

ӨРӨСӨН НОМИН АКАДЕМИЙ
ХАЛЬМГ СОЙЛ-ТУУЖ ШИНЖЛҮНЭ КҮРЭЛН

Монран Михаил

ХАЛЬМГ КЕЛНЭ СИНОНИМСИН ТОЛЬ

Дааврта редактор – филологическ номин
кандидат Убушин Николай

Элст, 2002

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
КАЛМЫЦКИЙ ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Монраев М. У.

СЛОВАРЬ СИНОНИМОВ КАЛМЫЦКОГО ЯЗЫКА

Ответственный редактор — кандидат филологических наук
Убушаев Н. Н.

Элиста, 2002

ББК 92
М 776

Дааврта редактор филологическ номин кандидат Убушин Николай

Ответственный редактор:

кандидат филологических наук Убушаев Николай

Шалһмжлачир: филологическ номин кандидат Бичэн Баазэр,

филологическ номин кандидат Очр-Нэрэн Владимир

Рецензенты:

кандидат филологических наук Б. А. Бичеев,

кандидат филологических наук В. Э. Очир-Гаряев

Печатается по решению Ученого Совета КИГИ РАН

Монраев М. У.

М 776 Хальмг келнэ синонимсийн толь. Словарь синонимов
калмыцкого языка. — Элиста: АЛП «Джангар», 2002. — 208 с.

Данный словарь представляет первое специальное исследование. В синонимические ряды включены тождественные и близкие по значению слова, активно функционирующие в живой разговорной речи. Словарь предназначен для учителей, студентов, журналистов и для тех, кто интересуется калмыцким языком.

Нүр үг

Өдгө цагт хальмг келнө кесг төрмүд хаһлгдад уга. Келхд, хальмг амн үгин, баатрлг «Жанғрин» келнө зеөриг оньгтан авч олзлхвидн. Гүн номар шинжлт кегдәд угаг темдглх кергтө. Шалһж йилһх төрмүд дунд синоним эрк биш нег орман эзлжәхн маһд уга. Хальмг келнд олн зүсн синоним бәөнә. Энүнэ тускар шишил үшләт көж, өвәрцинь йилһжәх кедлмш уга. Түрүн болж эн төрин тускар филолог номин доктор Р.А.Джамбинова эврәнн «К вопросу синонимии в современном калмыцком языке» гидг статьядан бичсн билә. Дарунь 80-гч жилмүдин чилгчәр профессор А.Л.Каляев болн КГУ-н ах багш П.Б.Федорова синонимин халхар эврәнн тоолвран барлсмн.

«Хальмг келнө синонимсин толь» (Словарь синонимов калмыцкого языка) түрүн болж барас һарчана. Синоним гисн юмб? Онданар бичгддг (келгддг), әдл болн өөрхн чирп-утхта үгмүдиг синоним гиж нерәднә. Эн цәэлһврт синонимин утхнъ, өвәрцинь мана хәләцәр, тустнъ медүлгдҗәнә. Зокъялын болн амн үгин келнд чирп-утхарн, олзлгдгарн синонимс нег-негнәсн ондарна. Тегәд чигн синонимин зергләнд (синонимические ряды) кергтә үг чикәр, зәңгд орм-ормднъ ирлцүлж өлзлж бәөхлә, бичлнн (келлнн) тодрха хурц, ке-сәәхн болхнъ лавта. Эднэ тускар А.Л.Каляев ииғж темдглсмн: «Күүнә девржәх байриг, дотр бийиг түүрчүлжәх гейүрлһиг, һундлыг, зовлнгиг кендчин келж, һарһж медүлж чадхмн. Урн үгин нәрн билгиг нүднд гилвкн, чикнд күнкнисн, зүрк авлх хурц үгмүдәр бичж болхмн («Төрскин келөн медлнн - ик керг». Төегин герл, ж. № 6. Элст, 1986, 98 х.).

Күүнә келсн үгин чинринь тодрханар медүлж күргхин төлә синоним олар олзлгдна. Синонимин баг нурһлж 2-3 үгәс экләд, 10-11 үг күрнә. Келхд, унх, киисх «падать»; шулм, эрлг, бирд, четкр, алмс «черт, бес, дьявол, сатана, демон». Зәрмдән өөрхн чиртә үгмүд даврхлгдад, онц эс гиж нег-негнәнә өөр, хол биш, зәңгд бичгднә. Үлгүрлхд, Цаңһж мәэртх саамд цәәшн үндн болж (Д.Г.). Энүнд цаңһх, мәэртх «испытывать жажду» гисн үгмүдин утхнъ йир өөрхн, нам әдл гиж келж болхмн. Болв эн үг (мәэртх) нурһлж «мал мәэртжәнә» гиж олзлгдна. Синонимин баг бүрдәлнәнд эн үгмүд деер «ундасх» гисн үг немж болжана. Тегәд синонимин зерглән дөрвн үгөр тогтсмн: цаңһж, мәэртх, циондх, үндасх. Энүнд цаңһх, үндасх хойр үгин чирп әдл, мәэртх гисн үгин утхнъ эднәс невчк ондан холдж бәөнә. Дәкәд нег үлгүр авад хәләй: Петр, Ираклий гидг нер зүүсн хальмгуд эвре өрк-

бүлтәһен бәәршлж гиҗ зуралжасын (Х.үнн). Эн зәңгд олзлгдсн давхр синонимин өрк-бүл «семья» хойр әдл үгес тогтсмн: өрк болын бүл. Әдл утхта синонимс зәңгд болхла нег-негән соляд чигн бичгднә. Келхд, мана өрк эн хоша деер бәәнә - Мана бүл эн хоша деер бәәнә. Зәңгин чирн тер кевәрн үлдв. Давхр синоним нурһлж грамматическ өөрхн хойр келлінә хүвәр бүрднә. Келхд, дәң-тус, шуурха-буурха, керг-үүл болв наң чигн.

Ахрап, товчлад келхлә, эн тольд кезэ, альд, ямаран синоним бичж, келлнг кеерүлж ясруулннд дәң-тусан құргх гиҗ ицкәнәвидн. Хальмг келнә, мана өвкнрин ик зеөриг күн кевәр, ухан-седиклән өгч эдлхмн гисн ухаг өсч йовх баһчудт медүлх йоставидн.

* * *

«Словарь синонимов калмыцкого языка» - это первая специальная лексикографическая работа, в которой автор пытается наиболее полно отразить синонимические ряды, реально существующие в языке. Данный словарь не допускает ограничения устаревшим, диалектным, просторечным лексическим единицам. Важно показать специфику синонимов калмыцкого языка. А более детальное изучение, на наш взгляд, должно опираться на уже представленном материале, в зависимости от типа синонимического словаря и конкретных задач.

В словаре даются синонимы и синонимические сочетания, отражающие особенности и богатства калмыцкого языка. Тождественные и близкие по значению слова представляют «понятийно-предметную основу» синонимии. Синонимические возможности весьма разнообразны; сходные по смыслу понятия можно выделить при наличии контекста. Иногда контекстом бывает сам синонимический ряд, если широко развернут. Поэтому нами привлекается иллюстративный материал из произведений художественной литературы, устного народного творчества, публицистики. Он дает нам возможность убедиться в том, что синонимы являются «важным языковым средством для выражения тончайших оттенков наших мыслей и чувств». (З.Г.Александрова. Словарь синонимов русского языка, изд. 5-ое. М., 1986, с. 4).

Синонимы употребляются для того, чтобы речь была понятной, выразительной. Выбранное слово должно соответствовать стилю речи. Например, *хар* - рука, *мотр* (уст.выс.) – длань; *идх* - есть, *эдлх* (выс.) - вкушать, *худрх* (прост.) - лопать и др. К

стилистически ограниченным синонимам относятся такие понятия, как бузр - киртэ «грязный». К примеру, бузр усн «грязная вода, киртэ киилг «грязная рубашка», но нельзя сказать: бузр киилг. В данном случае они невзаимозаменяемы. Синонимы, называя предметы, события и оценивая их, выражают положительные и отрицательные отношения к ним.

Помимо диалектных синонимов, скажем, как альдаран – хама «куда», ааһлт – хавхт «черепаха», унх – киисх «падать», имеются заимствования из русского языка: казамд (каземат) – түүрм (турьма) со значением «место содержания заключенного человека, находящегося под следствием»; яарм (ярмарка) – базр (базар) «место розничной торговли продуктами сельского хозяйства и другими товарами», бинг – сөвүр - веник; метла.

Отбор синонимов и их включение в синонимические ряды – одна из сложных проблем. В связи с этим необходимо четко определить, что такое синонимы? Имеется несколько мнений, но многие лингвисты считают, что «синонимами признаются слова, выражающие одно и то же понятие, тождественные или близкие по своему значению, которые отличаются один от другого или оттенками значения или стилистической окраской) и сферой употребления), или одновременно обоими названными признаками» (там же, с. 5). Как нам представляется, такое определение в достаточной степени отражает объем и содержание понятия синонимики. Традиционно выделяются синонимы понятийные, или идеографические, и синонимы стилистические, связанные с экспрессивно-оценочной характеристикой. Первые выполняют в речи функции замещения и уточнения, вторые – экспрессивно-стилистическую. Например: Зуг ода тер хаалһ альд бәәнә? Хол болхий, өөр болхий? Адрута, даншата болхий (Д.Б.). Только где она сейчас, эта дорога? Далеко ли, близко ли? С выбоинами ли, с колдобинами ли? К идеографическим синонимам относятся функционально тождественные и близкие по смыслу понятия, например, чирә-нүр «лицо», көдлмш - ажл «работа», хәләх – харх «смотреть». Они взаимозаменяемы. А синонимический ряд цокх, гүвдх; нанчх, толнадх, маннадх, нурмадх; мааслх, кудх, ләкх... «быть, молотить...» включает как книжные, так и разговорные, просторечные лексические единицы. Выбор нужного слова для выражения различных синонимических отношений весьма широк. Чем больше объем синонимической группы, тем легче выбрать то слово, которое точнее и ярче выражает мысль.

При составлении настоящего словаря ставилась конкретная задача - дать в каждом синонимическом ряду как устаревшие, так и активно функционирующие слова (словосочетания) в калмыцком языке, например, даңцах - өрөн өгх «расплачиваться, рассчитываться с долгами»: Ода өвгрж ирчкәд чигн өңгөр гилтэ үрсн баһ наснани өриг даңцаһад бәөх саам харһжана (Д.Б.). Употребляются одиночные разделительные деепричастия: цувладад, ард ардасн (йовх) – идти гуськом, ииғәд, тииғәд – итак.

Синонимы и синонимические сочетания калмыцкого языка, т.е. слова и сочетания слов, тождественные или близкие по значению, никем не разработаны, поэтому данное обстоятельство во многом затрудняет решение этой проблемы. В синонимическом ряду вне зависимости от главного слова т.е. доминанты, следуют слова, близкие по значению. Однако замена одного слова другим, сходным по смыслу, вызывают определенные трудности, связанные с лексико-семантическими отношениями, оттенками значений.

Абсолютно тождественных слов-синонимов, видимо, немного. По словам Александровой З.В. (Словарь синонимов русского языка, 1986), «наиболее сложной проблемой при определении групп синонимов является установление близости оттенков значений слов, включаемых в данный синонимический ряд». Синонимы как важные языковые средства для выражения различных оттенков значений имеют большую роль в языке. Они обогащают нашу речь, делают ее эмоционально-окрашенной, разнообразной.

Например, өндр көвүн – нурһта көвүн. При двусторонней импликации не меняется содержание высказывания. В пределах одного предложения может быть использовано несколько синонимов. Например, өндр нурһта көвүн, где налицо уточнение.

Данный словарь будет способствовать умению использовать синонимы на письме и в речи, уточнению и расширению словарного запаса людей, интересующихся калмыцким языком.

* * *

1. Заглавное словодается в начале статьи. Затем следуют синонимы, т.е. слова одного синонимического ряда чаще с иллюстративным материалом для заглавного слова.

Именно в нем раскрывается его значение. Например: мис, машк, кушк, кота, мурк - кошка. Как видим, в данный ряд входят синонимы самого различного характера: нейтральное слово (мис), диалектное (машк торт., кушк буз.), заимствованное из других языков (кота, муурк), но подвергшиеся фонетическим изменениям (долгота, усечение, ударение...).

2. Каждый из синонимов, расположенных в одном ряду (кроме синонимов-словосочетаний, синонимов-фразеологизмов), дается со ссылкой на заглавное слово синонимического ряда (через запятую, точку с запятой). Например, кушк, мис; бала, көвүн; арт - мальчик.

3. Все виды сочетаний слов, входящих в синонимические ряды, отдельными словарными статьями не даются. К примеру, из ряда өңерх ссылку можно сделать на үкк, исключая сочетания слов. Или: диилх, deer бәрх – в этом ряду ссылка на сочетание deer бәрх не дается.

4. Основная статья может быть отослана на несколько статей другого ряда.

Чилгч см. сүл, үзүр; тәәһн см. ноха и т.д.

Если ряд является единственным, то ссылка делается на другую доминанту. К слову, киртә, бузр; нүһд. Статья имеет свои особенности. Только из конкретного контекста можно судить об их роли в речи, определить лексико-семантические отношения. К примеру, можно сказать, киртә киилг, бузр усн, но никак не наоборот, т.е. взаимная замена исключена. А слово нүһд вообще имеет значение «грязный». Или: нәрхн, нимгн «тонкий». Нәрхн утцн, модн, но нимгн цаасн, эд. Употребление строго ограничено.

5. Римскими цифрами после заглавного или основного слова обозначаются омонимы

гижг - I. затылок	харан I. зрение
гижг, кукл, тевг - II. коса	харан II. силуэт, очертание

6. К синонимам можно отнести эвфемизмы, а также табуированные образования, которые характерны в языке женщин-калмычек. Эвфемистические замены по своей структуре самые различные.

күүкн, нойхн; окн	көвүн, арт (арут); кукн	цаһан, гилән
ноха, тәәһн	манж, шев	улан, нелән

Самыми распространенными являются односложные образования: нойхн, арт, тәәһн, шев, нелән, гилән.

7. В результате распада парных слов образуются

синонимы. Компоненты парных слов близки по своему значению. Они грамматически однородны. К примеру, керг, үүл; хувцн, хунр (от керг-үүл «дело», хувцн-хунр «одежда»). В последней паре второй компонент является устаревшим. Или: чаңғ, чиирг (от чаңғ-чиирг «выносливый, сильный»), каждый из которых употребляется самостоятельно.

8. Фразеологизмы даются в конце синонимического ряда. Например ...сәәни орнд төрх «появиться в лучшем мире», сәәһән хәәх «найти лучший выход», эмнь һарх «отдать душу» и др. Этот синонимический ряд довольно значительный. В подобных рядах, как и при выборе односложного заглавного слова, где «преимущество отдается общеструктурным, нейтральным словам», порядок расположения их в одном ряду зависит от частотности употребления. Критериев выделения нет и многое обусловлено субъективным подходом, знанием родного языка.

9. В одном синонимическом ряду расположены общеследовательное слово, стилистически нейтральное, просторечное, устаревшее, книжное, изредка фразеологизмы (◊). Иллюстративным примером в основном обеспечивается заглавное слово.

10. Точка с запятой отделяет в одном синонимическом ряду слово или несколько слов, принадлежащих к другому стилистическому классу, или устаревшее слово от ныне функционирующего. Например, алмс, эрлг, донам, четкр; ◊ нооста һар «волосатая рука»; или: кишг, олзә, хәв; уст. аз «счастье».

Выражаю сердечную благодарность ответственному редактору к.н.ф. Н.Н. Убушаеву, редколлегии – к.н.ф. В.Э. Очир-Горяеву, м.н.с. С.В. Абушинову, м.н.с. В.Д. Чурюмовой, рецензенту к.ф.н. Б.А. Бичееву, заведующей лабораторией научно-технического и информационного обеспечения Г.Н. Нимгиевой за оказанную помощь и поддержку.

М.Монраев

Хальмг келнэ алфавит

А а	Ж ж	Оо	Чч
Э э	З з	Пп	Шш
Б б	Ии	Рр	Щщ
В в	Йй	Сс	҃ъ
Г г	Кк	Тт	ӄы
һ һ	Лл	Үү	ӄь
Д д	Мм	Үү	Ээ
Е е	Нн	Фф	Юю
Ё ё	Ңң	Хх	Яя
Ж ж	Оо	Цц	

Хасгдсан үгмүд/темдгллүү

- Амур С.
 - Б.Б.
 - Б.А.
 - Бад.Б.
 - Бд.А.
 - Бем.Т.
 - Бур.Н
 - Дав.һ.
 - Д.Б.
 - Ж.
 - Ж.А.
 - З.таал.
 - И.Л.
 - К.С.
 - Кич.
 - Корс.Ц.
 - К.Д.
 - Куук.А
 - Л.Ц.
 - Мац.И.
 - М.Н.
 - Му.Д.
 - Н.М.
 - Нуур.В.
 - О.У.
 - Позд.
- Амур Санан
 - Басңга Баатр
 - Балакан Алексей
 - Бадмин Бата
 - Бадмин Алексей
 - Бембин Тимофей
 - Буурла Николай
 - Даван һөрө
 - Доржин Басң
 - Жанһир
 - Жимбин Андрей
 - Зүркни таалар (сборник)
 - Инжин Лиц.
 - Калян Санж
 - Кичгэ Төлө
 - Корсункин Церен
 - Көглтүн Дава
 - Куukan Анатоль
 - Лөөжнэ Церен
 - Мацга Иван
 - Манжин Нимгр
 - Мутан Дорж
 - Нармин Морхаж
 - Нуура Владимир
 - Очра Уташ
 - Позднеев Л.

Рам.	- Рамстедт Г.
Санг.	- Санган Леонид
Санһ.Б.	- Санһжин Бося
С-Б.Х	- Сэн-Бельгин Хаср
Сус.А.	- Сусен Аксен
Т.А.	- Тачин Анжа
Т.герл	- Тэегин герл
Түлм.М.	- Түлмжин Михаил
Х.п.а.	- Хальмг поэзин антолог
Х.туул	- Хальмг туульс
Х. Ү.	- Хальмг Үлгүр
Х.үнн	- Хальмг үнн
Х.М.	- Хоньна Михаил
Шугр.В.	- Шугран Вера
Э.К.	- Эрнжэнэ Константин
Эрд.Б.	- Эрднин Бадм

* *

заг.	- загадка
м.экс.	- материалы экспедиции
парн.	- парный
перен.	- переносный
рел.	- религиозный
см.	- смотрите
спорт.	- спортивный
уст.	- устаревший

аав (аавы), баав; көгшө - батюшка, дедушка

Аавин әмдд кү тань, агтин сәәнд һазр тань (Х.ү.).

аah (аahы); шаазн; аah-сав - пиала, чаша; посуда

Бовргин гергн ааhtа шел Яманд бөрж өгв. Кеемә хәэсн, аah-саван хурав (Д.Б.).

аahлт (аahылты), хавхнт, хавхандг - черепаха

Селенә улс түүг эс таньдг учар толһаһан хүмсн хавхнтс кевтө тагчг болж одцхав (Б.А.)

аahрх (аahырхы), икдх, уудх, өргдх - расширяться, увеличиваться

Күүнджәсн Бамб биш болж хүврөд, хойр ик алг нүднь ааhрад, Бовргур ширтж туслцв (Д.Б.).

аадм (аадым), ик кезәнк, урдк - древний

Кезәнә аадм экәре бас нег у, аңхун цагт Жанһир Хонһир хойр йовсн бәәж (Х.туул.).

аадмг (аадмыг), хөөрмг, көөрг, доландг, чиидмг, боз - 1) творог 2) блюдо из творога и молока

Санж аадмг, нүйринь элвгэр өгәд бәәхлө, кезә чигн маңна тиньгр, муурхан медл уга көдлдг күн (Э.К.)

аадрулх (аадрулхы), өөтүрүлх - отвлекать, успокаивать; забавлять; развлекать

Үнн бәәхлө - опх, нүдтә болхла - үзх, - гиж бийән аадрулна (Э.К.) Манж цаган юуһар эзлүлхиг медж ядад, төвкүх, бийән аадрулх юм олж чадлго түүрчөд бөөв (Д.Б.).

аажа, ааж, ээж - бабушка, обращение к старшим родственницам

Ухан орх цагас нааран аажан күндлләв. Аажиг эврэ ээж бишинь гиҗтә күүкн болчкад оч медлөв (Н.М.)

аак (аакы), ээж; меемә, жеежә - бабушка; мать

Баажа аак хойр таниг дуудув (З.таал.). Муузран дару мана аак гемтв (Э.К.). Тер хоорнд залунь аакин баавиг дахулад авад ирв (Н.М.).

ааль (аали), ең, будлан, акад занг - I. каприз

ааль (аали), ааль-мек, ааль-жиил, ааль-диил - II. увертка, уловка, хитрость; кокетство

Бақдгин аалиг цугинь эн... альдас медх билә (Д.Б.)

аальлх (аалилхы), акадлх, еңх, будглх, занх; эрклх - I. капризничать

аальлх (аалилхы), ааль-мек haphx - II. хитрить, ловчить, плутовать; кокетничать

аальта, еңтө, будгта - I. капризный

Аальта әмтн альдаран одна? Алькаснь эклнэ (Д.Б.)
аальта, аальта-мектө - II. ловкий, хитрый; увертливый; кокетливый

Уга, йир аальта күн болсн болж мэдгдэд бээнэл тер
нанд, - болж Баату кель (Д.Б.)

аана, дэкн, бас - опять, снова

Аанан намаг дуудна. Аальта сурвр будна (Бем.Т.)
аарглх (ааргылхы), бүслх; зэрх - окружать, оцеплять

Күүкнэ үр, хотна күүкд цүнхарн мордх күүкиг **аарглад**
теврж авчкад, шууглдад уульцхав (Э.К.)

аару, жеерү - бабка (крупного скота)

аацан; утх, утх-учр, чинр-утх - суть, смысл; значение

ааш (аashi), зан, зан-өвр - характер, норов

аашх (аашхы); ёөрдх; шидрдх, ирж йовх - приближаться, подходить близко

Хойр сардан амрад хөрү **аашад**, зуур Арап тенгсин
еөр... (З. таал). О-о, мана пийср **аашна**, менд йовбу
(Э.К.)

аашлнн (аашилннын); ёөрдлнн; шидрдлнн - приближение
ав, сидт; илв - I. волшебство, чары

Боврг күүнө **авд** орсн болжахд маһд уга (Д.Б.)

Миркуша, нанд даалнч, түүнэнчин тэмр зүркнинь
хээлүүлх, кийтн нүдинь бүлэлх ав нанд бээнэ (Т.А.)
◊ авд орх - подвергнуться волшебству

ав уст. - II. облава

аваль (авали); залу, мана күн - I. законный (первый) муж

Гергн чигн энүг герин ээн, **аваль** гиж таалж күэүдж
энхрлснъ далаһар медгддго билэ (Д.Б.)

аваль (авали), гергн; баавна - II. законная (первая) жена

авг (авгы), ик деегүр санан - высокомерие

авглх (авгылхы), ик сана зүүх - высокомерничать

авгта (авгыта), ик саната - высокомерный

авгтан (авгтын), түрүлэд, экндэн, эшндэн - сначала, сперва, в
 первую очередь

Арина күүкнэ ... чирэнь экн **авгтан** чингдж улачкад,
 дарунь цээж, хумхарв (И.Л.).

авдр (авдыр); үкүг - ларь, сундук

Авдрин хазн чилдг, альхни хазн чилдго (Х.ү.).

авзң (авзын), үр, уурта - вспышчивость

авзңч (авзынчи), цүүгэч, керүлч, андн - скандалист, дебошир

авлнч (авлынчи), ховдг - взяточник; алчный

авлх (авлыхы), ивлх - колдовать, очаровывать

Үүнүр өөрдж Вяземский сууһад, ухаанинь **авлж**, чадв
(Д.Б.).

аврач, гетлгэч - спаситель, спасатель

аврһ (аврыһы), аср; том - гигант, огромный

аврл (аврыл), гетлгл - спасение

Алачин һарнь бузр, **аврлт** түүнд уга (К.С.)

аврх (аврыхы), гетлгх, әм аврх - спасти, спасать, избавлять...

Дүүрэн хойр көлән өвдглж сөгдәд, әм **авртн** гиҗ эрж
сурв (Д.Б.).

авта, ивтө, авта-җивтө, сидтө - волшебный, колдовской

Текин туск тууж **авта** // Тоолвринь энүнә эзлсн лавта
(Ж.А.)

авх (авхы), берх - братъ, взять

аглюн, эжго, аглһ, аглюн, дундин наста, бор, тоорг наста - 1)
средних лет 2) глушь, захолустье

агсг (агсыг), хурдн, ора, ора-җора - быстрый, резвый

агслт (агсылты), зевсг, зер, зер-зевсг - вооружение

агсх (агсыхы), зевсглх - вооружить

агсм (агсым), шаарһ, азд - буйный, вспыльчивый

агсмч (агсымчи), шаарһч - буйян, дебошир

агсмнх (агсымнихы), шаарһлх, аздлх - буйнить, дебоширить

агт (агты), мэрн - 1) конь, лошадь; 2) мерин

агта; догшн; агтру, чаңғ - крепкий

Агта цө - крепкий чай.

агтлсн (агтылсын), ясчкен, чимкен, асмн - кастрированный,
холощеный

агтлх (агтылхы), ясх, чимкх - кастрировать, холостить, оскоп-
лять

агтч (агтычи), адуч - табунщик

агчм (агчим); агчм зуур, нүдн чирмх зуур - момент // момен-
тально

аһ (аһы); аваль, гергн; эм, хатн - жена.

Көвүн, энчн эм хәәһәд, **аһан** геөһәд, һуян һанзһлад
хөрдг юмн болвза (Э.К.).

аһрусн (аһрусын), адусн, мал - животное, скотина

аһурцг (аһурцыг), хаяр - огурец

аһар; ки - воздух

ад, дон, седклин гем - безумие, сумасшествие; перен. неукроти-
- мость

Эдничн **ад** гем ирсн болвза... (Х.γ.).

- адг** (адыг), чилгч, сүүл, эцс - I. 1) конец 2) перен. последний, худший
адг (адыг), яду, адг ядхдан – II. самый последний, на худой конец
Адг-яду медрлтэ күн хоосаһар омглдг (Т.герл). ... адг ядхдан эк эцк хойраннь үг соңсхи яһна (Б.Б.). Адг көдлмшч болһн эн хөөч Эрнцнлә заавр заахар, уха сурхар ирцхэнэ (Т.А.).
- адһм** (адһым), бачм, адһу, акрмж - спешка, поспешность
Терүнәннъ дару адһм уга дүртөһәр аман тамшаһад нулмтын көвә тал нульмчкад даңн тагчкрв (Д.Б.).
- адһн** (адһын), адһн-шидгн - наскоро, торопливо, наспех
адһмта (адһымта), бачмта - торопливый, спешный
Адһмта хурдар зун давв, алтрсн намр ода болв (Д.Б.)
- адһсн** (адһысын), адһсн-шидгсн, шамдсн, бачмдсн, хурдлсн - срочный, спешный
Өвгн адһсн-шидгсн хаанад зэнг өгүлнэ (Э.К.).
- адһх** (адһыхы), адһх-шидһх, шулудх, хурдлх, шамдх, бачмдх, өтрх, үкс гих - спешить, торопиться
Өрүн түрүн герллө босж ода эн тееғүр адһна (Д.Б.).
- адрута**, даншата; ёөтө; довңта - неровный, ухабистый; шероховатый; перен. сложный, трудный
Зүг ода тер хаалһ альды бээх? Хол болхий, вөр болхий?
Адрута, даншата болхий? (Д.Б.) **Адрута** жирһлин хаалдан би айтажн Элстән санлав (К.Д.).
- адрутх** (адрутхы), даншатх - быть ухабистым (кочковатым)
- адта**, донта, седклин гемтэ - безумный, сумасшедший, перен. неистовый; вспыльчивый
Адта күүнэс то бичә сур (Х.ү.).
- адун**, сүрг, шовшан - табун, косяк лошадей; стадо, стая
- адусн** (адусын), мал - скотина, домашнее животное
- адуч**, мэр хөрүлдт күн - табунщик
- адучлх** (адучилхы), мэр хөрүлх - пасти,ходить за табуном
- адъян**, нимә, нарн - солнце
- ажг** (ажиг), оныг - внимание
- ажлач**, шинжлөч - наблюдатель, исследователь
- ажглх** (ажгылхы), шинжлх - наблюдать, приглядываться; примечать
- Амр иньгин седклиг ажглын беэж медий** (Х.ү.).
- ажл** (ажил), көдлмш, күч-көлсн - работа, труд
Му үзсндэн гихв, аль бийиннъ тохма гихв, көдлмш-ажлд дегд эвтө, шунмна болдмн (Т.А.).

ажлач, көдлмшч, күч-көлсч - труженик, рабочий
ажлх (ажилхы), көдлх - трудиться, работать
аз, кишг, өлзэ; хөв - счастье
аzd (азды), өздн, өгтмч; аля-аzd - буяң; хулиган

Мууха аzd күмб? Тер кевән нам Батаһим гүвдөд алх бээдлтэ (Э.К.).

аzdлх (аздылхы), өзднх - буянить; хулиганить

Хуцимм япыг хойр холвана р өгти! - болад аzdлв (Д.Б.).

айдх (айдыхы), болнах, түдглх; күлгэх, түрд гих - воздержаться; повременить

Айджатн, - гиж Амбуш орлцв. – Айджатн (И.Л.)

айңh (айинь), айңhин дун, оһтрhуn дун; айңhин сумн, цеклhн - гром; молния

айстан (айстан), дурндан - напрасно, необдуманно, опрометчиво

Нам айстан дала юм ҝеләд бурчкув (Т.А.). Болв дурнды төвхмн биш, - гиһәд, - не, хулсан боодглы, - болад Эрнцн һолуп һарв. (Т.А.).

айта, тааста; сэн, земгэ - хороший, приятный; приветливый
акад, жигте; өврмжте, өэлтэ - страшный, чудной; сомнительный, удивительный

акадлх (акадылхы, жигтэ болх; зэнчх, өэлөх - странно вести

Не, тегәд акадлад бәэлго чикднь эврәнн нерән юнгад эс келәд оркнач? (Д.Б.).

акм (акым), умср, чингтэ; елвр (о белье) - влажный, сырой

акрмдх (акрымдыхы), әкрмдх, ки давхцх - затрудняться (о дыхании), задыхаться

аксн (аксын), хагсн; эврсн, хатсн, ширгсн, өгрсн - высохший

акун, шүрүн; хүүрг, өткн - густой, грубый

Акун һуйр.

акх (акхы), хагсх; хатх - высыхать; просыхать; перен. расти, крепнуть (о новорожденном ребенке).

Өрүнднь хур гииһәд, һазр акад бәэк (Н.М.). Бальжр ода чигн күүкд гилтэ... Нуснь ода чигн акад уга (Д.Б.).

алач, алач-махч, алач-ялач - убийца

Авлрт уга алач-махч! Тана буруһитн би иднәв. Би! - гиж келәд, эцкинн өмн Амулң зогсв (Ж.А.). Мана дор хар саната алач-махч улсин алсн өмтнә үнр һарчах күш үлдв, мана deer цевр ценжр төңгр (Бд.А.).

алвюх (алвыкхы), ёсрх, һәрәдх - вспрыгнуть

алг (алыг), цоохр; эрәтэ - пестрый, полосатый

Хар алг, көк алг, зеерд алг... Тентл хаанахн мана хаанд

һурвн йиліңж болш уга әдл алг мэр илгәж (Э.К.). Теглг
нурхта, цусн улан халхта, хойр ик алг нүдтө, хәрд ирәд
5-6 сар болсн бер (Э.К.).

ална, уга боллһн - отсутствие

алдл (алдыл), эндү, алдг - упущение, ошибка, погрешность

Ах хәөчинрин селвг чигн соңснавидн. Болв маднд биш ах
нрин бийсднь алдг зәрмдән һарна (Санг.).

алднд (алдынды), эн кемд, эн цагт - в это время; почти, около

Эн алднд Бакдгин гергн Кеемә хувцан сольж өмсәд,
толһаһан самлж ... (Д.Б.).

алдр (алдыр), туурмж; нертә - слава, известность, популяр-
ность // славный, известный, популярный ◊ алдр-билдр
цокх - увиливать

Алдр күмн үкв чигн нерн мартгддг уга(Х.ү.) Хаалһасн
хажиж, дальтрж, алдр-билдр цокх ухан Баатуд кезәд
чигн ордг уга билә (Д.Б.)

алдрх (алдырыхы); сулдх, мәлтрх - вырваться, освободиться;
выскользнуть

алдршсн (алдыршисын), туурсн, нер һарсн - прославленный,
известный, популярный

алдршх (алдыршихы), нер туурх, дүүрсх - прославляться, ста-
новиться известным

Зурһан миңһн хаани нуттг бекәрн алдршж гинә (Ж.).

алдх (алдыхы), геех, уңһах - лишаться; терять, упускать; ронять
◊ сүмсән алдх - смертельно перепугаться; **ам алдх** –
проговориться, обещать

алмацлhn, алңтрлhn, дамнлhn - сомнение; колебание

алмацх (алмацхы), алңтрлх - сомневаться; колебаться

Хавраһа эн боднцг эклж тәргдҗәхд хә йир юмн урһну
аль угай? - гиҗ алмацжалав (И.Л.).

алмс (алмыс), эрлг, четкр, шулм, бирд - черт, бес, дьявол, са-
тана, демон

Эдн иигәд үсән өгсн алмсмуд болад эргәд бәәцхәне
(Э.К.).

али (алын), өврлhn; һәәхлhn - удивление, изумление

Күүкд нег-негн талан хәләлдәд, ээмән хұмлдәд **али**
болцхав (Э.К.). Иигәд кесгдән **али** болад кевтв (Н.М.).

алңтрх (алңтырыхы), өврх; һәәхх - 1) удивляться 2) сомневаться
А наадк негинь сулдхж авш угавт? - гиҗ Кару **алңтрсар**
сурв (Б.Б.).

аллhn (алылhын), аллдан-буллдан - 1) убийство, резня 2) бой,
убой

Политическ ноолдандаң нежәдәр кү аллһиг олзлж болш-
го гиҗ парты цәәлһәнә (Б.А.).

алс (алыс); хол, уужм - 1) даль // дальний 2) через

Бату йовсн тергн deerəsn бууһад, урһцин хәһларин захд
күрәд, алстнъ ширтж хәләв (Д.Б.).

алх (алхы), I. алх-булх, әм таслх; уга кех, хәәчлә харһулх -
убивать; забивать (скот), казнить

Батаһар хойр көләснъ татулжәһад, өрчлж алад, герт
орулад эвдэв (Э.К.). Яһнат-кегнәт, алнч-булнч дурнчн
(Н.М.).

алх (алхы) - II. молот

алхм (алхым), ишкм - шаг

Сән алхмта мәрн

аль, эс гиҗ - или, или-или

Не, Тавда, дурна туск йовдлас келн бәәхнт, - гиҗ баахн
залу кель, - бәәдлнъ тосхачв аль шоферв, медгдж
бәәш (З.таал.).

альви (альвын), ора; дәгәтә - шаловливый, игривый, озорной

альд (альды), хама - где

альдараң, хамаран - куда

Зурһан, өрүни серүнд хөөһән альдаһар идүлләч (М.Н.).

альдас, хамаһас - откуда

Ода альдас Эрнцн... нарч ирв? – болад дотркнъ хутхчв
(Т.А.).

альвлх (альвылхы), дәгх; бүүрһх - баловаться

альчур, наачар, гоорк - платок

алия, аля-азд; аля-елдн - гуляка

Аля кевүн эцкин зовлн, темән үүлн тенгрин зовлн
(Х.Ү.).

Кү алдг, хулха кедг, аля-азд улс орна (З.таал.)

алятх (алятхы), аля-елдн болх - быть в загуле

амһа, ууд - удила

Мәрн амһаһан кемләд, доран эргәд тавшв (И.Л.).

Амһанинь зевәр күчлж татад йовсн бийнъ, күргнә унж
ирсн мәрн өмн тоодград йовна (Д.Б.).

амһалх, хазарлх - взнуздывать; перөн. обуздывать, заставить
замолчать

амдач, орчулач, талмач - переводчик

Тиигәд Баату базр-балһс орсн әәмг-әңгин улсиг дахж
амдач болад, хойрхн классин медрлтәһен үлдсн болдг
(Д.Б.).

амлулх (амлулхы), амсулх - давать отведывать (пробовать)

Алтн шар уурган **амбулад** ёскын ээжм, сегрхө хар гертөхөн седклини м киләсн болна (Э.К.)

амлх (амылхы), үг эклж келх - 1) пригубить, отведать
2) начинать говорить 3) обещать, сулить
Намла әдл медәтә ташр бичг-тамһ эс меддг күн...
Муулж амлхла, нүүлтэ чигн биз (И.Л.). Түүнэ неринь амлх биш ода одад бийинь дахулж ирнөв (Б.А.)

амр (амыр), гиигн, күнд биш; гөңгн - легкий, нетрудный, простой, посильный
Амр, олзта көдлмшт орулнав (Т.А.). Ик эс болвчи көдлмшнь **амр** (И.Л.)

амрап, гиигнэр, күнд бишэр - легко, просто, свободно
Серүн, сенр амар энунэ аль, хамр темицж, дүүрч **амрап**, дурндан киилгдэд, махмудинь сергөхөд, ик күнд аца бий deerөсн шувтлж буулхсан мет болад одв. Бата ода ик балхсанд сурхуль сурч йовх күн **амрапарын** орс күүк авхугов (Э.К.)

амрг (амрыг), үүр, нәәж; иньг, амрг-иньг - друг, приятель

амрлт (амрылты); завср - 1) отдых; перерыв 2) отпуск

амрх (амырхы); завср авх - отдохать; передохнуть

амсх (амсыхы); ам күрх - пробовать, отведывать ◊ зовлн амсх - терпеть нужду
...махан болсн угажинь медхэр, шөгинь **амсж** үзэд санамр суулав (М.Н.).

амта; керүлч, цүүгөч - языкастый; **перен.** несдержаный на язык
Амта күүкиг баранд хурав чигн болдго (Х.ү).

амтн (амтын), амтн-шиштн - вкус; ◊ амтн уга күн - беспутный, негодный человек

амулц (амулын), төвкнүн; төвшүн, тогтун; номхн; санамр - спокойствие, благополучие // мирный, спокойный, безмятежный

амха, шүдн уга - беззубый; щербатый

анд (анды), үр, нәәж - побратим; друг, приятель

андхар, таңхрг; шахан - клятва, присяга, обет
Зун жилин **андхаринь** авад, зурхан жилин бурухан эрэд, орж өгв (Ж.).

андхарлх (андхарлхы), шаханланла харх - клясться, присягать, давать обет.

андн (андын), цүгээч, керүлч, авзңч - скандалист // скандальный; позорный; ◊ андан-сандан болх - перевернуть все вверх дном

андрх (андырхы), цүүгх, шуугх - скандалить; позориться

Уйн баһ насан, алтила өдл дүртә цогцан чамд бәрхләрн, чамаг чигн, бийән читн **андрулхар** йөвсн уга биләв(Т.А.)
анчин (анчин), долыглсн, додглсн - взволнованный; учащенно бьющийся (о сердце)

анър (анир), дүүгән; шууган, ә – I. шум, гул; звук

анър (анир) – II. гранат (дерево и его плод)

анъсх (анъсхы), зувк - веки

анъх (анихы); хаах; бүрнилх - зажмуривать; закрывать глаза, смыкать (веки)

анъха; секх; неех; аңхалх, аңхлэх - раскрывать, открывать

анърха (анърха); секөтә; тәәләтә, задһа - щелистый; открытый

анхн (анхын), экн түрүн, хамгн түрүн - первоначальный; сперва, вначале

Нег цагин **анхнд** уняртсн бәәдг (Ж.).

анхрх (анхырхы), онъган өгх – обратить внимание, внимать; А, чавас! Эн күүнтн ода чигн юм **анхараад** угаж (Э.К.). Болв эн дарунь бийән авад, бийиннъ дотр юн болжахинь Церн **анхрад** орквза гиж, саглад, бәесн чидләрн чирмәв (И.Л.).

анхун, санамр; самһа - беспечный, несеръезный

Өмннъ өргн һол, элвг цогцан тееһәд **анхун** дүрстәһәр уралан нүүһәд бәәнә (И.Л.) Болв йиринә **анхун** Эрдни энүнд дала чинр өглго... бәәдг билә (Д.Б.).

анхунар, санамрар - беспечно, несеръезно

аралдх (аралдыхы), шуд хазх, өшөркх, араһан зуух - стискивать зубы, преодолевать

Шулуһар йовад, терүг олтн! - эс гиж, - гиһәд, атаман нүдән шилвкуләд **аралдв** (И.Л.). - Тиигл уга яахн билә, би болхнъ зарһ угаһар толһаһинь хамхлх биләв, - гиж Коля **аралдв** (Э.К.)

арат, үнгн - лиса

аратнъг (аратниг), маля, ташмг; шилвүр - кнут, бич

Манж царан нәәмәр гүрсн ут хар **аратнъгар** цокад, чаңһар тууһад йовб (М.Н.).

арва, суль - овес

Би **арва** идг ажрһ бишим (Б.А.)

арвах, сарвах, арвах-сарвах; сарсах - 1) растрепаться, лохматиться; становиться дыбом 2) растопыриваться

Цастан атхр үснъ **арваһад** одсн медгджәнә (Э.К.). Удсн уга, махла уга, үснъ **арваһад-сарваһад** одсн Бадма... мөрнән күрн, уйаһинь адһж тәәлв (Д.Б.).

- арвһр** (арвыңыр), сарвһр, арвһр-сарвһр; сарсвр - 1) лохматый, косматый 2) растопыренный 3) ветвистый
Арвһр үстә залу хәләв (И.Л.)
- арвлзх** (арвылзыыхы), сарвлзх, арвлзх-сарвлзх - 1) быть косматым, лохматым, растрепанным 2) барахтаться
- арви** (арвын), йиснәс үлү - десять
- арвс** (арвыс), аһу ик; ик чидлтә, эр ирвс - тигр (самец), гигант // гигантский; мощный
Хәжүгшан һарсн хаалһс болһнар аца ачсн **арвс** хар машид ард-ардасн ... лугшлдна (Э.К.)
- арвт** (арвты), көвүн - мальчик
Аав, йорәһәд уутн! Энтн тана отхн **арвтингти** түрүн болж... олсн олвр, - гиҗ Җаһан кель (Э.К.) Ай, эн хойр дими **арвтим** магтад, дала йовдл бичә бичтн (З.таал.)
- арһ** (арһы), эв-арһ; чадвр; арһ-мек - 1) возможность; способ, метод, прием 2) сноровка, навык; уловка
Кемр чини **арһчи** тасрж յовхла, мини арһд нәэл. **Арһарн** таслл уга ус хальмг төегүр յовулхвидн гив (Т.А.)
- арһлач** (арһылач), ээн бедргч - предприниматель
- арһлх** (арһылхы), чадх - 1) изыскывать средства, находить выход 2) ухитряться, проявить сноровку
- арһмж** (арһымжи), ут дееен, цалм - аркан, лассо
Арһмж нәрәрн тасрдг (Х.ү.). Арун алд **арһмжар** алдл уга хайад авдг аавин нәрхн харв (Э.К.)
- арһмжлх** (арһымжилхы), цалмдх - ловить арканом; перен. заарканить
- арһсн** (арһысын), киидци; ташмур - кизяк
Өвгн һаза Җаһанд нәкд болад, үкрмүд һарһчкад, **арһс** хураж յовна. **Арһс** түүдг, үкр саадг му бер тиим цең гиҗ кен медх билә (Э.К.)
- арһта** (арһыта), чадмг; эвтә-довта - способный, находчивый
Арһтань цергә хотд одх гиҗ шиидв (И.Л.) **Арһта** көвүн аавинн нер дуудулдг (Х.ү.)
- арһтаһар** (арһытаһар), чадмгар; эвтә-довтаһар – деловито, умело
- арһул**, әрәхнәр; үрвәд, санамр; делән - тихо, спокойно, не спеша Бата үүдн хоорнәд зөвәр уданән чиннәд зогсжаһад, үүдинь **арһул** цокад орв. (Э.К.)
- арһулдх** (арһулдыхы), номһрх, тогтнх, төвкнх - медлить; затихать, успокаиваться
Не, дууһан **арһулдтн!** Поезд **арһулдад**, данғшан уга дөләнәр жирир зогсв... (Э.К.)

аргулхнар; номнар, төвкнэр; дөлөнэр, эрэхнэр - тихонько, не заметно; медленно

ард (арды), хөөн - I. сзади, позади; за спиной

ард (арды) – II. уст. люди, народ

ардакшан, хооран; гедргэн, хэрү - назад, позади, обратно

ардаснь (ардасынь); нурһаснь, гижгеснь, дахлдн - сзади, (идти) по пятам

ардг (ардыг), ора, зерлг, эмнг - 1) дикий, необъезженный

2) ленивый

ардк (ардыкы), хөөтк, нурһндк, ар талк - 1) задний, находящийся позади 2) северный

арзах, ирзөх; аңхах - 1) быть оскапенным 2) быть шершавым

Көр генткн көндрәд одв, арзасн өвртә аю босв (Д.Б.)

арм (арым); жид, шэтлг - метательное колье, дротик

Көк зандин **арман көндлү үүрв (Ж.).**

арнисн (арнисен), атхр, атисн, һурныһр, бүркгдсн, бүркг - хмурый, угрюмый

арних, бүркгдх, атих, һурних - нахмуриться, хмуриться

арсм (арсым); юм хулдлһн, юм гүүлглһн - 1) спекуляция

2) бизнес

Арсм кесн баячудас һүйр-буудяһинь государство үүдүнде күчөр орулж авад, угатя улст түгөж зөвтө болж һарсмн (Д.Б.).

арсмч (арсымчи); юм хулдач, гүүлгөч - спекулянт, бизнесмен

арсн (арсын); көрсн, некә, хәлсн, сәрсн - кожа; шкура, кожура

арсч (арсычи); арсч-көрсч; булһарч - кожевник, скорняк

архах; овһрх, хардах, овах, күрдәх - громоздиться

Аца зөөдг, өвс хаддг... олн зүсн машид дала **архалдна (Э.К.).**

архһр (архыһыр); овһр, хардһр, күрдһр, ик барата - громоздкий, нагроможденный

архд (архыд); күв - I. высокий деревянный сосуд (для кумыса, айрана); жбан, бак, маслобойка

архд (архыд) – II. кромка, кант

архлата (архылата); уйата; бооһата - привязанный к чему-л.

Хотна дорд бийдк царңгин көлд **архлата бээсн мөрн цуурдад инчхэв (Д.Б.)**

архлх (архылхы); уйх, боох - привязывать, держать на длинной привязи

Амтынь авчкн Бата **архлв чигн бээш уга deerэн һарв (Э.К.).**

арц (арцы), саңгин идэн - арча, можжевельник

арцач (арцачи), хулдач, гүүлгэч, арсмч - торговец, бизнесмен
арцлдх (арцылдыхы); үн цоклдлх, үн хайлцх - торговаться
арчх (арчихы), цеврдх, арчх-шурчх - чистить, вычищать; выти-
рать

Һаза ямаран кийтн болв чигн эцкнь эн бичкн тракторан
хайхш, мел хэлэхэд, **арчад-шурчад** бээнэ (Х.үнн.)
аршалх (аршалхы); уух; зелмх, здлх - пить целебную воду;
принимать (напр., лекарство)
аса; жала - слизь // слизистый
асатх (асатхы); жаладх - покрываться слизью
асах; шатах - зажигать, разжигать

Кийтн тулчин шишир ханцарн бэржэхэд, өмснэ көвэд
өвдглж суунад хойр нүднөсн нульмсн һартл үлэхэд,
муудан орж **асана** (Э.К.)

асмн (асмын), агтлсн, яссн, чимксн - кастрированный, оскоп-
ленный
асмнх (асмынхы), агтлх, ясх, чимкх - кастрировать, оскоплять
асрмж (асрымжи); хэлэмж; килмж - забота; милосердие
асрх (асырхы); хэлэх - 1) ухаживать, заботиться 2) быть мило-
сердным 3) разводить, держать скот

асхндан (асхындан), аяртан; оратдан - вечером
Та асхн күртл амртн, **асхндан** намаг сольтн, ней! **Аяр-**
тан та күрэд иртн, зуг невчк эртээр иртн, - гиж Йисн даан
нег сурв (К.Д.)

асхрх (асхырхы), цальгрх; деврх - 1) выливаться, литься, про-
ливать- ся 2) высыпаться

ата, ата-марhan; дөрлдэн - состязание, соревнование
Гитлеровцирин зурань тес тусад, цергүднъ Москван ёөр
куүчгдэд, хэрг авч шивгдсн бийнъ, **атаhan** авх тоолвран
хайжасн уга (Д.Б.).

атн (атын); яссн, чимксн (темэн) - кастрированный, оскоплен-
ный (верблюд)

Арвн жилд атн болхар, нег жилд буур болнав (Х.ү.).
атхм (атхым), чимкур; хавчур - I. клещи; шипцы

атхм (атхым) - II. горсть, пригоршня; перен. мало, немного
атхр (атхыр); отхта - I. курчавый, кудрявый

атхр (атхыр), буркг, миркhr, атын, уурлсн бээдлтэ -
II. угрюмый, мрачный, хмурый

Хэрнь шидрэ дегд **атхр** болад бэөвл (Э.К.). **Атхр** дүрстэ
залусин чирэст уутырсан нүдт чирмлдв (И.Л.).

атхх (атхыхы); бэрх - сжимать в руке; брать горсть чего-л.;
крепко держать в руке.

Урудсн мал гидгтн ус атхсн әдл бәәж, кедү атхад аввчн, хурһна салаһар хальтрад йовж одна (Н.М.).

атых, мирких; арних, һүрних - хмуриться, мрачнеть

Инәхләнь - цуһар дахж инәлднә, энүг **атыхлә** - цуһар тагчгрлдана (Д.Б.) Яһна гиһәд иигәд **атыһәд** бәәнәч?

Акад юмб? Цаста яһад **атыж** одв? (Э.К.).

ах (ахы); ахмд, уүһн; ик; ах-зах - старший брат, старший

Хотна медәтнр орж ирәд, гиичирлә мендләд, ах-захан олад, дараһарн суулдв (Д.Б.) **Ахиг** алд күндлдг, дүүг дельм күндлдг (Х.ү.)

ахлач; толһач; һардач, тергүтн - 1) председатель 2) глава 3) уст. староста

Эн дораһур бәәсн эәмгин **ахлачиғ** толһанинъ эргүлжәх бәәдлтә (Э.К.). Хургин **ахлачнр** хоорндан шимлднә (3.таал.)

ахлх (ахылхы); толһалх, һардх, залх - 1) председательствовать 2) главенствовать, начальствовать 3) быть старшим

Үнн-чик седкләрн йовхла, үнн кезәнн **ахлдмн** (Э.К.). Хург **ахлх** улс шиидх кергтә (3.таал.)

ахр (ахыр); оһтр, охр, ут биш; боһнъ, бууныг - короткий; куцый; перен. недалекий, недальнovidный

ахрап, ут бишәр; цөөкн үтәр, товчлад, дигләд - кратко, сжато; укороченно

ахрдх (ахырдыхы), хасгдх, агчх, суугдх - быть слишком коротким; сокращаться, садиться, усыхать

ахта, тергүн - во главе, первый

аху, эдл-аху - имущество, хозяйство

ахуллһн (ахуллһын), хураллһн - уборка, приведение в порядок, наведение порядка

Эндрк тер - тәрәһән **ахуллһн** (Н.М.)

ахулх (ахулхы), хурахы - прибирать, приводить в порядок

Өрун күртл алад, **ахулад** авчкәдгар кех кергтә (Д.Б.).

Цаһан үкс хәрү эргәд, һулемтын кевәд кевтсн келдүр авад герән **ахулв** (Э.К.).

ахуч, цевр, цевр-цер, әрвч, бәрүч - бережливый, хозяйственный, аккуратный, чистоплотный

Ахуч күн әмнән туста)Х.ү.).

ац (ацы), бүчр; сала - ветка

ацан, тенә, ачлһ, хош, үүрг - груз, поклажа; багаж; перен. обуза

Бичкн кер мәрн бийәсн ик **ацата** заг. (орндг – кровать)

ацг (ацыг), ө, һундл - обида

Хэрнь эс болх юмар ацг авдго тиньгр күүкн бээж (Э.К.)
ацлх (ацылхы), бүчрлх - ветвиться, разветвляться;
ач, тус, ач-тус, дөн, олз - заслуга; благодеяние, польза, помощь
Манд болхла, ода deerэн эн колхоз гидг юмнантн ач-
туснь медгджэхш (Д.Б.)
ачллхи (ачиллхын), шаңнллхи - вознаграждение
ачлх (ачилхы), шаңх - вознаграждать
ачта, туста, ачта-туста; күндэ - 1) благодетельный; достойный
2) заслуженный, 3) полезный
Хальмг Таңчин **ачта** эмч (Х.үнн.)
ачх (ачхы), төнх - 1) грузить, нагружать; навьючивать; перен.
валить вину на кого-л.; 2) спорт. прием в национальной
калмыцкой борьбе
аш; товчлh; дүн - результат, итог; вывод
Терүнэ залху уган ашнь ода эн! Үүрэн меклснэс гөңгн
үүл уга болх. Болв түүнэ ашнь - бийэн меклсн болх
(К.Д.)
ашлх (ашилхы), товчлх; диглх - делать вывод, подводить итог,
результат
аштнь (аштынь), аш сүүлднь, чилгчднь, эцстнь - в результате, в
итоге, в конце концов
Аштнь амр эс егх (Х.үнн.)
ашу, өшэн, атан - месть, отомщение
ашута, өшэтэ - мстительный
аю, ётг; аюка - I. медведь
аю - II. направление; сторона
аюдан, айстан, дурндан, санамр угаһар - само собой, необду-
манно, машинально
Аюдан бичэ ууляд-хааляд бээтн, түүнэс тус уга (Д.Б.).
аюднь (аюдынь), хаалh аю, нег аю - заодно, попутно
аюл, һалв; зеткр - стихия; беда, несчастье; опасность
аюрхн (аюрхын), архулхн - тихонъко
Жоланин архул дүсүлж татхла, энчн өмн хойр келэн
аюрхнар өргнэ... нарим нартан авч **аюрхнар** сегсрлэ
(И.Л.).
аюч, үгд ормг - говорчивый
аярлх (аярлыхы), оратх - вечереть, позднеть, становиться
поздно
аяртан, орадан, асхндан - вечером; поздно вечером
Амарнь келхд, **аяртан** танахн тал күред ирсв би (Д.Б.)
Би хөрөд, хувцан сольж өмсэд, **аяртан** тана тал
ирнэв, - гиж Сима эднэ зөвт багтв (Э.К.).

ә, чимән, ә-чимән - звук, шум

Арслыгин ә соңсгхла, арсмчин цогц чичрдг (Х.ү.). Күн юм келхәр чигн баәх кирцән уга, нам юм мәдсн чигн темдт уга, цуһар ә-чимән уга, тагч суулдв (Д.Б.)

әәдг (әәдег), әәмтхә, туулан зүрктә; чочмһа, зәрг уга - боязливый, трусливый

Даладхла әәдг, нерәдхлә хандг (Х.ү). **Әәмтхә** күн сүүдрәсн әәдг (Х.ү.)

әәдго, зәргтә - храбрый, смелый

әәл; хотн - аил, хотон, селение

Әәлиг гүүсн күн цадад ирдг, унтсн күн өлсәд босдг (Х.ү.).

Әәлд бәәхлә күртдг, альхнә наалдхла доладг. (Х.ү.).

әәлһиң (әәлһен); сүрдлһиң; чочлһиң - боязнь, страх; трусость

әәлһиҳ (әәлһехе); сүрдәх; чочах үргәх, ухаһинь тараҳ - пугать, испугать; грозить

әәһүлх (әәһүлхе), харсх; халхлх - защитить

Эцкәс көвүн һардг - Ар Бумбин оран әәһүл (Ж.)

әәлдәч; тааһач - пророк, предсказатель

Тиигхлә Бакдг әәлдәч болҗана (Д.Б.). Тер хаанд нег әәлдәч күүкн бәәж. (Х.туул)

әәлдх (әәлдехе); тааж келх, урдасты медх - предсказывать, прорицать

Сөөнә энд ямаран күүндвр болсинь әәлдәд медчкын болҗана (Д.Б.)

әәмг (әәмег); отг - аймак, оток

Әәмг-оттг нег серлтә күүкд күн бәәхлә, эн болҗана (Т.А.)

әәмтхә, үргмтхә; зүркн уга - пугливый

әәмшг (әәмшиг); зеткр; сүр - опасность, угроза; страх

Әәмшг келж ирдго (Х.ү.)

әәмштә (әәмшигтә); зеткrtә; сүркә - опасный, страшный, грозный

әәрг (әәрег), чигэн, әәрг-чигэн - айран, кумыс

Болха хойр үртөһен аль нег герин көдлмшинь көһед, әәрг-чигәниң бүлләцәд, арһс-түләниң зөөлцәд, әмн-цогцан әрвлл уга йовна (Д.Б.)

әәсн (әәсен); үргсн, чочсн, сүрдсн - напуганный, испуганный

Әәхәс әәсн - цецнә темдг, әәшгоһас әәсн әәмтхән темдг (Х.ү.) Одак далдлсн юмн һарһж авгداد уга. Нам

эасн күрәд, яах-кеехнь медгдхшл энчнъ (Д.Б.)
ээтэ, ээтэ-чимётэ; дуута; айста; жинжн - звучный, звонкий;
шумный

ээтрүлх (ээтрүлхе), төвкүлх, номхрулх, саатулх -
1) успокаивать, утихомиривать 2) убаюкивать
Одак Пүрвэ көвүн өмд күн, одхларн терүг хээж, олх...,
гиж эн бийэн ээтрүлнэ (И.Л.). Күцн хамгарн бийэн
ээтрүлж төвкнхмн биш (Д.Б.)

ээтрүн, төвкнүн, номхн - спокойный, тихий; мирный

ээтрх (ээтэрхе), төвкнх, номхрх - успокаиваться

ээх (ээхе), сүрдх; үргх; чочх, ээмсх, ээх-ичх; сүмсэн алдх,
зүркн амар гарх - бояться, испугаться, робеть;
шараахаться

Өөхлө бичкэ ке, кеснэ хөөн бичкэ э. (Корс. Ц.). Цаг
зуурин зовлыгас **ээж** хооран цухрхмн биш (Э.К.)

эвд (эвде), эрмдгтэ, мечн тату - урод, калека
Эвд бээдл гарч одсан цогц көнжлил дор кевтнэ (Куук.А.).
Хара бээсн цагт, олна жирхл шинрж урхад уга бээхд,
жирхлил жисэнд **эвд** юун чигн үзгднэ. (С-Б.Х.)

эвзи (эвзен), цухл, килн; уур - 1) гнев, гневный 2) раздражение
эвзнх (эвзенхе); цухлтх, цухл алдх, уурлх, догшркх -
1) быть в гневе 2) быть раздражительным

эвр (эвер), зан, бээдл, зан-эвр, эвр-анч - поведение, нрав,
характер; настроение
Өмшг болдган уурад, **эврэн** тер геенэ (К.Д.). Шулун хотан
уух авчкад, мордад сельсоветин хот орад, захарн
эмтнэс сурад, сонсад, **эвр-анчинь** авад ир. (Д.Б.)

эвр (эвер), йир, дегд - очень, чрезмерно, чересчур
Эвр тиньгр, кезэ чигн нүдэрн инэсн, ярлэсн йовна.(Э.К.).
Болв түүнэ ухань, зүркн, медрлн **эвр** (Б.А.).
Бийнх **эвр** хөвтэ... хээртэ гарз бээснэй йир үнтэ (Ж.А.).

эврлх (эверлехе), занган үзүлх - 1) проявлять характер
2) сердиться

эго, э-чимэн уга, тагг; нам-шим - беззвучный, бесшумный
перен. безропотный, покорный

эгр (эгер), хагсу - 1) засохший 2) выгоревший; увядший

эгрсн (эгерсен), хагссн, хатсн, өгрсн - 1) засохший
2) выгоревший, увядший, блеклый
Кедү жил түүнэ хөөн өнгрсн болхв, кедү жирхл **эгрсн**
төрсн болхв! (Н.М.)

эгрх (эгерхе), хагсх, хатх, хумхарх, шатх, өгрх - выгорать,
выцветать, увядать

Бичкнәсн авсн сурһмж бийиг әгртл дахдг (К.Д.)
әдл (әдел), ижл, йилһән уга, цацу; тенцү – 1) подобный,
схожий, одинаковый 2) равный
Эмнг тег өр дотрк алтнла **әдл зеерән эклж илдкв (Н.М.).**
Хальмг улс цуг талдан келн-улс мет **әдл зөв-йоста**
болв (Х.үнн)

әдләр, әдл-әдләр, йилһән угаһар; тегшәр - одинаково,
наравне; поровну

әдлцл (әделцел), дүңцл - сравнение, сходство; аналогия
әдлцүлх (әделцүлхе), тегшлүлх, дүңгүлх; цацурулх; тенцүлх -
1) уравнивать, равнять 2) приравнивать, сравнивать

әдлцшго (әделцешиго), тегшлдшго, дүңгүлдшго,
цацурулдшго - несравненный; несоизмеримый
Танд үнәртн келхлө, мини күүндөр тер хойринлә **әдлцж**
чадш уга. (И.Л.)

әдлцх (әделцехе); тегшлх; дүңгүлх - быть одинаковым; быть
похожим (подобным), равняться
Үрдән үсәр асрдв // Үннән әдила (хумстнла) **әделцхв**
(Д.Б.)

әдс (әдес); йөрәл - благословение; перен. взбучка, трепка
Зууһин алтн дееврт күрәд, Дала ламин **әдст** күртәд, ирсн
күн тарапнгын орнда төрснлә әдл, хәәрхн.(Бд. А.). Эмгнә
һарт бәәсн эркнәс һүрв дәюж **әдс** авад... һарв (Д.Б.)

әдслх (әдслехе), йөрәх - благословлять, перен. получить
взбучку, трепку

әкрмдлһи (әкремделһен), акрмдлһи, ки давхцлһи - одышка;
учащенное дыхание

әмәри (әмәрен), онц бийәрн, әмәр-әмәрн - отдельно друг от
друга
һүрвдвар, түүнә назаһур **әмәр-әмәрн** бөрсн бәәшнгүд
бәәцхәнә (Позд.)

әмд (әмде); әмтә, әрә әмтә, менд, эрүл-дорул, әмд-менд,
киитә, әрә киитә, сүһ киитә, эрүл, эрүл-менд (о человеке)
- живой, здравствующий

Әмд күн - арһта (Х.ү.). Чини бәәдләр болхла, совхоз
чиғн, чи чиғн бар жилин үвләс **әмд-менд** һарна гидг берк
(Т.А.).

әмдрулх (әмдерүлхе), әм орулх, ки орулх - оживлять,
возвращать к жизни

әмдрх (әмдерхе), киинһән авх – 1) оживать; воскресать
2) приходить в чувство

әмн (әмен) уга, ки уга, әмн агдрсн, әмн-ки уга - безжизненный

А-а, хөөрхн, бас нег күүнэ өмн алдрад одв. Күүнэ өмн алдрва гисн юмб? - болж Бамб өвгнэс сурв (Б.А.)

өмндэн (өмнендэн), эврэ бийдэн; һанц өмндэн; өмн-өмндэн – для себя, для жизни

Ахуч күн – өмндэн туста (Х.ү.)

өмрлх (өмерлехе), өмн орх, өмдрх, ки орх, кинхэн авх, ки орулх - оживать

Ирсн улс чигн, Баату Бамб хойр чигн нег-негэн танылцад, мендлж, күүндэн шинэс өмрлв (Д.Б.)

өмсхл (өмесхел), ки авлнн - 1) дыхание; вдох 2) секунда

Өдт хөрн дөрвн час, част жирн минут, минутд жирн өмсхл. Кедү өмсхл тер болх? (Н.М.). Цах шовуна далванн дайлh дахж, өмсхл авлго жисэд, цаг давад йовна (Х.үнн).

өмсхх (өмсехехе), ки давхцх, ки авх - дышать

өмтэ, өмд, кийтэ, өмтэ-кийтэ - живой, одушевленный

Олн бурхдас хөв-кишг хамг өмтэ-кийтэ тоотд сурж, мана өвкн мөргдг бээсиг медэтнр тодлна (Х.үнн).

өмтэхн (өмтэхен); өмтэ, шимтэ; амтта - 1) сладкий; 2) вкусный

Балас өмтэхн, баэрт авч одад хулдхла, бульш читн күрхш (Х.ү.)

өмтн (өмтен), хорха өмтн, меклэ өмтн, цуг өмтэ, олн-өмтн, күмн, күмн-өмтн - 1) все живое; 2) люди; народ

Күүжднь цутган өмт дахад өсж йовна, адгнь школд оржана (Х.үнн).

өңг (өңгэ); баг; хүв - 1) отдел, группа; часть; 2) род, племя

өңглх (өңгелхе), хувах; салх; баглх - делить; отделять; группировать

өңгрх (өңгерхе), хувагдх, салхгдх - отделяться; группироваться

Хөөнн эн хойр өңгрэд, негнь - Манжихнэ, наадкнь – Орхахна хурл болж (Х.үнн).

өрө, өрөхн, архулхн, өрө-өрө, өрө-керө, өрө гиж, мөч-тач – 1) тихо, медленно 2) едва, кое-как, еле-еле, с трудом

Өдэрхнэ цаад бийд өрө һолта жаhamл заг. (хоолын күүкн - язычок мягкого неба).

Тийгэд эдн хатхсн өрө торчах ишкэ гертэн бөөцхэв (Х.үнн). Нарн суусна хөөн өрө-керө гиж худиртан күрч ирв (Х.үнн).

өрөхнэр, архулхнар - 1) слегка, чуть-чуть 2) тихонько

өрвгө (өрвего), өрвжго, өрүж уга, невчкн, баахн зуур - немного

hal үд болад ирхин алднд нарн тус ора deeræs өрүж уга

улңіттрә шарлад, хәәр-бәәр уғаһар цонаһад бәәнә (Т.А.)
әрвлх (әрвелхе); хаділх - беречь, экономить; сохранить
Эңкін һанц көвүһен кү кекер седжәх улс ода тедн чамас
юуһан **әрвлх** билә (Д.Б.)
әрвч (әрвеч); хаділач; хатуч; әрүч, бәрүч - бережливый,
экономный
Эмгиг дегд күчр **әрвч**, хармч, хатуч генәртә тәләднь
әңгін улс егси «Яңхл» нерн энүнд шингрсн... (Д.Б.)
әргдл (әргедел), хомһл - сухой навоз
әрк (әрке), дөгшн хар, әәрг-чиғән - водка
Әрк хулддг шишилң лавкин өөр минһәд күн чеерүдт
зогсад, дөгшн харин тәлә әмән өгм гилтә зұтклддг билә
(Х.үнн)
әркдх (әркедхе); әрк залх, зальгх, әркин ард орх, әәрг-чиғәнд
суух, бешән халулх, аман халулх - пьянистовать
әркнч (әркенчи), әркин эзн, перен. зальгдг, зэлдг - пьяница
әрлх (әрелхе), зулх, уга болх; гүүж одх - уходить, удаляться;
убегать
әрүн; цевр - 1) чистый 2) священный; святой

- Б -

баав (баавы), баажа; эцк - отец, папа; дядя; батюшка
Баав баажа хойрнь хоорндан керлдж бәәж (Б.А.).
баавһа; гергн; аваль - баба; жена
Чамаг тиигж андрулхар би чини **баавһа** болсн уга биләв
(Т.А.). Ай, одак **баавһа** яһсн болхмб? - гиһәд Павел үкс
босад, терзәр хәләв (И.Л)
баажа см. баав
баалх (баалхы), шархтх - воспалиться, нарывать
баара, кет балг - карась
Баара гидг заһсиг бәрж эс болдв // Баһуда нег қүүкиг
дахулж эс болдв (песня)
баасн (баасын); хорһсн, саңғсн - 1) кал, испражнения; 2) помет
баата, ялд унсн - I. оштрафованный
баата - II. восприимчивый к нарывам (о коже); воспалительный,
воспаленный
баатр (баатыр); бодң - богатырь, герой
Баатр нег үктл, әәмтхә миңһ үкдг (Х.ү.)
баахн (баахын), бичкн, җиҗәг, ик биш, баһ, үчүкн, жаахн - не-
большой, маленький, незначительный

- Саңһж**, чамд түләнд оддгчың бәг, ода чигн баахнч, үгдрихч (Т.герл)
- баахнар**, бичкнәр, баһар, үчүкнәр, жаахнар, жижгәр, баахн - саахнар - немного, помаленьку
- бавһр** (бавһыр), арвһр, сарвһр - лохматый; обросший
Арвсн **бавһр** зарцас эн алдрж һарч чадхш (Д.Б.). Сөөхә өндәж босад, орна дернdg deer бәесн **бавһр** альчураг нульмсан арчв (Т.А.).
- бавих**, савих, бавих-савих - быть лохматым
- баг**, әң - 1) группа; отряд 2) связка, пучок
Тер **багт** би биилин-дуулдг, «Жанһрин» зах-зухинь меддг күн болад орвв (Э.К.) Бүчрәсн чидл авад, **багарн** урһж нәәхлнәв (К.Д.)
- багар**, әңгәр, баг-багар, әң-әңгәр - по группам, отрядам
Багар бәәхлә, бәәхд чигн сән болҗашгов (Д.Б.) Өфөкснъ бас зогсад, **баг-багар** хурж күрисн улс тал оныган тусхаж чинв (И.Л.).
- багана**, нәрхн деесн, шидмсн, кирвтн - бечевка
Урднь салгт қәдлдг цагтан эврәннү цехин ахлачас сурж му-сән зөвәр ик **багана** деес белднә (Ж.А.)
- баглата**, хуралната - упакованный, собранный
Бата **баглата** некә ... болад амарн ңас үмкәд, киинь давхцад, бүтәд йовна. Хурсх, сагсгуд герин һаза **баглата** бәәж (Э.К.).
- баглрх** (баглыры), хурлдх, цуглрх; бихтрх - собираться в группу (в кучу), группироваться, скопляться
Хәәд бәәрнәдән орж ирәд, кевлнән кевләд, **баглрад** кевтىхәв (Э.К.). Герин маштг кирлцә deer дөрвн, тавн күүкд **баглрад** сууцхаж (Э.К.). -
- баглх** (баглыхи), хурах, ахулх - 1) связывать, упаковывать; увязывать 2) собирать в кучу
Ода бод мал **баглж**, бас базр-балһс орулж ... мөңг кек ... авх тоолврта(Э.К.).
- багш** (багши), сурһач; кү сурһдг - 1) учитель, преподаватель 2) основоположник 3) рел. багша, настоятель монастыря
Нимә **багш**, Тальда **багш**, Нолда **багш** гиһәд бәәсмн (Х.үнн).
- багшлх** (багшилхы), сурһх; дасхх, багш болж қәдлх - учить, учительствовать, преподавать
Не, сән, би чамд **багшлнав**, - гиж келәд, Манж өвгн на-маг окәрлж инәв (Д.Б.).

- багш** (багшихы); хурх, цүгрлх; бигшх, ивржүнх, ивр-ивр гих - 1) толпиться 2) скопляться во множестве
- баһ** (баһы), баахн, бичкн, ик биш, жижг, баһ-саһ; үчүкн, жаахн; невчкн - 1) малый, небольшой 2) мелочь; мелкий
Баһ улс нег-негндән дең болдмн (Э.К.). Энүнд баһ дүүвр насна өдөрмүд сангдв (И.Л.).
- баһар**, баахнар, бичкнэр, ик бишэр, баһ-саһар, үчүкнэр, жаахнар, невчкнэр - незначительно, мало; чуть-чуть
Би гертәсн һараад, баһ-саһар оратж одув (Э.К.). Баһ-саһар медүв гиһәд, харулч хойр хар күмстән деегшән хурав (И.Л.)
- баһасн** (баһасын), бичкнәсн, нилхәсн, балчрасн - с детства
Бас баһасн авн қәдлмист дассмн (Т.А.)
- баһдан**, баахндан, бичкндан, баахн цагтан - в детстве
...Батан өмн баһдан үзж йовсн... хар җолм чомпаһад үзгәд одв (Э.К.).
- баһдх** (баһдыхы); дутх, татудх, дуту-дунд болх - быть маловатым, недостаточным; недоставать, не хватать
- баһлх** (баһылхы); хасх, кисх; цөөкрулх - убавлять; уменьшать
Олн хонгт, өдр-сө уга тоолвр тоолад, үүнә олж авсн түрүн арһнъ - малан баһлдгин эв хәәх керг болж һарв (Д.Б.)
- баһнъ** (баһынъ), ик бишнъ, баахнъ; баһ зуунъ, цөөкнъ - меньшинство
- баһрах**; баһрулх, хасулх, цөөкрулх, бичкрулх - 1) уменьшать, сокращать 2) молодить
- баһрх**; хасгдх, цөөкрх, бичкрх, агчх, суугдх - уменьшаться, сокращаться
- бадмшх** (бадмшихы), бадмшрх, батрх; өргжх; төлжх, ёсх, келд орх - расти, развиваться
Очир-һәрә ...бадмшрад уга әәтә хооларн домбрин айслла салшгоһар негдүләд эклв (А.Б.).
- бадр** (бадыр), құдр-бадыр; чаңғ-чиирг; чидлтә, бат, чиирг, күчтә; сүркә - сильный, крепкий
- бадрл** (бадрыл); өәдллін, өргжлін; цеңгрлін; өргмж - 1) подъем, расцвет 2) сияние 3) вдохновение
- бадрх** (бадырхы); өәдлх, цеңгрлх; өргжх - 1) расцветать; процветать 2) сиять
- бадярлін** (бадярлын), көөмг; хавдрлін - отек, опухание
- бадярта**, көөмг; хавдтарта - отекший, опухший
- бадярлх** (бадярлыхы), көөх, хавдх - пухнуть, опухать, отекать

базг (базыг), хатуч, хармч, бөрмтхө - прижимистый, скупой, жадный

базх (базыхы), үмгх; элдх, нүдрх, нудрмдх, давталх - мять; массажировать

байжх (байжихы); элвжх, элвг-делвг болх, элвжх-делвжх - богатеть; изобиловать; наживаться

байн (байнин); элвг, элвг-делвг (күн); зөөртэ, бээхтэ - богач; перен. щедрый
Байн - кулак улсиг бүлтөхинь яхин туск тэр ханхмын (Д.Б.).

байр (байир), байсмж, байр-бах, байсхлц, нэр - радость, веселье

байрлх (байирлыхы), байсх, байр-бахта болх; бахтх - радоваться, веселиться; торжествовать
Тедниг үзэд йовхнь седкл ханад, байсад бахтад йовна (Э.К.).

байрта (байрта), бахта, байрта-бахта - 1) радостный 2) до свидания
Ниднэ эн цагла колхозин улс ик байрта-бахта бээлэ (Н.М.).

байсмж (байсымжи), байр, байр-бах - радость, ликование

байсх (байсыхы), байрлх, байр-бах болх - радоваться, ликовать; веселиться

бакрсн; хээсн - котел, казанок

бала, көвүн; арvt - I. мальчик
бала, баламд, бала-маамд - II. глупый, невежественный
Сурсн дала, сурхуль уга бала (Х.ү.). Балака сунян эвшэв: **балата** көдлж чаддгов (Д.Б.)

баларх (балархы), тэнгтх; мунхдх - 1) становиться глупым, глупеть 2) становиться неясным

балвһр (балвыһыр), балважта, өргн, у - широкий, большой (об одежду)

балвлзх (балвылзыхы), далвлзх, келвлзх; нээхлзх - 1) колебаться, качаться, трястись 2) топорщиться (об одежде)

балвлх (балвылхы), хамхлх, балв цох, тасчх; күүчх - 1) разбивать 2) плющить, дробить

баврх (бавырхы), хамхрх - разбиваться; ломаться

балвс (балвыс), лавц - воск

балг (балыг), шогж, тоңһрг; утх - нож
Дөрвнэ.шаху цээг утлдг модн өргн балг татж авад утлад, үүлэд, хээснд тэвв (Д.Б.)

балһ (балһы), дольгц, балһц, шүлм, уум, зәлг - глоток
балһх (балһыхы), зальгх, оччлх, уух, жалмх, аршалх - глотать
Далан усиг **балһж** чиләж болдго (Х.у.).

балдалһх (балдалһыхы), келән **һарһх** - высовывать (язык)
Арһиң алдрен чон ардны чиргдәд йовна, келән
балдалһж **һарһна...** (С-Б.Х.)

балдр (балдыр); бесрг - метис; полукровка

балм (балым), балим улан - темно-красный, алый
... сотня көвүд нег бичкн стол кирлән өмн захд **һарһж**
төвәд, улан **балмар** бүтәв (И.Л.)

балрх (балырх), билрх - стать неразборчивым, неясным
Үзгх тоот сөәнәс хольжк үүдх арһта ухань **балрдж**
(Д.Б.)

балрха (балырха), билрхә - неразборчивый, неясный

балт (балты); сүк; чавчач - боевой топор, секира

балта; балта-шикр, кампадъ, үүрмг шикр, хамхлсн шикр;
дервлижн шикр, хәәлсн шикр, нүһл шикр - 1) пряник
2) сладости

балхах, билхәх; тарһлх; тешкәх, өеклх, мах бәрх - быть толстым, тучным

балхр (балхыһыр); тарһн; тешкәсн; махта - 1) толстый, тучный
2) коренастый, приземистый

балцһр (балцыһыр); теглг, лиглһр; балхр - коренастый, приземистый

балцлх (балцылхы), билцлх, хавтхалх, давталх - сплющивать

балчһр (балчыһыр); билцһр, тууқә шар, тоста хар, зузан хар,
махта - мясистый, рыхлый (о лице)

балчр (балчыр), билчр - 1) дитя, младенец 2) краснощекий, румяный
Һарсн күүкн боожад, **балчр** болад, эк-эцктән һә болл уга
еев (Д.Б.).

бальчг (бальчиг), улм, шавр, бальчг-шальчг; кир, нүһд, кир-
нуһд - грязь

бальчгта (бальчигта), улмта, шаврта, кир-нуһдта - грязный

бар; бар-бүр, баран, бүрүл - I. темнота// темный, мрачный; өле
заметный

бар, модн бар - II. печать (типография), матрица

барадх (барадхы); өөрнү, хажудн бәәх - держаться вблизи.
находиться близко

баран; хош-хора, зөөр, хоршавр; өлг-эд - I. скарб, пожитки

- ◊ **баран** дөөрнь *нарх* - злоупотреблять чужой добротой
 (букв.: залезть на сложенное имущество, сложенные по-
 стельные принадлежности)
- Деед бийднь ик чигн гидг **баран** хуралхата (Э.К.).
- баран**, баран-харан, харан – II. силуэт, очертание
 Хол биш бас нег **баран** күриш (Му.Д.). Долан хурц хойр
 нүдэрн холд бара харвна, болв өөрхн шидр нег чигн
баран үзгдхш (З.таал.)
- баран**; дахуль; харан-баран – III. сопровождающее лицо; спут-
 ник
 Угатя эк-эцк хойртан **харан-баран** болад, эврэ хүвэрн,
 ямаранч өвчин-шалтг уга, тиньгр кевэр өссн кевүн (Д.Б.)
- барвыр** (барвыныр); унжу - 1) отвислый (о губах) 2) мохнатый
барг (барыг); ноха; шург - собака ◊ **барг** чигн биш, шург чигн
 биш - ни то, ни се
- барг-бүрг** (барыг-бүрг), барң-бүрң; барс-бүрс - темный,
 сумеречный, неотчетливый
 Герин ард, зөвөр төдүкн ... күн зогсжана, чирэнь **барс-**
бүрс гиһәд сәәнәр үзгдхш (Э.К.). Хальмг олна бәәдл
 ясруллһна туст **барң-бүрң** ицл нанд бәәлә (Т.герл.).
- баргдшго** (барыгдышго), чилшго - нескончаемый, неиссякае-
 мый
- барда**; зурмн - суслик
- бардм** (бардым), икрлһн, көөрлһн; буульлһн - чванство, хва-
 стовство, бахвальство
- бардмлх** (бардымлыхы), көөрх, караглх; буульх - чваниться,
 хвастаться, кичиться, бахвалиться
 Бийнь **көөрәд**, әмтнд мөңгән **бардмлад**, мөңгнәнн то
 эс меддг болад, дурндан мөңгән *нарһдг* билә (Санг.)
- барлзх** (барлзыхы), бүрлзх; үзгдх - вырисовываться
 Тер дәәнә учр-утхн эн улст тодрханар - медгдл уга,
 сөөһин харнүд **барлзсн** баран болж үлднә (И.Л.)
- барун**; деед үзг - правый; западный
- барх** (бархы), чиләх; көтрех - 1) исчерпать, израсходовать
 2) съедать, доедать ◊ **насан барх** - скончаться
 Хаана мал-аһрусл, зөөрнү болхла - хәләж нүдн
баршго, тоолж то күртшго - тиим дала санж (Д.Б.).
- бархах**; үзгдх - I. четко вырисовываться
- бархах** – II. быть громоздким
- бархлзх** (бархылзыхы), бүрклзх - 1) темнеть (о тучах, обла-
 ках), 2) становиться хмурым, мрачным (о человеке)
- бас** (басы), дәкн – I. ещё, еще раз, опять, снова, тоже

Санж бас көвтнә (М.Н.). Өөрк некдиңрның бас йир арх уга улс (Куук.А.).

бас (басы); хаша, хаша-хаац – II. 1) баз, изгородь, ограда
2) двор, хлев

баслх (басылхы), хашалх - 1) ограждать, огораживать
2) загонять во двор

бат (баты); чанғ; бек - крепкий; прочный; стойкий перен. надежный, верный

Му, сөөг әдл мусхлэж тосдг өвгд хальмг улсын авъяс хадһүж **батар** бэрнэ (К.Д.). Мөрн цергт манахсас үлү эвтэ, навшун **бат** улс болх! (И.Л.)

батлх (батылхы), чанғах - 1) укреплять, скреплять
2) подтверждать, утверждать; ратифицировать

батрх (батырхы), чанғрх - 1) укрепляться, упрочиваться
2) утверждаться

бах (бахы); байр-бах; ханлт; баһмж; тачал - удовольствие, удовлетворение, радость

Ода нег йовад, үүдврэн һарһад, **бахан** ханһанад һарг (Э.К.).

бахлур, хоол, көөмө - горло, глотка; гортань

Келнөннү **бахлурь** сулдад, сөөлнктэд же болад бөөжү (Х.үнн).

бахлурдх (бахлурдыхы), хоолдх - душить, брать за горло

баҳтх (баҳтыхы); ханх; байрлх - восторгаться, восхищаться, получить удовольствие

бацх (бацхы), дөөрлих; тату үнлх - пренебрегать, смотреть свысока; недооценивать

Батан ээн Батаг хөөһөр кеер хонулхдан бацаад ... байна ах хөөчин һардварт өгв (Э.К.). Өшөтиг **бацж** большого: терүнэ ааль-мекнъ далаа болжана (Д.Б.).

бачм (бачим), адһим; түргн, шулун - спешный, срочный; экстренный

Салад-салвард йовхла, сэн биш, ода тенүгитн цуглулна гидг **бачм** йовх улст бас нег зовлц, - гичкәд һарув (Э.К.).

бачмар, адһимтаһар; түргэр, шулуһар - срочно, спешно

Мел чик, би бас тиигж санжанав. Йовулж бэрн **бачмар** йовулхмн, хәрунь шулун ирх, - гиж Коля байсв (Э.К.).

башаң (башаңы), хадрн - вобла

бә; темдг - веха, мета, знак перен. чучело

бәәгән, чишкән; шууган, бәәгән-чишкән - крик; вопль; шум; карканье

- бээгх** (бээгхе), чишкх; шуугх, бээгх-чишкх - кричать, вопить; каркать
 Теегин хар керэс тэнд-энд нислдж ирэд... бээглдж юм чонкснь үзгднэ(Э.К.) Багар бээхлэ, бээгх чигн сээн (Д.Б.).
- бээрн** (бээрен), орм; һазр - место
 Оратад, ах хэеч Эрнцнэ бээрнд хонад, өрунэ дэкн Аэрһр орад ирж йовнав (Т.А.). Бадма бээрндэн одад суув (И.Л.) Сургуульчир цуһарн цувладад, эврэнн класстан одцхав, бээр-бээрэн олад сууцхлав (З.таал.)
- бээсрх** (бээсерхе), хусрнхтх - быть яловой, бесплодной
бээхтэ, элвг-делвг; байн - состоятельный, обеспеченный
 ◊ бээхтэн мэрн гүүдг - состоятельному удача сопутствует
 Би угатя күүнэ гер-бүлд һарад, арви хойртаасн авн байн, бээхтэ улст заргдж йовлав (Д.Б.)
- бээшн** (бээшин), өргө, харш; ордн - I. дворец
бээшн (бээшн) – II. башня
- бэрэн**, кел бэргдлhn - плен, арест
 Тер бэрэнд бээх хойр күүнэс сурлh авх тэр та хойрт даалһгджана (Д.Б.).
- бэрэч**; тосхач - строитель
- бэркх** (бэркеке), оркх; чишкх; уульх - орать, реветь; кричать; плакать
 Хамбл эмгиг үзн хээлж **бэркрэд** шугшв (К.Д.).
- бэрлдэн**; ноолдан, цоклдан, бээр-бэрлдэн - схватка, борьба; сражение
 Хортнла бээр-бэрлдэнд эдниг үдшөлһнд Ленин бийөрн ирнэ (И.Л.). Нерн уга өндр deer сөөни туршарт тэр бээр-бэрлдэн болв (Д.Б.). Арви хурh дарх зуур күрэд, үүтүүт күртл бээр болх һазур орад ирнэ: (Х.туул).
- бэрмтг** (бэримтег), үилтхлт - убеждение, обоснование
- бэрндэн** (бэрендэн), кесгтэн; удандан - много; долго
 Бакдг **бэрндэн** хэру өглго суужаад, дакад өвгн тал хэлэхэд кель (Д.Б.).
- бэрх** (бэрхе); уух, зальгх - I. держать; пить
- бэрх** (бэрхе), асрх, тежэх – II. 1) разводить, держать (скот)
 2) строить
- бэрц** (бэрце), авъяс, авц-бэрц - привычка, нрав; повадки
 Ода ухал, **бэрцэн** чигн, занган чигн сольх кергтэ (Т.А.). ...урдк дассн кевэрн тегрн талан бэрдг **бэрцэн** далаһар сольн уга бээхэд бээв (Д.Б.)
- бэрцэн** (бэрцэн); залһлдан; уйлдан; ниилдэн - связь, контакт

бедр (бедер), суулһ, көңг - ведро

һаза бәәсн **бедрмұдте** чаһирин герт орулад, өвгн-эмгүд авхулад, Манж дү көвүнәннъ керг-үүл йөрелінә (М.Н.).

бедрх (бедерхе), белдх, бачмдх - готовиться, собираться

Кен альдаран одхан медж авсн удан түдлго хаалһд **бедрхәр** тарад һарлдв (Д.Б.).

беевлә; бәәчк - рукавицы; перчатки

беерх (бөерхе), даардх; бервәх - зябнуть, мерзнуть; окоченеть

Зекүн чиитгә салькн зүн үзгәс үләж заратрулж үогц **бөерүлв** (К.Д.). Ар деед үзгәс үләсн киитн салькн хәврн хавсар үләж **бөерүлнә** (Ж.А.).

бел; ул, сүүр - 1) подошва; основа 2) стан, талия

белдх (белдехе), бедрх, белн болх - готовиться, собираться

белтрг (белтерег); чон - волк

белчр (белчир); адг - устье

белчүр, мал идшлдт һазр - пастбище

берк (берке), күнд, кеңү, күчр, түрү - трудный, сложный

Геесән мартх - **берк** // Геехән санх - эрк (С-Б.Х.)

бермсг (беремсег), эмәсг; ичрсг - стеснительный

Намаг эс келхлә, эн күүнтн келж еғш уга, **бермсг** күн (Э.К.). Бер хот келцәд, үүдн бий эргәд, эмәсн бәәдл һарад, **бермсәд**, бәәнә (Э.К.).

берсү, шүрүн - грубый; шероховатый

бермсх (беремсехе), эмәх; ичрх - стесняться

Муузг кенес, альдас соңсан келхдән авгтан **бермсәд**, яһдг болв чигн келх кергтә болжана гиҗ санв (Д.Б.).

бертәх (бертәхе), әвдх; әвдх - калечить, увечить

Нарн дурн хойр - негл үлгүртә байр // Үүлн зәрмдән нар хаана, үлү үгд седкл **бәртәнә** (К.С.)

бигшлін (бигшиллән), бағлрлн, хурлн - 1) скопление

2) роение (о насекомых)

бигшлдх (бигшилдехе), бағлрх; цуглрх, хурх - скапливаться; столпиться

Өвгд, залус көвүнә герин һаза уктулын урлданд кенә мерн һарч ирхинъ хәләлдәд **бигшлдәд**, шууглдад бәәцхәнә (Э.К.).

бигшх (бигшихе), бағлрх, дарцлдх, цуглрх, хурх - 1) роиться

2) толпиться, собираться в кучу

Түйлмуд deerән **бигшсн** батхисиг севж нискәнә (Д.Б.)

бидн (биден), мадн - мы

Урдк, кезәңк хаадуд, нойдуд, зәәсңгин цаг бәәсн болхла, ... **бидн** хойр альд, ямаран кевәр йовх бәәсн? (Д.Б.) Бичқдүд һочкнад инәдхә // **Биднә** седкл байсадха (К.С.).

бидтә, ицгтә - надежный

Кохозин парвля сунһх, түүнә ахлачд орулх ицгтә, **бидтә** күүнә тускар бас санн бәәх зөвтәвидн (Д.Б.).

бизһх (бизхехе), дарх, шахх, базһх - давить, придавливать
биил; серә - вилы; вилка

Бийнү күрз, **биил** авад, хошан ора deerнь һарад, бүркөниңдорарагшан хольвл (Н.М.)

бииңг (бииңег), сәвүр - веник

... шин **сәвүр** шинәр сәвүрджәнә (И.Л.) Гер болһна һазакинь гевгр **бииңг** арчна (Шугр.В.).

бииңт (бите), дүңгә - примерно

Үүнәс Элст **бииңт** һазр (Х.үнн).

бий; цогц, махмуд - 1) тело; организм 2) личность, особа, персона; сам

бил, һол - фитиль

билг (билег); эрдм, эрдм- билг - талант; способность; дарование
Билг, эрдм, санан бәәсн хөөн нәәрүләд бичж, чаджана (Э.К.). **Билгнъ** шинкн девшж йовсн Буханка Бадм айста үтгәниңиң һурвн ду һарһсн (Д.Б.).

билгтә (билегтә), эрдмтә, эрдм- билгтә - талантливый; способный; одаренный

Эн күн хальмгудыг цуглулж авад, **билгтә**, эрдмтә, хурц келтә улс шүүж бүрдөв (Э.К.)

билгх (билгехе), элвгдх; деврх - быть обильным

Савасн дәврәд һарн гижәх чигәнлә хот-хоолта, өөкн-тосндан **билгжәх** өрк-бул гиж келдг билә (Б.А.).

билдр (биддер), һульдэр, дальтр; мек-тах - увертка; увиливание // увертливый; обманчивый

билдрх (биддерхе), һульдрх/ дальтрх; мек-тах һарх - увертываться, увиливать; листить

Чи, Мара, **билдрлхәр** бичә седәд бә (И.Л.). Эн көвүн ке-ер үксн болв чигн, ииж жудл келж, **билдрхмн** болжана (Э.К.).

билирхә, бутүнһү, тодрха биш, балрха - неясный

билпх (биллехе); хусх - стирать, зачеркивать, затушёвывать
Бичж авсн улсин нәрдиг зәрминь хусад, немж, бичәд, хәрү **билләд**, арв һар кү ... илгәлів (Д.Б.).

билрсн (билирсен); хуссн - стертый; зачеркнутый

Тиим бэрцтэ хуучна авъяс ода өдрөр дахсан сүүдр мет уга болад **билрэд** йовна (Э.К.)

билхэх; билхлз, билчих, шалхах - 1) быть толстым, полным

2) колыхаться, трястись

Бийн мел дал-дал гиһөд чичрэд йовна. **Билхэчкөд**, гестэ меклэ болчкад... (Э.К.). Орсн хур гиичксн, оһтр phуар үүлд күулднэ... Белкүсцэ гих бальчг балцр-булцр **билхлзнэ** (Сус.А.).

билчхр; билххр - толстый, тучный, полный

... **билчхр** улан халхта, хо шар чирэтэ, маштг нурхта Бовра шулун-дулунаар келэд, шофер ма хойриг герүрн кетль (Э.К.).

бирмн, бирд, шулм, донам, гаг, алмс - дьявол, черт, бес, сатана

Бурхн-номан хайсн **бирмнө** һарин үүл эн болх гисн тоолвур цуг нидэр ирцхэв (Д.Б.) Мууха хорта **бирд** ирв, – гиж келэд, хаана бөк босж ирэд көвүнлэ бэрлдв (Х.тууль).

бирчих, арних, мирких - морщиться, печалиться

Адуч чирктэ өркиг һартан авн, бас нег киниһэр уучкад, нүдэн аньж **бирчив**(Б.А.) Урдкан илт үзжэх метэр залун нүднь бүрихэд, чирэнь **бирчинхэд** одв (Д.Б.).

битхрх; баглрх; олар хурх - скопиться; собраться

Ноонин ик цаһан гер, олн зүсн өлг-эдэрн таг дүүрн **битхрэд** бээнэ (Д.Б.) Тэр эргнд гэрэсн, тоһрун, тарвж, тээгин һэрд болн нань чигн шовуд энд дөгэд олн **битрхэд** бээнэ (Б.д.А.)

бичг (бичиг); бичг-тамһ - письмо; грамотность

Өнгд нань амрсн **бичг-тамһ** меддг, орс келтэ улс эрк-берк болад, Батнасна Боврг нег-цагт өнггин ахлач ши-идгсн юмн билэ (Д.Б.)

бичкдүд (бичикдүд), көвүд, күүкд - дети

Мини гергн, Ноостын гергн бичкдүдтэхэн ирв (Т.А.)

бичкэхн (бичкэхэн), йир баахн, йир бичкн; нилх - 1) маленький, малюсенький 2) чуть-чуть, немного

Бичкэхн-бичкэхн богшурна бичүрин деер цервнэ (дун).

бичкн, баахн, баһ, үчүкн, ик биш; жижг; бог(мал) - маленький, младший; малый

Бичкн-бичкн бор өрүни торһас ора деер оһтр phунаас гөлмөр бууж... өрө үзгднэ (Э.К.). **Бичкн** хүрм деежэр чилдг (Х.ү.). Би эврэн йовулнав, дөкөд бичкн көвүн нөкд болх. (Т.А.).

- бичкнэр** (бичикнэр), әрвжго, йир баахнар, бичкн-бичкнэр - ма-
ло, помалу, чуть, немного
- бичкрлһи** (бичикрлһен), баахрлһи - спад; уменьшение
- бичкрх** (бичкерхе), баһрх - уменьшаться, суживаться; сокра-
щаться
- биш**, ондан, талдан - другой, иной
- бишлһи** (бишилһел), харлһи, хәләлһи - созерцание
Би биш, талдан бийән холас хәләж, **бишлһел** дотран кәж,
байрлнав, нашу дернәв (К.Д.).
- бишнк** (бишинкә); талдан - иной, остальной, кроме
- биширх** (биширхе), икәр таасх, икәр қүндлх - благоговеть
- бишрәх**, қүндлх - уважать, почитать, ценить
Авч ирнәв гиһәд, амн үгән өгәд һарсн аавин седжл
бишрәж большо (Э.К.).
- бовах** (бовахы), борвах; шовах - торчать, выступать
- бог**, бог-хог, бог шора – I. мусор
- бог мал** - II. мелкий (скот)
- богзг** (богзыг), баахн, бичкн нурһта - низкорослый
Нимә минь, чи ниднәһе нанд арг **богзг** хүрһ алж чадшго
болад бәәсн бәәнәлмч (Ж.А.).
- боһнь** (боһни), маштг, баахн нурһта - низкий, низкорослый
Ө-шуһу модн өндртә, **боһњта**, олн қүн гисн - сөәтә, муу-
та гидг үлгүр бәәдг биший (Д.Б.).
- бод;** бедүн, ик – I. крупный, большой
Дакад нег зуунад чигә **бод** мал Аһшур йовулх санан бас
билә... (Д.Б.). Худгас ар зо давшад һарсн цувг хаалнар...
- бод** малмуд үзгднә (Э.К.). Шатрт хар, цаһан хойр болж
йилһрдмн. Нәәмәһәд көвүд, нәәмәһәд **бод**: хан түшмл,
хошад тергн, хошад мөрн, хошад темән болж хувагддмн
(Т.А.).
- бод**, бод-бод гисн, төвшүн, номһи - II. спокойный, старатель-
ный
Манд нег тиим **бод** гисн көвүн кергтә. Мана школд ди-
ректор болж ирсн нег **бод** гисн хәр көвүнд одв. (Э.К.).
- бодарт** (бодарты), ормднь - вместо кого-либо, чего-либо
Нег үлү **бодарт** одад, модна, окопин кәдлмшт һурви-
дэрвиң җилд йовад... (И.Л.).
- бодвр** (бодвыр), аш, товчвр - вывод, заключение
Тикилә, тадна кәдлмшт болхгов, - гиж Иван Тимофеевич
бодвр кев (Т.А.).
- бодгч** (бодыгчи), зарһч - судья

бодрхг (бодырхыг), цеб гисн, бод-бод гисн - аккуратный, старательный

Күүкнү ёсөд-босад, көлд орад, **бодрхг** болад ирв. Таня тавта гидг болһамжта, тодрха, **бодрхг**, хурамжта (Д.Б.).
бодх (бодхы), тоолх, ухалх, кирцх - предполагать

Умшач мини **бодх**, урмд бичэ хәртхэ (К.С.). Тедниг гермүдт күртл бидн хортнур **боджанаад** хаһад бөөвидн (Н.М.).

бозлг (бозлыг), эр зурмн - суслик

Бозлг босн ишклэд, бүшкүрөн татад ишкрав (К.С.)

Бакдыг үр сарин **бозлг** мет меддв. (Д.Б.)

бокрх (бокырхы), хөрх - запрещать, предостерегать

Кесг үлү үгинь **бокрад**, керлдсн бээдл һарв чигн, Шиндэ чееж дотран ик байрта (Ж.А.). – Дуунан **бокр!** Доран хатур! - гисн команд хора дотр соңгсгдв (И.Л.)

болһамж (болһамж), саглмж - осмотрительность, осторожность

Болһамж үгти соңсад, би танд ханув (К.Д.) Бийнь **болһамжта** билгтэ, алькинь болв чигн чадхмн (Э.К.).

болһах (болһахы), саглх - быть осмотрительным, осторожным
Нимгр дорагшан хәләһәд, мусг инәчкәд, дү талан **болһаж** хәлөв (З.таал.).

болһх (болһыхы), белдх, чанх, кех - I. варить, готовить; печь

болһх (болһыхы) - II. принимать; настоять

болдг (болдыг), чик, үнн, лавта, зөв - справедливый, верный

Болдг үг, болдг! – болж Хонһр байрлв (Н.М.)

болзг (болзыг), көм, цаг, сорг - срок, время

Долан хонга **болзг** давжахинь би меджәнәв (К.Д.)

Манџан тэрх һазр түрүн **болзгт** орсн болад эрт төргдв (Н.М.)

болзглань (болзыглань), цаглань, кемләнъ - в срок, вовремя

болсн (болсын), болвсрсн - спелый, созревший

болх (болхы), болвсрх - 1) созревать, поспевать (о плодах, злаках); вариться (о пище) 2) становиться, делаться
3) наступать, наставать (о времени); исполняться (о возрасте) 4) достаточно, хватит

болчих; (болчихе); хавдрх; көөх; больших – пухнуть, отекать

Бор хүрсх махлата, **болчиж** одсн нүдтэ (Б.А.) Сөөнә дегд икөр зовад... нүднәнндорак **болчинһәд** мишг мөт, дүүрһ чирәнь семәһәд оч (Б.А.)

больвһр (боливһыр); хавдрта, көөмг; бадяр - отекший; пухлый

Батнасна Боврг босад, **больвһр** бөдүн хурһдарн үсән хооранды салавчлж дарад илчкөд, хоолан ясчкад келв. (Д.Б.)

бомбах; чомпах - возвышаться; вырисовываться

Дервн-тавн ишкә гер **бомбалдад**, борлад бәәнә (К.С.).

боодг (боодыг), холва, келкә - I. связка, сверток; пачка

боодг (боодыг), боомт - II. плотина, пруд

Боодгин өәгүр зер-земш урһаж болхмн (Х.үнн). Чоһран **боодгиг** бидн хамдан тосхлахн (Т.А.)

боодл (боодыл), түрн, һоота савң - туалетное мыло

Эрәтә цаасар орасн **боодл** савң өңгәрн жиљв күргв (Н.М.).

боож (боожи), жола - вожжи

боожнһу (боожинһу); борлнһу, тәлжнгү - 1) окрепший; быстро растущий (напр., о ребенке)

Күүкн инәмсгләд... бичкн һариннь **боожнһу** хурһдарн бәржәсн үзгәрн имрәд тагчкв (Ж.А.).

боожун; толжүн - крепыш // окрепший (о ребенке)

Боожун көвү хөләж // Тачкнж инәсн инәдинь (К.Д.)

боожх (боожхы), борлх, тәлжх, ёсх, ёсх-босх - быстро расти и крепнуть

Бадмин Ишлә делегатнрин һардач... Калян Санж медәтә, йосндан **боожад** бәәсн бичәчинрәс... (Э.К.) Жил болһн зун нәәднр хөөнәс зун арвн... хурһ **боожулна** (Н.М.).

боомт (боомты), саалт, саад, харш; саад - боомт - 1) преграда, препятствие 2) застава

Бешән келгчкәд ширдхәр бөөнөв. Бөшч уга болад **боомтг** болжана (Э.К.).

боосах, қеелтүлх, ниилүлх, бухд үзүлх - слушать, покрывать

боох, уйх; зәңглх - I. завязывать, обвязывать; заворачивать

боох - II. преграждать (отрезать) дорогу, препятствовать

Эдн хаалн **бооһад** зогсцхаж (Т.герл).

бооцан, зөвшәл; үгцән - договор, соглашение, контракт; уговор Эвин **бооца** эвлн күүндж экн түрүн медсн юмн (Д.Б.)

бооцх (бооцхы), зөвшәлх; үгцх - договориться, заключить соглашение; заключать пари

Тер улсиг эн хавр күчн **бооца** дарх цагтан нег кү үлдәл уга яльч ээн хойран хоорн бөәх йоста **бооцхла**, би угатьнрин наәж - уршта Манж - йир амрх биләв (М.Н.).

бор; буурл - серый; сизый (о масти)

боран; чиг-боран - ненастье, непогода

Чикнд ижлдэд уга үгмүд Кеемэн толһад бөглрэд
...**борани** хар үүлн мет, бархлэж хутхладад бээнэ (Д.Б.).

бордх (бордыхы); хотын ясх - 1) откармливать, держать на от-
корме (животных) 2) удобрять

Бозар **бордад** бээхинь хуцач барг болх бээдлтэч,
гиһэд би машинээн буув (Э.К.).

борк (боркы), борсг - барсук

борклх (боркылхы), орклх, хээкрх - вонить; басить

Альма, күкн мини // Ахирчн амд! - болж // Бээгсн керэ
мет // **Борклсн** агад дуунар // Байрлж чанһар кельв
(К.Д.).

борцлсн (борцылсын), хатасн - сущеный, вяленый

борхшх (борхышихы); ёсх, борлх - подрастать; набираться сил
Школд орхасн **борхшж** одсон баһчуд... сургууль-эрдм заах
төр эркн болж тоолгдв (Т.А.). Арви хойр нас үүцкэд,
Санж **борхшад** бээсн сургуульч болж негдгч класст орсми
(Д.Б.).

босч (босны), эркн - порог (двери)

бослт (босылты), буцлт - восстание, забастовка

босх (босхы); ёедлх; өргх - 1) вставать, подниматься
2) восставать, поднимать бунт

бе; удһн, бе-удһн - колдун, шаман

Муханов беөд одад, белг бэрүлж болна. **Бөөһин** бэрсн
белгт эцкин бээдл-дүрсн һарч болна (Амур.С.)

бөгдһр (бөгдөһер), бөгчһр, бөгчкр - согнутый; сгорбленный, су-
тулый;

бөгдих (бөгдихе); бөгчһрх, бөгдһрх, бөгчих – горбиться, сги-
баться

Манһдуртнь намрин серүн салькнас хорһад, зурмн
толһан сүүд **бөгдинһөд** кевтэд... эрг-дүрг гиһэд одна.
(Э.К.)

бөгдл (бөгдел), ацан, күүнд керго - обуза

Онц **бөгдл** болж бээх өвгнэс ода ямаран дөң кергтэ
болж һарчах болна (Д.Б.).

бөгл (бөгел), мухла, зарц - холоп, раб

бөглә, декүр, таглар - 1) пробка, затычка 2) затор

бөглх (бөгелхе), тагларх - затыкать, закрывать пробкой

◊ аминь бөглх - заставить замолчать; затыкать рот

бөгр (бөгер), хатуч, хуурмг - жадный, скупой

Хуурмг, **бөгр** залу хамгиг иткдго өвгн... (Д.Б.)

бөгс (бөгес), ар бий – I. задняя часть чего-л., северная сторона

бөгс (бөгес) - II. корма (судна)
бөгчір (бөгчинер), бөгдірх - горбатый, сгорбленный
бөгчих, бөгдірх - быть горбатым
бөдүн; зузан - 1) толстый 2) взрослый 3) басистый; низкий, гру-
бый голос
Ода хамдан көдлөд медв: **бөдүн** күн болж одсан бәәж
(Н.М.)
бөдүрх (бөдүрхе), тарһлх - 1) толстеть 2) взросльеть (о подрост-
ке, юноше)
бек (беке); ноолдач – I. 1) спорт. борец 2) борец за что-л.
◊ бек - чохан олдх - выяснить отношения
бек (беке) – II. спинка альчика
Йосн сән әдрлә **бек** сәрлі hәххәр ирсн нирглдәд, шууг-
лداد бәенә (Б.А.).
бекәх, унтрах - гасить, тушить
беких, бөгчих; әкәх - сгибаться, наклоняться; горбиться
бектрх (бектерхе), hанзлх - положить на седло
бекх (бекхе), унтрх - гаснуть; тухнуть
Зул өргөтө... **бекн** гиҗәх бәәдлтә урң-урң гиһәд бәенә
(Э.К.)
бөлвә; көен; шоһл (заһсна); цуврун - пузырь; водяной пузырь,
бөлвәх, көөстх - пениться, пузириться
бөлг (бөлег); әңг; хұв; баг - часть, глава, раздел; группа
бембә, киидцн, арһсн; ташмур - кизяк
бөөлжх (бөөлжихе), өглх; дотр хутхх - рвать, тошнить
Хар цусар **бөөлжәд** харһцад кевтв (Ж.).
бөөм, багла, боодл, келкө - связка, пачка; кипа
брил; тиирцг - шляпа
бу, мирд; сәкүсн – I. амулет, талисман
Бу зүркнд туслдм. Шулм бууһас икәр әәдм (Т.герл)
бу; бу-жид - II. ружье ◊ бууһин ам долах - дать клятву
...**бууһин** сумн мет хагдад, тег хәләһәд хурдар һарв
(Б.А.)
буг, буг өвсн - сорняк, сорная трава
бугзадх (бугзадхы), уурлх, килнх, цухлтх, хұвснх - дуться,
сердиться
буһ (буны), бун-марл - олень
Эмч хәләчкәд келнә: **буһ марлын** махн зокхмн (Х.туул.).
будг (будыг), шир – I. краска
будг (будыг), ең – II. каприз
будглх (будыглыхы), еңнх, заннх, эрклх - капризничать

... тагчг бө, цаачн чон аашна ... чамаг идчюх, - болж энүг будглсн цагт ... келв (Д.Б.).

будгта (будыгта), еңтә, заннта - I. капризный

будгта (будыгта) - II. выкрашенный, окрашенный

будн (будын), манн; уняр - туман

будңірх (будыңырхы), манрх - туманиться; мутнеть, темнеть

будх (будхы), ширдх - 1) раскрашивать, красить 2) пачкать, ма-
зать

бузр (бузыр), кир, кир-нуһд, нуһд; бузр-була; бальчг - грязь ле-
рен. мерзкий, гадливый; отвратительный

бузрта (бузырта), киртә, кир-нуһдта; бальчтә - грязный

бузртх (бузыртыхы), киртх - быть грязным лөрөн. оскверняться

буйн (буйин); сән үүл; буйн-кишг - 1) благодетельный

2) поминки по умершему

Кишг чигн уга, **буйн** чигн уга, цуһаран ухан-седкл модн...
(Д.Б.).

буйсх (буйсыхы), меҳх; адгрх; әм тасрх - вырождаться, отми-
рать; прекращаться

бул, өдн, өврлг; нөөлүр (ямана), көвкр - пух // пуховый

булалдан; зұтқөн, арцлдан - тяжба; спор

булах, булаҗ авх - вырывать, выхватывать; отнимать

Жаңғр **булаһад** авад оркв (Ж.)

булг (булыг); экн - I. источник, родник

һолын экн **булг**, күүнә экн наңцир (Х.ү).

булг (булыг) – II. белоногий

булң (булын), өңцг, шүһү, булң-өңцг - угол

... һазрин **булң** болһнас гиичнр хурцхав (Т.герл).

бултах, шовах - высовываться; торчать; выдаваться

Нарн цегин цааһас **бултаһад** нарч йовна (Э.К.)

бултілзх (бултыңылзыхы); барлзх, торлзх, эрвлзх, жирлзх -
показываться и исчезать; мелькать

бултулх (бултулхы), далдлх, нуух - прятать

булх (булхы); дарад хайх; оршах - закапывать, зарывать;
погребать

Цуг кәдлмшиг тер кедмн:һуир **булж** болһна, чигө
булнә (Т.герл).

булхлзх (булхылзыхы); сегрх - колыхаться, трястись

булхх (булхыхы), чивх - окунуться, погрузиться в воду

бульглх (бульгылхы); цокх; чичрх; буслх - 1) быть ключом;
учащаться; трепетать (о сердце) 2) взбрыкивать, пыта-
ясь сбросить седока

бульңір (бульңыр), бутъхагта - мутный

бульш (бульши), үкәр - могила; кладбище
бумб (бумбы), көшә; дурсхл (зокъялын) - памятник, монумент
бура; оранһ - лоза, прут
бурач, ут киите; бурмха - пустослов, болтун // многословный, болтливый
бурғу, өрм - бурав, сверло
бурм (бурым), тагт - мост
буру, хажһр, чик биш, эндү - I. неправильный, наверный, ошибочный
буру, гем - II. вина; ошибка
Буруһим тәвтн, сөөни өрәл давсн хөөн таниг неэрәстн салыснда буруһим тәвтн. Нанас хойр дәюә буруһан сурв, тер ямаран һольшг бәрц (Т.А.). Зуг эртәсн манд эс келсн буру (Т.А.).
бурушалһн (бурушалһын), гемшәлһн - порицание, отрицание;
Тер бурушалһн - зөвтә бурушалһн. Тер гемшәлһн,
тер бурушалһн бас учрта, бас зөвтә (Б.А.).
бурушах, гемшәх - осуждать, порицать
бурх (бурхы), дала үг келх; яңшх, олн тавн үг келх - болтать,
пустословить
бурхн (бурхын); шүтән - бурхан, божество; святыня
Бурхн чәткәр хойр сүзгәс (Х.ү.).
бус, ондан, талдан - иной, другой
буслгдх (буслыгдыхы); чангдх, болһгдх, кегдх - кипеть, вариться (о пище)
буслх (буслыхы); чанх, болһх - кипеть, варить
Кәдлмш мел буслад бәөнә (Бем.Т.)
бусрг (бусрыг), кәртг; яр - I. сырь, прыщ
бусрг (бусрыг), довныг - II. маленький холмик
бусрмг (бусырмыг), дүр уга, мууха - скверный; недостойный
бут; шагш; цомрлг - 1) куст; кустарник 2) букет
буудл (буудыл), зогсал; бүүр; бууц - стоянка, стан; становище
буулһх (буулһыхы); сулдһх, дор орулх; суулһх - 1) опускать,
спускать 2) разгружать, выгружать; саживать
буулх (буулхы), ҳаһлх; цоолх - прокалывать, продырявливать
буульдг (буульдыг), бардмдг, көөрдг - хвастливый
буульх (буульхы); бардмх; мактх - восхвалять
буурл (буурыл); бор - 1) седина // седой, серый 2) чалый (о масти лошади)
Тер цагт эк-эцктәһен эн хурлд ирәд мәргж йовсн күүкд-
көвүд ода **буурл** үстә көгшәс (Х.үнн.).
буурх (буурхы), шуурх, буурх-шуурх - I. рваться (об одежде)

буурх - II. 1) приходить в упадок 2) ослабевать, утихать
буурха, шуурха, буурха-шуурха - дырявый, рваный
бухх (бухыхы), цеглх, туульх - брыкаться, не слушаться пово-
да

Алтн шарһын доракшандан түмн минһ бухн цегләд
нарв (Ж.).

бүгд (бүгед), цуһар, хугар - все

бүдрх (бүдерхе), кел алдх - спотыкаться

Дөрвн көлтә мөрн чигн **бүдрдг** (Х.ү.).

бүл, ерк, ерк-бүл, гер-бүл - семья, семейство

Манж ахин **бүл** дегд олн биле: тавн **куүкдтө, көгшн сөтн**
эмгн хойрта (Б.А.).

бүләлх (бүләлхе), халулх - подогревать

бүлән; дулан; жөөлн - теплый; подогретый

Бүлән нүдәр хәләх (Х.үнн).

бүләхн (бүләхен); дулахн - чуть теплый

бүлтә, ерк-бүлтә; гер-малта - семейный

бүлтәх, жиртәлхх, гилих - таращить глаза

бүлтих; гилих; долих - смотреть неподвижным взглядом

бүлү, цар бүлү, ниилүр - точило, бруск

бүлүдх (бүлүдхе), хурцлх, ниилүрх - точить перен. молоть
языком, точить лясы ◊ кел-аман бүлүдх

бүлүр, хутхур - мутовка, мешалка

бүлх (бүлхе); шаах, цоолх - I. колоть, вонзать, протыкать

бүлх (бүлхе) - II. сбивать масло

бүмнх (бүменхе), дуларулх - утеплять

бүрәдх (бүрәдхе); цуурдх - играть на трубе, горне

бүргдг (бүрдег); асхрдг; цүврдг - 1) сыпучий 2) перен. слово-
охотливый, болтливый

бүргх (бүргехе); тоормдх, тооснд даргдх - пылиться; сыпаться
перен. болтать

бүрдәлһи (бүрдәлһен), үүдәлһи - создание, составление

бүрдәх, үүдәх - 1) творить, создавать 2) организовывать

бүрдх (бүрдехе), үүдх - создаваться; организовываться

бүркәсн (бүркәсен), бүркәр - крышка

бүркәтә; хааһата; хучата - покрытый, укрытый

бүркг (бүркег), бүркә - пасмурный; темный, неясный перен.
хмурый

бүркх (бүркехе); хаах; хучх - покрывать, закрывать, укрывать

бүрлдх (бүрелдехе), цеглрх - I. затягиваться (о ране)

бүрлдх (бүрелдехе) - II. заквашиваться (о молоке); сверты-
ваться (о крови)

- бүрлэх** (бүрлзехе), торлэх, эрвлэх, жирлэх, эрэлэх - мерцать; рябить; мелькать (перед глазами)
- бүрткх** (бүртекехе), дэкнэс тоёлх; шалх - 1) пересчитать
2) проверять
- бүрүц**, аюднь; нег аюднь, дэгц - заодно, попутно, одновременно
- бүслх** (бүселхе), ээрх, күрэлх; аарглх - 1) опоясывать; окружать, оцеплять; осаждать
- бүтэх**, үүдэх; күцэх - I. 1) творить, созидать 2) выполнять
бүтэх - II. душить
- бүтн** (бүтен), цуг, бүкл; бүтн-бурн; 1) весь; целый; полный
2) исправный
- бүту**; тодрха биш; нигт - 1) закрытый; глухой 2) петля (на одежду) 3) душный 4) густой
- бүтуһөр**; тодрха бишэр - 1) иносказательно, незаметно
2) целиком; не раскрывая
- бүтх** (бүтхе), күцэгдх; чадгдх - I. выполняться, осуществляться; удаваться
бүтх (бүтхе) - II. задыхаться
- бүтшго** (бүтшиго), күцэгдшго, чадгдшго - несбыточный, невыполнимый
- бүүвэлх** (бүүвэлх), саатулх - баюкать; пеленать (грудного ребенка)
- бүүр**, бууц, зогсал; нутг, орм, бээрн - кочевые, стоянка
- бүүрх** (бүүрхе); альвлх, дөгх - баловаться
Төгэд көдлишэн хайчкад, Краснодар орж бүүрхгүй
юн болжахмб (Т.А.)
- бүч**, шитмсн, тасм; багана - шнур, тесьма
- бүчр** (бүчир), хамтхасн, намч - 1) листья, листва 2) ветвь, разветвление
Бүчр нэрхн болв чигн темсэн даадг (Х.ү.)

- Г -

- гаага**, haha; наңц-эгч -тетка
- гааглх** (гаагылхы), бээгх - каркать (о вороне)
- гарма**, гармууль, га-гу (*дет.*) - гармонь
Эрдни босад гарма авба, хонхинь жинүүлж хэлэхэд, хойр-хурвн бэрнс татад орква (Бем.Т.)
- гегэн**, герл, гегэн-герл - I. свет, сияние ◊ нүднд гегэн орх прозреть
Бүрүүлин гегэн тасрж йовх цагт тэр боршмган үдэд, нуурин көвэд суудг болна (Бд. А.)

гегэн, зерг, тана зергэс – II. геген; светлость, сиятельство
гегэрл (гегэрел), гегэрлт, гегэн-герл; гегэн-сургуль – освещение; просвещение
гегэрсн (гегэрсен), гегэн-герлтэ; гегэн-сургульта – просветленный; просвещенный
гегэрх (гегэрхе); өр цээх, гегэртх - 1) рассветать 2) осветиться
Орчлц наарал **гегэрдг**, күн сургуляр **гегэрдг** (Х.ү.).
Селэн ирдмн болтха, сөөнин харнху **гегэртхэ**. Үсэр
үслэн цээшн үүнэ седклн **гегэртхэ** (Д.Б.)

гегэте, герлтэ; сарул - светлый ♀ альхна зурас (эрэн) үзгдм
гегэх (гегэхе), герлтх; өр цээх; сарулдх - рассветать, светить
Кен меднэ, нарн нанд чигн дакн **герлтэд** бээх (Д.Б.).

геглзх (гегэлзехе), нээхлх; зээлх – играть, покачивать (головою)

гедэх (гедэхе); яңнах - прогибать спину
Эрк-шиллэд, элкэн **гедэхэд** эрк эврэ бөдүндэн ачрхв (Д.Б.).

гедгр (гедгер); яңнхр - с прогнутой спиной
Күн гемэн мэддго, темэн **гедгрэн** мэддго (Д.Б.).

гедгрэн, хооран, ардакшан, ар талакшан, гедс (гих), гедр – назад, перен. затягивать, тормозить
Гелигээн **гедр** хэрсн (Х.ү.). Ик түрү хархла, **гедр** хэрдг улс бээдг (Т.герл)

геевр (геевер), һару, геелт – потеря, утрата
... ик бичкнаасн күчр түрү-зүдү үэж, нам һашута **гееврлэ**
чигн хархж, йовсмн (Ж.А.).

геөх (геөхе), алдх, угалх - терять, утрачивать, лишаться кого, чего-либо
Гергн күмн үэдг болхнь гер-малан **геөж**, генн хөөнөснү дахдг (Ж.)

гейүр, саначрлн, һашудл - уныние, хандра, меланхолия, тоска
Байр, **гейүр** дэгц баглрж мини чеежд дүүрв (К.Д.)

гейүрх, саначрх, һашудх - унывать, хандрить; тосковать
Баава намаг тер көвүн эс ирснд **гейүржэнэ** гиж мэджэнч (Б.А.). Төрскин төөгэн санж **гейүрэд**, төвкнүн хавраг
көвэднү суухла, бүлэн үгэр бийим дөннэд, будта өдрийн
нарта кенэ (Нуур.В.).

гекс (гекес), элэ - коршун

гекх (гекхе), толһаһарн докъя өгх, толһаһарн **гекх**, докъя өгх –
кивать головой; дать знать
Түүгинь туула медчкэд, тагчгар толһа **гекв** (Д.Б.)

гелдглэх (гелдегелзехе), жаавадх, жывсэдх, жалжилзх, нальнхадх - 1) кокетничать 2) быть игривой лерен. быть послушной (исполнительной)

гелиц (гелен), генгэ, хуврг - гелюнг, буддийский монах

Гендн **гелиц** гесэн ээж заг. (хэсэн - котел). Чи, **генгэ**, мими тускар һундлта үг келжэнэч (Ж.А.)

гем; өвчин; шалтг, гем-шалтг, хуучн - I. болезнь; недуг

Эврэннъ **гемэн** һазр авчахинь медсн бийнъ... (Х.үнн).

Ээ, цунаар менд, **гем-шалтг** уга бээнэвидн (Т.герл)

гем; буру - II. вина, проступок

Гемэн цусарн үхах.

гемго; эрүл, эрүл-дорул; эсн; менд - 1) здоров, здоровый

2) невинный, безвредный 3) ничего, пусть

гемих (гемнхехе), гемтх, шалтглх; өвдх, эвго болх - болеть, заболеть

гемтэ; шалтгта; эвго, өвчтэ, таасго - I. больной, болезненный

Саахна өмтнд сонсгад, **гемтэ** гертэн бээнэ гиһэд келчклэв (Т.А.). Гемтэ бээх көгшн эгчүрн эдн ода шин ирв (Д.Б.).

гемтэ - II. виновный, преступный

гемшэгдх (гемшэгдхе), бурушагдх - быть обвиненным, обвиняться

гемшэгч (гемшэгчи), бурушагч; землэч - обвинитель

гемшэх, бурушах - обвинять, осуждать

Тедн тиим үүлэн эдлх зөвтэ улс билө. Тер халхар бас чигн таниг **гемшэх** үүдн уга (Д.Б.)

генэртэ; хармч, әрвч; хатуч - 1) скупой 2) мучительный, страстный

Эздүүднъ **генэртэ** чигн ген- hon уга улс (Э.К.). Тоһрун шовун **генэртэ**, торһд күүкд сээхтэ гидг (Н.М.)

генэртх (генэртхехе), генэд-геседх; хармлх; өрвлх - быть страстным, страстно желать, добиваться, сильно желать

Арснд ноха ам курснд иигтлэн **генэд-гесэд** бээх юун бээдв ийр (Д.Б.).

генин (генен), мек-тах уга - наивный; бесхитростный, глупый

Генин толнаг һундл икэр эзлдг (Х.ү.)

гендн (гендэн), зольви; тенүүл; герго - бродячий, бездомный

генрх (генэрхх), зовх, генх, генх-гесх, энрх - страдать

Таня зуг уульж чадхш, түүнэ **генрсон** чирэг бүрүүк үклин цээвр дүрсн эзлж... Үнэр көжэхмч, аль худлар иижжэхмч? - болад, Бальжрин эк **генэд-энрэд** бээв (Д.Б.)

генткин (гентекен), гент, гев гент - вдруг, неожиданно

Гент бүр-бүр хур орад (Ж)

гер; гер-бул; гер-мал - 1) дом, изба 2) семья; хозяйство

Гер-бул салад, салврад бөөснэс му юмн уга (Б.А.)

герэдэн, гер талан, герүрн - домой, к своему дому

гергн (герген), аваль, күүкд күн; герин күн; баавха – жена, супруга, баба

Манжин **герин күн** йирин бийн мөдэд, цэ чанхар белдв (Д.Б.)

гергнго (гергенго), белвсн; гер-мал уга, гер-бул уга күн; һанц, ерэсн - холостяк

гергтө (гергетө), авальта; гер-бултө; баавхата - женатый

гердх (гердехе), харвх; хэлэх; ширдх, шилтх – смотреть из-под руки, прикрывшись, смотреть пристально

Тенгэр харж, тенгс хэлэж, темдгтэ бара **гердлэв** (Д.Б.)

герл (герел), гегэн, герл-гегэн - свет, освещение

герлтө (герелтө), гегэтэ, герл-гегэтэ - светлый, освещенный

герлтх (герелтхе), гегэртх - 1) быть освещенным; светиться
2) сиять, сверкать; озаряться

гертө, гертэ-бултэ, гертэ-малта - 1) имеющий дом; семейный

2) находящийся в футляре (ножнах), коробке

гесн (гесен); гүзэн; гесн-гүзэн, элкн - 1) живот, брюхо 2) кишши, внутренности

Гер бэрснүүдн хоорнд, **гесэн** илснүү деец бийд (Х.ү.)

гестө; өрвнгтө; тарһн - 1) беременная (о женщине)

2) пузатый, с большим животом

гестх (гестхе); саатх, күндрх - забеременеть (о женщине)

гетлх (гетелхе), мөлтрх, сулдх - избавляться, освобождаться

гииглг (гииглэг), шулун-дуулун - легкий, подвижный

Бийдэн зөв цогцта, зөвин дунд нурхта, **гииглг** залу маасхлзад зогсв (Х.үнн). Эмгн зу күрдг болчн, һол ухань чик, чидл-чимгн бас чигн бат, **гииглг** күн билэ (Ж.А.)

гиигн (гииген), амр, күнд биш; гөңгн - 1) легкий, нетяжелый; простой перен. легкомысленный, ветреный; легко перевариваемый (о пище)

гиигнэр, күнд бишэр, амрар, гөңгнэр - легко

гиигрх (гиигерхе); гөңгрх - облегчаться, становиться легким перен. рожать

гиинх (гиинхе); гииңх, шугшх, уульңх, уульх - 1) скулить; повизгивать; тихо плакать 2) тихо напевать, петь под носом

Ингэ үгцэд, цүхар илэр чигн, далдар чигн **гиинж** дуулдад, тус-тустан айс хөөлдэв (Д.Б.)

гиих (гиихе), талрх, уурх; номһрх, тогтнх - переставать, проходить (о непогоде)

гиич, гиич-һууч - гость

Сэн **гиич** ирхлө, му күүнэ гесн цаддг гиж кезэнэ келдг бээсмн (Б.А.). Я, йир **гиич-һууч** медлго одхнь янна (Э.К.)

гиичлх (гиичилхе), тоох; өэл хөөх - 1) угощать 2) ходить (ездить) в гости, гостить

гилән, цаһан; цегэн - белый; светлый

гилвкх (гилвекехе), герлтх, герл һарх, өңг һарх, гилв-далв гих; гилвлзх, гилң-гилң гих - блестеть, сверкать; сиять, мерцать

Хаш цаһан шүднчн герл һартл **гилвлзнэ** (Д.Б.)

Цегэн Днеприн усн цальгрж көвөһөн цокна, ценкр сөөчин одд цогму мет **гилвкнэ** (К.Д.). ... тэнгрт оддуд мөл нааран өөрдөд күрч ирсн кевтэ, **гилв-далв** гиһэд бөөнэ (К.С.)

гилих (гилихе); бүлтэх - вытаращить глаза

Нег-негэн авлцж чадлго **гилилдэд** зогсв (Х.үнн)

гиндн (гинден); казамт; түүрм - каземат; тюрьма

гинжлх (гинжилхе), цевлх, тушх, чөдрлх - заковывать в цепи, кандалы

гишкүр; кердг, дерө, шат - лестница

гоога, күүкд, бүүвэ, бээвэ, бээбэ, нилх - грудной ребенок

гоорк (гооркы); альчур, наасва альчур, наачар - носовой платок

гөвө, гүвэ, малын идг уга һазр, өвсн уга һазр - гоби, пустыня; пустырь, пустошь

гөвх (гөвхе), гүвх, уудлх - опустошать

гөлг (гелег); кичг - 1) детеныш; щенок 2) побег, росток

гөлих (гелихе); менрх - 1) обомлеть, оцепенеть; уставиться

гөңглх (гөңгелхе), гииглх, амрах, амрулх - облегчать, делать легче; умерять

гөңгн (гөңген), гиигн, амр - легкий, нетяжелый; удобоваримый

гөңгрх (гөнгерхе), гиигрх, амрдх - облегчаться, становиться легким

гөр, хов, хар гөр; гүжр - I. клевета; подозрение

гөр - II. уст. надежда, чаяние

гөрөлх (гөрөлхе); менх, анх; гөрөслх - охотиться

Гөрөлх гөрөсн кезэ учрхв гиж татлдж, шүүрлдж суудг болна (Ж.)

гөрөси (гөрөсен); оон; бөкн цаһан - сайгак

гөрөсч (гөрөсчи); герөч, урхч, аңхуч - зверолов, охотник

гердх (гердехе), бурушах, эс зөвшөрх - не сознаваться, запираться

гүвдх (гүвдехе), малячх, малядх, цокх; илм-балм кех; эд-бод кех, көк балм кех, хөгх, домнх, шавдх - бить, колотить, избивать; хлестать

Гүвдүләд бээсн бийн хальшрхш (Х. үнн). Хортыг илм-балм ке! Хэрү бичэ цухр! (Т. герл).

гүвх (гүвхе), гөвх, уудлх, цоюқ ḥарх - 1) опустошать
2) выбивать, выколачивать; трясти

гүдү, гүргү – разгар (напр., работы)

гүзэн; гесн; өрвн, өрмг - 1) рубец, брюшина 2) живот, брюшко

гүн, күүнд көл өгдгэ, хэр биш, йорал уга – I. глубина // глубокий

гүн, эм мөрн, бээсн – II. кобылица

гүүлгх (гүүлгехе), юм гүүлгх, арсмлх, арсм көөх, хулд кех, хулдх - пускать в оборот, продавать

гүүх; жоралх, хатрх, давтлх, сайглх, урлдх, көөлдх, зулх; орх - бежать; убегать

- h -

һавр (һавыр); бөк, бөк бөрлдөч - уст. борец

һавшун, һавц, шамдха, шулун-шудрмг - проворный, ловкий, расторопный

һавшунар, шамднар, шулун-шудрмгар - проворно, ловко, расторопно

һадрлх (гадрылыхы); хучх, бүркх - 1) покрывать

2) переплетать перен. нагуливать жир (о скоте)

һадрта (гадырта), хучлхта; бүркөтө - 1) покрытый

2) переплетенный перен. жирный

һазалх (газалхы), күүнэд тоолх; йилх; доталх - 1) считать

чужим 2) различать перен. меньше любить

...баһчудын кенинъ чигн һазалсн бүрсн угаһар хээр-наадн һарад бээв (Д.Б.).

һазр (газыр), элсн, шора, тоосн, тоорм; һазр-усн, төрсн һазр; бээрн - 1) земля; родина 2) место

һазртан бэхэхдэн хамдан кедлэд, кедү йовсн болхв (Х.үнн.). Болв зэрм һазртнь довн хархна, тер саамд машин сегсрэгдэд, иигэн-тиигэн нээхлэд одна (З.таал).

һалв (халыв), аюл, зуд, һалв-зуд - катастрофа, стихия

Тер аһү дунд салькта догшн һалвас ... авч һарх... - һол тэрнь биший (Куук.А.).

һалзн (халзын), хожхр, тааха, халцха - 1) лысина, плесть

2) белая полоса на лбу (у животных) ◊ **һалзн үнн** - голая правда

Эцк-экин зээсн алг чигн уга **һалзн** чигн уга (Ж.).

һалзрх (һалзырхы), таахарх, хожфрх, халцхарх, үсн үнх - лысеть, плешивать

һалзу, адресн, һаньрдг - бешеный; яростный, неистовый
һалзуhas һээзң өөж (Х.ү.).

һалзурх (һалзурхы), адресх, һаньрх - беситься, приходить в бешенство; неистовствовать, бушевать

һалзурсн ноха эзэн чигн зуудг (Х.ү.)

һанһр һанһыр), икркһр, цорхажр - имеющий важный вид

һанц (һанцы), негн, ор һанц - один // единственный

һанцардх (һанцардыхы), онцардх - оказываться одиноким, в меньшинстве

һанцхн (һанцыхын), негхн - один // единственный; одинокий

Зуг **һанцхн** ах тооч, тарһн гергн шотк цокад сууна (Б.А.).

һанцхн модн түлән болдго, **һанцхн** күн күн болдго (Н.М.).

һаң; цел - I. засуха // засушливый, знойный

Болв ода мана һазртчн тэрэн урһну аль угай ... **һаң** догшила (Д.Б.)

һаң - II. уст. сталь // стальной

һаньх (һаньхы), гиних, гинш - визжать, скрить

Му ноха дээс үзхэс урд **һаньхъ** хуцдг (Х.ү.).

һаншх (һаншихы); цөлдх - засыхать, выгорать (напр., о траве)

һаппаш, һав; хахр; маштг - низкорослый; карлик

Хар **һаван** цанд суулһсн хашаһас зарцин көвүн **һарв** (Д.Б.).

һар; мотр - 1) рука; длань 2) свыше, более

Ут шилэвр **һар** шатадго (Х.ү.)

һарг (һарыг), һарц; һарчг - оглавление, заголовок

һардач, көтлөч; толһач; жолач - руководитель, глава

Эрдм-сурһулин өнгигн **һардач** столын яршг уудлад... цаас **һархъ** авад. Пүрвэн өмн делгж төвб (Д.Б.).

һардх (һардыхы), көтлх; толһалх - руководить, ведать, заведовать

Кен **толһалж** йовҗана совхозин бригадыг? (Т.А.).

һару, һарул; буурлт - убыток, ущерб; разорение

Делө, хөөчин хаша шатад, далн **һар** хэн **һару** болж одсийн медн? Тер дотр совхоз ик **һарулла** харһсн бөөнө (З.таал).

һаруд, тэрэн - огород

һарц (харцы); бүтәлж – I. производительность

һарц (харцы) - II. всхожесть (напр., семян)

һарц (харцы) - III. выход; выпуск (напр., журнала, книги)

Эн хавр ... түрүн **һарц** кеснд... (К.С.).

һарц (харцы) - IV. карт. козырь

һарчг (харчиг), **һарц** - оглавление, заголовок

һаслң (наслың), **һундл**, **нашудл**, энрл, уйдвр - горе, скорбь, печаль

һаслңта (наслыңта), **һундлта**, энрлтә, уйдврта - горестный, скорбный, печальный

һаэр эргж йовна тер, **һаслңта** бәәхим соңсхш тер (Д.Б.).

һаслңтх (наслыңтыхы), **һундх**, энрлх, уйдвртх; **нашудх** - скорбеть, печалиться, оплакивать

һасн (насын), шон; цондг, баҳн - кол; столб; свая

... мәрн **һасн** көвтә шаагдад зогсв (Т.А.).

һатллңн (натыллнын), гетллңн, **һарц**; тентл **һарлңн** - переправа; переезд

һатлх (натылхы); тентл **һарх**, **һатц** **һарх**, гетлх – переправляться; переваливать через что-л.

Тер дотр нег маштг хар көвүн **һатлад** бәәнә (Н.М.)

һатц (натцы); тентл - по ту сторону; через

Уульңц **һатц** нег герт гелң-гелң гисн шам шатҗана, теднәд шидр бичкн күүкд төрлә. **һатц** өрәд күүкм унтж (3.таал.).

һаха; шовшур, мегж - свинья; свиноматка

һацадх (нацадхы), **һөрәдх**; тогльх; ёсрх – перепрыгивать через что-л., прыгать

Дөрвн хар туруһан дөгц оркн **һацадв** (Ж.).

һацан, көзг; киизң, кивзң - упрямство; противоречие

һацач, көзгч; кивзң күн - упрямец

һацх (нацхы), киизңих, кивзңих - упрямиться; противоречить

нашудх (нашудхы) - см. **һаслңтх**

нашута - см. **һаслңта**

һө; буг, зовлң; садһ, **һө-садһ** - изгой, изгнаник

Үвлүн туршарт аль-бис **һө-садһ** хоршж наадна(Амур С.)

һәәвһә, гәәһә, земгә; гемго, йир сән - хороший, прекрасный

Үвлүн киитнәд йовх, болв **һәәвһә** амр, тааста болна(Д.Б.).

һәәзң (һәәзен), цөлгәдәч, көөгдә - 1) изгнаник 2) непутевый

һәәлх (һәәлхе); муутхх, жигшх, **һәәлх-һазалх** - отвергать, изгонять

Хордж, тедниг **һәәлж**, **һарһад** йовсн үүлиң бурушаж, цагар **һарсн** бирмд улс санж гиж харацхав (Д.Б.).

һөөтә, муульта - приносящий несчастье, беду, горе
һөөхмж (һөөхемжি), өврмж - удивление, изумление
һөөхмжтә (һөөхемжитә), өврмжтә - удивительный, изумительный
һөөхх (һөөххе); хәләх - смотреть, глядеть
Паша, бәөринь үзлтн! Турун, сүүлиң һөөхлтн! (Д.Б.)
һәрәдх (һәрәдхе), есрх, тогльх - прыгать, скакать
һөрг (һөргег), тенг, эргү, мунхг, бала, мала-маамд - 1) дурость, глупость // дурной, глупый 2) глупец, дурак
һәргтә күн тенгрүр завддг (Х.ү.)
һо, шуд - прямой перен. правдивый, откровенный
һодах, һозах, шовах; сөрсәх - торчать, стоять торчком, прямо
һодһр (һодһыр), һозһр, шовһр, сөрсхр - торчащий
һожх (һожхы), туулх, дор авх - страдать расстройством кишечника
һозах - см., һодах
һол, ах; эркн - I. основа, стержень // главный, основной, стержневой
һол, мәрн, мәрн-һол, һурхлю - II. река
һол, шамин һол, зулын һол - III. фитиль
һолгдсн (һолыгдсын), шалгдсн - 1) бракованный 2) отвергнутый
һолдах, һүцк rh; жүлвах, жолвах - быть голым
һолдһр (һолдыһыр), һүцкн; һолда махн, жулвһр, жолвһр - на гишом // голый
Нүцкн һолцн үэмж // Нүдни өвр - һөөхмж // Нудрмин хурц нүдн // Нуулмр нигт алтн (С.-Б.Х.).
һолмж (һолымжи), шалмж - браковка
һолта; ик зуунь, икнкн; нурһлж - в основном, в большинстве
Тана теегт нурһлж хальмг; орс, украин һолта улс бәәнә (Б.А.).
һолх (һолхы), мууд тоолх, эс таасх - считать плохим, недостойным; браковать; отвергать
Түвин дервн хаани күүк һолад... (Ж.).
һольшг (һольшиг); килмжтә, кил заңта; нәрн, һо-һольшг - вежливый, деликатный
Болһамжта, седвртә, һольшг көвүн (Т.А.).
һоодан, шудтан, хажилго - прямо, напрямик
Алексеев энүнәсн һоодан бригадан орх болв (Д.Б.).
һооднь, шудтн, тустн - прямо, откровенно, правдиво
Нурвн цөгц әрк һолдх үт һарһна, - гиһәд нурвдад эдлснә хәән эн нурвн залус күр-куүндәһән һооднь эклв (Э.К.).

һоожх (hoожхы); асхрх - вытекать, литься (о жидкости) // лерен. литься (о песне)
...Күүкд улсин цевр болн күчтэ дун деегшэн һоожж
жиниңж һарна (Х.ү.)

һоота, ке, ке-һо, һоота савң, түрң - туалетное мыло

һорък, һурхлю, һоожур - I. ручей; поток
Архул жиржинс һоръкин ө әрө хойрхи өдр сонымсулв
(Д.А.).

һорък - II. пряжка, застежка
... жирн зурһан ард кемжп уга дарад одв (Ж.).

һоръклях (һоръкылхы), һоожх, гүүх - I. литься, текуть ручьем

һоръклх (һоръкылхы), төдглх, тееглх - II. застегивать, стягивать пряжкой

һотьхлзх (һотьхылзыхы), матыхлзх, коочклзх - 1) кривляться 2) извиваться

һох, гааг, шивкәндг - крюк, крючок, багор

һохдх (һохдыхы), төдглх - поддевать крюком, багром

һочкнх (һочкынхы), тачкнх; һошкнх, һош-һош инәх - громко смеяться, хохотать
Лижлә әдл дасхий! - гиһәд Бата һочкнад инәв (Э.К.).

һудмж (һудымжи); уульнц - улица

һудһр (һудһыр), бөкгр - поникший, сгорбленный, сутулый

һудых; һудс гих, өкәх - поникнуть, склониться, наклониться
Тоолвр тоолҗах дүңтә // Толһань дорагшан һудына (К.С.).

һуй, бәдүн һуй, таша - ляжка, бедро
Йовж-йовж хоосн «**һуян һанзһлад**» хәрж ирцхәнә (Э.К.).

һуйдх (һуйдыхы), шавдх; цокх, малядх - стегать, ударять, хле - стать
Манж мәрнән мордад ташмгар мерән һуйдад, хеенә бәәрн тал хурдлулад йовад одв (Д.Б.).

һульжуха, һуужмл, дегдәмл; җульжуха - птенец

һульх (һульхы); кекрх - срыгивать, отрыгивать
Цагтан цаддг, цагнъ ирхлә **һульһдг** (Х.ү.).

һульһц (һульһыцы); кекрлнн - отрыжка

һульдраш; һульдрамаш - шустрый, юркий, пробивной

һульдрх (һульдырхы), дошх; хальтрх - скользить, кататься
Гусар Пыхтин манад гиичлә // Генәртәһөр Таняд тер зүнудла // Авта шулм мет **һульдрла** (Д.Б.). Баклан... бултжасн шуһунасн ширс **һульдрад**... ә-чимән уғаһар назаран һарв (Б.А.).

һундл (һундыл), ө; ацг - обида, огорчение

Эн жыл услврин өвсн уга үлдхнь ил болжана гисн
...**һундлта** ухан орад, Баргин урмднь хэрв (Т.А.).

һундулх (һундулхы), һундах, һашудулх, өөлүлх - обидеть;
огорчать

һундх (һундхы), өөлх - обижаться, огорчаться
Кетркө һолд **һундад**, алас сана негдэв (Д.Б.).

һунцых (һунцыхы), һунцх - гнусавить, говорить в нос
Нанд нернчн эс күртж. Нер угат архул **һунцшв** (Д.Б.).

һунцю, һуншу - гнусавый
Орс Н-т франц Н-шн онц **һунцюһар** келж чаддми (Д.Б.).

һуншу - см. һунцю

һурвта (хурвыта), һунта, һурви наста - трехлетний

һурних, үйдх, гейүрх; һундх - горевать, печалиться
Савр Сапарович **һурниһәд**, доргшан хәләһәд, уха түңәжана (Х.үнн). Эзн көвүдләһөн өрцөд ноолдад, хаяхая ирхләрн, **һурниһәд**, ду һарл уга бөөдг болов (Э.К.).

һутамж (һутамжи), ичр, һутр, ичр-һутр - позор, срам
Окан нүднд Эльмт күүтрут болсн **һутрта** болн андн йовдл үзгдәд... (Б.А.).

һутах, нөрөн һутах, ичәх - позорить

һуужмл (хуужмыл) - см. һулжуха

һуух (хуухы), һууль һуулх - просить милостыню, нищенствовать
Төгәд, байнд шим-шүүсән өгчкәд, түрәд, **һууль** һууснь килнцтә болжахмб? (Д.Б.).

һучин (хучин), һурви арви - тридцать

- Д -

даавр (даавыр), хәрүцлт - 1) порука 2) ответственность
Эврәннъ **дааврт** авнавидн, маднд көдлх улс көргө (Э.К.)

дааврта (даавырта), хәрүцлтә - I поручительский; ответственный

дааврта (даавырта) II - глубокий; проникнутый; пораженный

дааһач, хәрүцләч - 1) поручитель 2) ответственный

даадг (даадыг); хурц, иртә - 1) острый, отточенный
2) грузоподъемный перен. выдерживающий

даалһвр (даалһывыр), үүл дааллн - 1) поручение; задание
2) наказ, наставление

дааһма, тесмһә - терпеливый, выносливый

даарх (даархы), даг-даг гих, көрх - мерзнуть, зябнуть
Даарснд һал түл, елсснд хот ке (Х.ү). Бөөсн бийнъ **даг-даг** чичрәд бәәнә (Сүс.А.).

даах, бий deerэн авх; тесх - 1) ручаться, брать на себя ответственность 2) выносить, терпеть; выдерживать (груз) Хойр-хурвн сард нэер-хоол уга йовсн ода ирж дааж авчана (Н.М.) Дүүдэн маңһд цергтэ мордсн, түүнэ ямиг ода Мөнкт даасн бээнэ (Н.М.). Давата зовлнд авгдл уга, цугинь тесж, чирмэж дааһад, Бамба багш болв (Д.Б.).
даашго, күнд, давата - 1) тяжелый 2) большой (напр., о подростках)

даван; кётл - перевал

дав-деер, дав-зуур - парн. сразу, сейчас, пока, временно

Көдлмшин ёдрин чилгч күртэл // Керг күцэд, би көшэд //
Дав-зуур амрхар бээтл ... (Ж.А.).

давжнх (давжинных), чичрх - дрожать, трястись от холода

давсг (давсыг); өмн - мочевой пузырь

давсн (давсын), өнгрсн - I. прошедший, минувший

Давсн жилин намрар Баһ Чонст хурл секвидн (Х.ү.).

давсн (давсын) - II. соль

девталх (девталхы), давтнулх; ишкх - 1) трамбовать; утаптывать 2) сплющивать

девтх (девтыхи), ширх - I. ковать, расплощивать (металл)

Тэмриг халун deerнь **девтдг** гиһэд, Булһн Альман хэрүг адһж Цаһанд зэнглв (Бд.А.).

девтх (девтыхи) - II. повторять, вторить

Тер бурхн-шажар наад бэрэд, махмудла, цогцла, уханседклэ ширшэд бээсн, күмн-эмтнэ авъяс **девтална** гидг сэн биш (Т.А.).

даву; үлү, ик - 1) преимущество, слишком; более

Кевүдэсн салж һарад, Байн йова-йова йовж, **даву** сээхн дала тенгсин өнгд күрнэ (З.таал).

девх (девхы), йовх, онграх - 1) переходить через что-л., миновать 2) превышать

Минжэ, эй, чи, күүкн, нанд уух унд, эдлх хот өглэв гиһэд, цань биче **девад** бэ (Б.А.).

девхр (девхыр), саата, күнд, хойр давхр, олзта - I. беременная Кезэнэ эцкчн... талдан хотнд бээсн нег **девхр** күүкд күүнлэ күүндэд, терүнэс көвүн һарад жирхэд бээв (Х.туул).

девхр (девхыр) - II. этаж; слой

Яман һарад, герин хойрдгч **девхрт** түдлгэ давшад одснъ сонрап сонсгдв (Д.Б.).

девхцх (девхыцыхы), шулун-шулунһар киилх - учащенно дышать

давшур, дөрө - лестница; трап

Эн герин **давшурин** харха болһинд кедү хадасы бәәхиг
Цәкәр апдлго меддг (Д.Б.).

давших (давшихы); єөдлх, деегшән һарх - лезть вверх, подниматься

Ядхларн тер мод **давшв** (Ж.).

даг, кир, нүһд, кир-даг, хар-даг; бузр - грязь

дагжынх, дагжх, даг-даг гих; чичрх - дрожать, трястись от холода

Позран махмуднь **дагҗад**, Болвсна һарасы шүүрч
авад, ца үзгджәсн баракуд тал көтлхөр седв (Т.А.).

Мууха киитн һазрв, дагҗад одн гижәнәв (Б.Б.).

дагта, киртә, нүһдта; бузр - грязный

дагтх (дагтыыхы), киртх, нүһдх; бузртх - загрязняться, становиться грязным

даһим (даһым), хавтх, хор - карман

Баату **даһман** уудлад, хар болд гертә час һарһж
авад, шамин герл тал кеңәлһж хәләв (Д.Б.). Өөркәм
авчкх гишңегер ерчдк **даһмдан** бәрнәв (К.Д.)

даһминх (даһымныхы), хавтхлх, хорлх - положить в карман

Яман һөрө хойр ааһин йоралд өркин шавхрт чивсн
цаһан мөңгдиг ... авад, **даһминчкад** ... дарук сөңгин
өркиг келгүхөв (Д.Б.).

дадмг (дадмыг), дамшлта, дадмһа - опытный; ловкий, сноровистый

Эн көшәд эврәнны ухаһан эс берүлсн болад бәәнәв,
болв **дадмг** кишва анһрад бәәсн бәәжәлмк, - гиҗ Андрей
дотран инәмсв (И.Л.).

дадмгш (дадмыгшихы), дамшгдх, кесг єөмс эләх - приобретать опыт, навык

дажг (дажиг), дажрлһн, дажран, деерм, тонул - грабеж, разбой
Байн-нойна **дажрлһид** // Балһсн гих ухан биш // Бидтә
бәэрн уга // Бәәдг билә бидн (Х.п.а.). Хамг делкәһәс дутад,
харалта **дажранд** бәәхдн (Д.Б.).

дажрх (дажирхы); дарх - угнетать, тираниТЬ

Кениг болв чигн **дажрж**, дәәлж, чадна, тер улсан
...«эврәһен» кеһәд авчкна (Ж.А.).

дайлх (дайилхы), занғх; даладх - махать, взмахивать

Манж чөдрәрн **дайлн** бор мөрән совр-совр хатрулад,
герән темцәд һарв (Д.Б.) Давсн хуриг **даладж** болшго
гигд үлгүр бәәдг (Б.А.).

дала, олн, дала-нала - много // бесчисленный

Батан өмн ирсн... эк-эцкн ... махта, боорцгта дала-нала болад ирцхэдг билэ (Э.К.). Маңдуур өрүнднү сө дүлн хе хэрүлсн Толһа **далака** амрсн уга (С-Б.Х.).

далвлзх (далвылзы), дээвлзх, нээхлзх – качаться; колебаться, колыхаться

далвц (далвын) - см. **дална**

дална, өргн, у - широкий; открытый

Цаачн **дална** суулнд усн бөөнэ, түүнэс учкад унт (Т.А.).

далва, жиэр - крыло

далд (далды), нуувч; хулхаһар, ил биш - скрыто, тайно, секретно // скрытый, тайный, секретный

Чеежд ил, цеңгэд **далд** (Х.ү.).

далдар, нуувчар, хулхаһар; ил бишэр – скрыто, тайно, незаметно

далдһр (далдыһыр), өргн чеежтэ - широкогрудый (о человеке)

далдлсн (далдылсын), нуусн; дарсн; бултулсн – скрытый, спрятанный

далдлх (далдылхи), нуух; дарх; бултулх – скрывать, укрывать, прятать перөн. хоронить

Нульмсан асхрулж уульчкад, арчж цеврлэд, өмтнд үзүүлшгоһар, медүүлшгоһар чирмэж чирэ **далдлдмн** (Д.Б.). Эмгиг көвүтэхинь **далдлчкад** ирсв. Өлд **далдлвта?** - гиж мини эк Шоврhas сурва (Көк.Э.).

далжих, кальчих; коочих - кривиться, кособочиться, стаптываться (об обуви)

далжн (далжин), кальч, кооч - искривленный; стоптанный
Дэн деегүр **далжн** һос хайж заг. (темэн деегүр кевс хайх).

дальтрх (далтырхы); хажих - уклоняться; ускользать
Тиигж йовад, туула **дальтрв** (С-Б.Х.). Боврг ода мини һарас **дальтрж** һарч чадшго... (Д.Б.).

далю, долюр; хальр - кривой, косой

дам, дам-дам; давтлнн - 1) еще, еще более 2) повторение
Эрэн уга элгн, томан уга садн, **дам-дам** худнр (Э.К.).
Батан... дегтрмүд дару-дарунь һарад **дам-дам** барлг-дад ... дала-нала болад бөэв (Э.К.).

дамбрлх (дамбрылхы), наадлх, дөөглх - высмеивать, подшучивать

Эрленич цааран! - гиж Макар **дамбрлж** инэмсв (И.Л.).
Күүкдин тускар көдлмшин цагт санхмн биш гиж **дамбрлв** (Ж.А.).

дамжг (дамҗиг), дөң, некд, дем, тус – I. поддержка, помощь

Дамнл үг дамжгта, дамжсн юмн сөжгтә (Х.ү.).

дамжг (дамҗиг) – II. рубанок

дамнц (дамынцы), алнтрлн, алмац, дамнл - 1) сомнение

2) недооценка

Ширвһр шар үстә, шил козлурта өвгнлә харһла,
«хальмг болхий?» гиж дамнц ухан күүнө седклд орна
(С-Б.Х.).

дамшлт (дамшилты); мергшлт - 1) опыт 2) практика 3) закалка

дамишллта (дамшиллта); мергшлтә; дадмг - 1) опытный

2) практический 3) имеющий навык; тренированный

дамшх (дамшихы); мергжк – 1) приобретать навык, привыкать к
чemu-либо 2) тренироваться

Баахн күн улм цааран йовх дутман дамшад, ухаан егед
кедлхлә, мергжәд чигн одх (З.таал.). Эрт урд иим күнд
кедлишт дамшад уга улс дарунь цуцрж муурад бәәзхәв
(Д.Б.).

данж (данҗи), мелз; бәрцә - заклад, залог

дан, даңгин, онъдин; мел, кезәчин - постоянно, всегда

Тегәд кегшәд ирх почт өрүһәр эрт күрч ирхш, **данҗин**
оратна (Санҗ.Б.). **Данҗин**, альдчын - негл күсл, дасмһа
негл саак седл (Д.Б.).

дангингнд (дангинды), дангингндән см. дан

данҗар; дегц - сполна, сразу; в один прием; разом

Данҗар һурвн күн ғериннъ һаза ирж буухла, Лага алң
болад, босад эднлә мендлчкәд... (Х.үнн). Дөрвд Дала-
тәәш алвтан һурвн кеһәд, хойр ах кевүндән нег хүвинь
хуваж өгсн, дунд көвүндән, Дәәчң хошучд, нег хүвинь
данҗар өгсн... (туужас).

данңсн (данңдысын), күчрдсн; түрсн - затруднительный

данңх (данңыхы), күчрдх; түрх - затрудняться, испытывать
трудности

Хаалһин хатуг **дангдж** // Хәрү бичә цухрий (К.С.).

Эртәр хаврин зекүрлһннд // Эцң гөрәсд **данңна** (Ж.А.)

даңнах, омрх, ик сана зүүх – I. быть высокомерным,
зазнаваться

даңхах – II. быть громоздким, большим

Һол уул хойрин хоорнд // Һурвдгч Чегем – селән
данхана (Ж.А.)

даңхһр (даңхыһыр), дандһр; ик оврта – рослый; громоздкий,
неуклюжий

Дандһр ик машин ууцары хойр талакшан нээхлэд... эдн тал ирж зогсв. Бульглад бээдг байслынта, шууглдад бөөцхөдгүүлдварт, дандһр-дандһр заводмудта шиншин балһсд (И.Л.).

даңцах, өрөн өгх - расплачиваться, рассчитаться с долгами

Ода өвгрж ирчкөд чигн өнгөр гилтэ үрсн баһ наснани өриг **даңцаһад** бээх саам харһжана. Нам адг яхдан арсарын һаруһан невчк **даңcasнь** deer болвзго? (Д.Б.).

даңшан; адрун, бусрг - 1) тряска 2) выбоина, ухабы

даңшата; адрута, бусргта - тряский; ухабистый

Давсн **даңшата** хаалһ ард дүүгэд утдан холд жирийн (Д.Б.)

дараһарнь, дара-дараһарнь - по порядку, последовательно

Түрд гитн, архулдтн, **дараһарнь** бичж авна (З. таал.).

даратнь, даранднь - подряд, наперечет

дараалдх (дараалдыхы); цүврх, цувх -- идти друг за другом (подряд)

даран, диг-даран, диг; журм; чеерүд - 1) порядок 2) очередь

Мини **даран** ирэд, эцкинн ардас дахлдсн орад күрэд ирв (Д.Б.)

дарандан, диг-дарандан; чеерүдэр - последовательно; поочереди

даранднь - см. дараһарнь

дарани, дарук - следующий, порядковый, очередной

Дарук жил мана Тугтнд нээмн жилэ школ сэхкэр белдвр кегджэнэ (Д.Б.)

дарата; бултулата, далдлата - 1) спрятанный, укрытый

2) придавленный, прижатый 3) содержащийся в порядке

даратаһар, диг-даратаһар - последовательно

дарвах, арвах, сарвах, арвах-сарвах - лохматиться, становиться дыбом

Сөөнүн унад хонсн коруд бүркгдэд, төгэн хаалһ мет утдан харлад, **дарваһад** үлдэд йовна (Б.Б.). Тагт болһна тегштн // Тодрха мөрнү **дарвана** (Х.п.а).

даргдсн (дарыгдысын), дажрлгдсн - 1) подавленный, угнетенный 2) придавленный

дарт уга, эрк биш - безусловно, несомненно

Тернү (залунь) бас **дарт уга** эдгхв гиһэд седклдэн батлчкнсн болжана (Д.Б.). Манһдур совхоз орад, машина, шин машинен **дарт уга** авч ир (З. таал.).

дарһ (дарһы); толһач - старейшина, староста

дарһлх (дарһылхы); толһалх - быть старейшиной, старостой

дардах, сарсах - торчать во все стороны

даржын (даржиңыхы), дагжынх - дрожать, трещать *перен.* та-
раторить

дарлт (дарлты), дажрлт - 1) давление; гнет; натиск 2) пресс

дарман, күчн, чидл; арх - 1) сила 2) возможность

дарнх (дарнхы), түрү-зүдү - 1) бедствие 2) средство,
противоядие от кого-чего-либо
Мини дарнх та болжакмт? - гијк Шарка дарунь гилтэ
сурв (Ж.А.). Урзң жил күртл мана совхозин малыг бас нег
дарнх зоважана (И.Л.)

дарунас, улл уга - вскоре; на днях

дарук - см. дарани; заместитель

дарунь, тер дарунь - 1) затем, после, потом
2) тотчас, сразу, незамедлительно

дарх (дархы); бултулх, нуух; уга кех - 1) спрятать, утаить
2) пить, выпить 3) подавлять ◊ өндг дарх - высиживать
яйца, насан дарх - приуменьшить свой возраст, дөрө
доран дарх - притеснять, угнетать
Тер йөрөлин... хөөн Толна сөнгэн нег кинһөр дарчкад,
толһаһан зээлв (З. таал). Хамг өвчиг **дарж** эрүл-мендиг
делвүлөд... (Д.Б.).
Хөвтэ жирһилн үнн хортыг дарад диилв (Санһ.Б.).

дархр (дархыныр), архр; овр, ик барата - громоздкий; не-
улюющий

дархн (дархын); төмрч - кузнец

дарцх (дарцыхы), овалцх, баглрцх, цуглрцх - толпиться; да-
виться
Көвүд **дарцлдж** бээснү үзгдв (Бем.Т.). ... дарцад худгт
унад одвза (Д.Б.).

дасвр (дасвыр), дасмж; авъяс - привычка; навык

дассн (дассын), ижлдсн; сурсн - привычный
Ажрһы алг болхла, унһын булг болна, аавинн **дассн**
эрдмэс альдараан одх биле (Э.К.).

дасхх, сурх - учить, преподавать

дахлдх (дахылдыхы), дахх, чирлдх, ардасн йовх - следовать за
кем-л., сопровождать

дахууль, хань; дахсан; баран - спутник, попутчик
Мини **дахульс** эс медгчөр мелтәһөд бээцхэнэ (Д.Б.).
Өрүнднь хаана күүкн дахуль тавн зун' күктэхэн... бээдг
болна (Х.туул)

дацн (дацын); сүм, киид - храм, монастырь

дашкан, оралдан, җанһр - канитель, хлопоты

Тедниг үзхд **дашкан** уга кентн болвчн уурта цагтан хөлөж чаджанат (Д.Б.)

дашката, оралдата, жанырта - канительный, хлопотный

Бүкл өөмгт школд орх наста күүкд кедү бээхинь олж диглж тогтана гисн... **дашката** тэр бээснэ ил медгджэнэ (Д.Б.)

дээвлх (дээвелхе); нээхлх; дольгалх - качаться, шататься; лерен. волноваться

Дээнд **дээвлүүлгдсн** делкэ төвкнв (Д.Б.)

дээдэ; баажа -уважительное отношение к дяде, старшему брату

Хармнхмн биш, терүгичн мана **дээдэ**, Бата Иванович энд келхлэ, ахичн дуудж авад күүндх (Куук.А.)

дээлеч, эзлэч, дээсч - завоеватель

дээлдх (дээлдхе), дэ бэрх - воевать; сражаться

Эх манғсин дээнд далн сард **дээлдэд** (Ж.). Өөрд көвүн келжэнэ: нанд **дээлдх** дэн ирхн яһна, ноолдх бек олдхн яһна? – гиһэд дервн үзгтэн ка хөлөһэд бээнэ (туужас).

дээсн (дээсен), хортн, өрсөч - враг, неприятель

Дээсн дер дор чигн бээдг (Х.ү.).

дээснэ, хортна, өрсөчин - вражеский, неприятельский

дэврх (дэверхе), дэврэд орх - нападать, атаковать

Арслц толначта ангуд аман анһалдж **дэврлдв** (Д.Б.)

дэкэд, дэкн, бас, хэрү - еще, опять

Оцл көк һалзн deerэн **дэкн** мордад һарв (Ж.)

декнэс, шинэс - снова, заново

дэн, дэн-дажг - война

Дэ көөж ювад, ялм көөдго (Х.ү.) Саак экин седклд амрлт уга, **дэн-дажг** уга болдг болв чигн, нань чигн зовлц дала (Б.А.)

дэрвих (дэрвеюхе), делсх - 1) развеивать, развеваться

2) вспыхивать

Нээмн мицн тугин ора **дэрвкэд** бээв(Ж.). Бийтн һанцар шүүнд суусн беш өмн **дэрвюж** түлгдсн (Д.Б.).

дэргэн, шууган, хөргэн, ниргэн - грохот; шум

дэргэтэ, шуугата, хөргэтэ, ниргэтэ - 1) грохочущий; шумный

2) тряский

дэргх (дэргехе), шуугх, хөргх, ниргх – I. грохотать; шуметь

дэргх (дэргехе), хагсх, егрх, өгрх – II. высохнуть, пересохнуть

девкэдх (девкэдхе); һэрэдх; божх – прыгать, подпрыгивать

девл (девел), уч, дах - шуба

Моңил дахта өвгн жола бәрж өрвүлнэ (Д.Б.). Улан сагсг
девл хәссаң эс болж (Х.ү.).

девскр (девсекер), ширдг, делгц; мәәдә - подстилка; матрац
перен. площадь, территория

Бүкүл хойр частан йовж, йовнавиди, **девскрин** дүңгәчин
тәре тәрсн һазр үзгәхш! - гиһәд Нинан дунь чаңфрад
йовна (Бд.А.)

девсх (девесхе), көләрн цоюх; тиирх - I. пинать, давать пинка
кому-либо

девсх (девсехе); делгх - II. настилать; мостить

девх (девхе), халх - парить; взлетать

һәрд кәтлвртә шовуд һазр элкдж **девлдв** (Д.Б.).

девшх (девшихе); өәдлх; давшх; дегжх - 1) выдвигаться, про-
двигаться (по работе); подниматься; восходить

2) прогрессировать

Нарн сәәхн улаһад шинкәхн **девшж** һарч йовна (Б.Б.).

Ухата тоолврта күн нег цагт доравцвчн, уdl уга шин сар
мет бас **девшдмн** (Т. герл).

дегә, һох, тәдг - 1) крюк; багор 2) подножка

дегәлх (дегәлхе), һохлх, тәдглх - 1) ставить на крюк, багор пе-
рен. каверзный

дегд, йир, әвр, маш - очень, весьма; слишком; чересчур

Дегд хурц шулун мокдг, **дегд** цаһан шулун киртдг (Х.ү.)

дегдәмл (дегдәмел); жульжуха; һуужмл - птенец

Байн Бадмин хөөнө ард йовх һанцхн ахнэ эн **дегдәмл**
болсн дү үүжнәнн... дууг соңсшго билә (Д.Б.). Дегдрә
йовж, **дегдәмл**, һунча йовж һуужмл болна гидг эн гиж
нег эмгн бас келсиг би тодллав (Т.А.)

дегдһр (дегдеһер), ахр, оһтр; боһнъ - короткий, куцый

дегжлт (дегжилт), өәдлт - подъем, рост

дегжн (дегжин), ке; үзмжтә нарядный, разукрашенный; модный

Дегжн паркетәс цевр, месәр дееркн бүркгдсн һол
гилвкнә (Д.Б.)

дегжх (дегжихе) см. **девшх**

деглә, ишкә гер, җолм - кибитка, юрта

дегтр (дегтер); уст. ном - книга

дегц (дегце), нег һазр, нег зерг - сразу, одновременно

деевр (деевер); ора - кровля, крыша

Гермүднэ нег кәцтә: өндр эрстә, у терзтә, харна эсклә
шифер **деевртә** (Д.Б.)

деегүр, ик саната; ачрхг - гордый, надменный, высокомерный
2) высоко; вверху 3) послелог на, в, по, над

деегшлх (дегшилхө), өөдлх - 1) подниматься вверх

2) проходить (занимать) почетное место

деермч (дееремчи); тонач; хулхач - грабитель, разбойник; **вор**
Деермчинр, хулхачнр дегц олн болж одв (Х.туул).

делвэн, **у-өргн** - широкий; расстилающийся

Деераснь дееврин дүнгэ **делвэн** кек үүлн һарч ирэд
(Ж.).

делвэх, **у-өргн** болх; тарх - быть широким, расстилающимся
Асхни серү дахад, хэд **делвэхэд** идшлж йовна (Б.А.).

Көкрүхү нилх будн көнжл болж **делвэнэ** (Сус.А.).

делвг (делвег), элвг, элвг-делвг; байн - изобилие

делгрх (делгерхе), тарх, налах - распространяться; расши-
ряться

делгүдэн; хамачн, һазр болһнд - повсюду, повсеместно

делгүр; лавк - магазин

делгх (делгехе); бүркх; девсх - настилать, расстилать

делгц (делгеце) - см. девскр

делдлх (делделхө), унжх, шавшх- свисать, отвисать (об ушах)

дөлдн (делден), унжсан; шавшсан - отвислый (об ушах)

делдх (делдехе), усчх - I. плавать

делдх (делдехе) - II. закладывать основы; создавать

делдх (делдехе) - III. брать за гриву (лошадь)

делкө, орчлн - мир; земной шар

делх (дөлхе), дайлх - 1) махать, размахивать 2) подниматься
вверх

дем, дөң, нөкд; тус, дөң-тус; демжг - помощь, поддержка

Бийдэн тааста, туста болдгар цааранднь **демэн**
немцхэх (Д.Б.). Дөң эс болхар бөөх күн уга болжи **нөкд**
һарв (З.таал).

демжх (демжихе) - см. демнх

демнх (демнхехе), дөңх, туслх, нөкд болх - помогать, поддер-
живать

денвө; кевс - ковер

деншг (деншиг); шаальг - копейка; мелочь

Арви долан мөнгн (5 коп.), һучн тавн мөнгн (10 коп.)
далн мөнгн (20 коп.) болн нань чигн. Икнкн тавн, арви,
хөрн... **деншг** гиж келцхэн.

денцх (денцхехе); әдлцх - равняться; соперничать

дер; түнгт; овд - подушка

дердэх; сэрсөх; шовах - торчать; выступать

дердһр (дердөхөр); сэрсхр - торчащий, оттопыренный

дерсхр (дерсхер), сертәсн, сертхр - с торчащими, стоячими
(напр. ушами)

диг, диг-даран; журм - 1) порядок; 2) итог

дигтә, дигтә-дарата, дигтә-тагта; журмта - 1) точный, верный
2) аккуратный
Кеси көдлміш онъдин **дигтә-дарата** (С.-Б.Х.). Цуг ца-
асдн/**дигтә-тагта** болхла, кергән шуд ода Жоокад өг (Т.
герл).

дигтәһар, дигтә-даратаһар, дигтә-тагтаһар; журмтаһар -
1) точно, верно 2) аккуратно

диилх (диилхе); дарх - победить
Диилв эс **диилв**. Чивжәх күн миисин сүүләс гидг үлгүр
хархар седж бәәх (Н.М.).

диинрүлх (диинрүлхе), буднұтрулх, маңнұтрулх - затуманивать
(сознание)

диинрх (диинерхе), буднұтрх, маңнұрх - затуманиваться (о соз-
нании)
Толһань **диинрсн** улст эн аһар нег үлү сергімжін эм
болв (Д.Б.). Гижгәрм модар өгсн әдл толһам **диинрв**
(Н.М.).

дими, өңгәр, киидән, хара зәңгдән - зря, попусту, напрасно
Ахр ухата әмтн юучын кен **дими** шальшдг. ... Әэмтхә ноха
хулхачиг дуудж **дими** хұцдг (Т.герл.).

довтлан (довтылан), тавлдан - галоп

довн (довын), цомг, шоха; донда - бугорок, холмик
Тер нег **довна** цаад хажуд цөекн немшнр хорһдҗана...
(Ж.А.).

Озеров **донда** давад, хотхур орад геедрәд йовж одв
(Н.М.).

дог, чимкәр; көвә - кайма, окантовка

догдлх (догдылхы); цоқ; дольгалх - стучать, биться; волно-
ваться (о сердце)
Өөр дөрвн түвиг **догдлтл** цокад оркв (Ж.).

догх (догхы), альвлх, бүүрх - шалить, баловаться

догши (догшин), өршәнғү уга, керцә; шүрүн - свирепый, жес-
токий; резкий

догшрх (догширхы), шүрүлдх - быть жестоким, свирепым
Догшрхдг болв чигн (экчн) цаһан саната, жөөлн сән
седклтә күн кевтә болна (Д.Б.).

доһлн (доһлын); аксг, кизрн - хромой
Кизрн көл киисүлдг (Х.ү.)

доклзх (докылзыхы); һульдрх, шарвадх - быть проворным, убийчивым

Тентн Манж... шарваджых ноха мет, энд-тенд һарч доклзад, эвинь хәәж һульдрад бәәв (Д.Б.).

докъя; темдг - сигнал, условный знак

Биди хоорндан докъя өглдж, авад, тер күүнә гер тал нарад йовҗанавидн (Д.Б.).

докъялх (докъялхы); темдг өгх - сигнализировать, давать сигнал

долан, зурһанас үлү - семья

долвкх (долвыкхы), гилвкх - блестеть, поблескивать; мельтешить перен. быть ветреным, непостоянным

Дольвксн нариг үүлн халхлы (Д.Б.) Шамин герл цэс гиһәд герләрн гер дүүргәд долвкад бәәв (Э.К.).

долда; мөһлцг, төгрг - шарик, шар // круглый

дольх (дольхы), сольх - менять, обменивать

дольцан, сольцан - мена, обмен

дом; эм - лекарство, средство для лечения

домнх (домныхы); эмнх - лечить; лечить наговором

дон, ад - психоз, психическая болезнь

Эс гијк энүнти дон гем ирж кевтә (Б.А.).

донам, шулм, домам-четкр - бес, пеший

Хамаһас эн донам күрәд ирв генткн. Үүдиг невчк секв... хурсн **домамс** үүмв (Д.Б.).

дондах, ёндәх - приподниматься

донжг (донжиг), чеенг - чайник

Маңһудур ёрундны ах-ду хойр Нармад нег хуһлм һуйр, нег донжг цэ авч ирв (Бд.А.)

донлх (донылхы), адлх - страдать психозом; свихнуться, сойти с ума

Батхнд меклгдсн аралжын йосндан донлхдан күрнә (Х.үнн). Иигәд бәәжәһәд - бәәжәһәд донрна биший эн... (Д.Б.).

дonta, адта - сумасшедший, психопат перен. вспыльчивый, невыдержаный

дораһур, нуувчинэр, хулханаар, далдар - 1) перен. тайком, негласно, втихомолку 2) понизу, низом; послелог в, под, 3) спускаться, снижаться

дорв, сумһл - сумка, торба

дотр (дотыр), дотр-дервнъ - внутренности, потроха

...терүг ёвчәд, дотр-дервнъ һарһж авчкад, һадр махинь арстанинь ээнднъ күргж өгдг билә (Д.Б.)

дошх (дошхы), хальтрх, тошх - скользить; катиться
дөгән, дооган; шог - шалость; озорство

Урдк жилмүдин дөгән, шогиг Онегинтээн тодлж, күүндэв
(Д.Б.)

дөгөх (дөгөхе), шоглх - шалить; баловать, озорничать

Анжа - баахн көвүн, аюдан дөгхш, төвшүн

дөгжх (дөгжихе), немх - преувеличивать

делэн, тогтун, номһн, төвшүн; санамр - тихий; спокойный

Юн бачм керглэхар одвта, Манж? - болж гелн
делэн дууһар сурв (Д.Б.).

дөлисн (дөлисен); сольр, хальр - 1) косоглазый 2) кривой, ко-
собокий

Түһлан һолсон үкр мет **дөлисн** боладл бээнэл... Боврг
ода йирдэн меджэхговт (Д.Б.).

дөнтэ, дөрвтэ, дөрвн наста - четырехлетний

дөң, дем, некд, тус; түшг - помощь, поддержка

Дакад түүнд шац **дөң-туссан** күргэд, **некд** болад бээх
юмн болж һарчана (Д.Б.).

дөңгөр, демэр, некдэр - благодаря помощи

Эн хурл бас олна **дөңгөр** тосхгдв (Х.үнн)

дөңих (дөңнехе), демих, туслх, некд болх - помогать
поддерживать

Үүнаас урд района ик һардачнр намаг таасад, **дөңидг**
билэхн (Т.А.)

дөөглх (дөөгелхе), зооглх, наад бэрх - насмехаться, осмеять;
дразнить

Көвүнүм биче **дөөглхөр** седэд бээтн, хэрнь тер (Д.Б.)

дөре, шат - лестница

дөрглх (дергелхе); орм авх; икдх - усиливаться; увеличиваться

Хавр эклхлө, Омбушин эцкин киивр гем нег үлү **дөрглнэ**
(Т.герл)

дөрлдэн; марhan - соревнование, состязание; конкурс

Дөрлдэнэ ашт көдлмшин йовуд түргн, сэн күцэмжтэ
боллго бэшгонь ил (Д.Б.).

дөрлдх (дерлдехе), марх - соревноваться, состязаться

дөрсэх, серсэх - 1) торчать, выступать вперед; оттопыриваться

дөрсхр (дерсөхөр), серсхр - 1) торчащий, выступающий впе-
ред; высывающийся... дөрсхр, машинэ маажур мет,
сахлан илжөхөд... бийн һарч одв (Бад.Б.)

дөт; өөр, өөрхн; ахр - близкий, кратчайший

Нам ода чамас **дөт**, ицгтэ күн гиж нандчн нань уга (Д.Б.)

дөтлх (дөтелхе), хасх - идти близким, кратчайшим путем

Вася бидн хойр хаалтан дөтлэд, өмн үзг темцэд йовад
йовна биден (К.С.).

дугтуу, гер - футляр, чехол

«Дугтуд бээх күн» гидг келвр, цугас өөсн, цугас үргсн,
кен медхв, тигжэхэд, генткн хур чигн орад одх биз»...
(К.Д.)

дулан, бүлэн, халун биш - теплый // тепло перен. ласковый,
сердечный

дуларх (дулархы), бүлэрх - становиться тепло

дунго, тагчг, дун-шун уга - молчаливый, тихий // молча, тихо
Зөвэрт дун-шун угаар көдлүхэв (Б.А.)

дуһар; тойг - номер

дуһиң (дуһың), хурл - рел. храм

3500 шев хамдан багтдг дуһиң гинэ (Позд.)

дураг, хавг - тыква

дурдх (дурдыхы), зарлх - провозглашать; желать
Кишиг дурджаанав. Мэнд бэ.

дурлх (дурлыхы); хәэрлх - любить, желать

дурн (дурын); хәэрлһн - любовь; желание, охота

Дури гидгти сохр // Дурлх дутман үзхш. **Дурн** гидгти
җаҳар // Дурлх дутман тэвхш (Бем.Т.)

дуту, дуту-дунд; дутмг - недостаток; нехватка

Жирһүлин минь **дутунь** чи биләч (Ж). Кезэнэ өвгдин
келдг үг - дутунь қүцдг, дүндн - дүүрдг (Н.М.).

дуукр (дуукыр); жуульг - мошенник, пройдоха, жулик

Дөкөд кен зутна... // Дуарарн ааль хәәдгнь // **Дуукр** арсмч
зутна (К.С.).

дуусх (дуусхы), төгсөх; чиләх, көтрөх - кончать, заканчивать;
завершать

дуута, дуута-күүртэ, үгтэ-күүртэ - разговорчивый перен. из-
вестный; славный

Дуута Жаңибрахн гих ик алдр нутг бээдгчин (Л.Ц.).

Онъинд сергли, **дуута-күүртэ** иигж бас хүврдгж, - гиж
энүг үзсн Далван алһ болв (Ж.А.).

дуутх (дуутхы); неих - вызывать; призывать

дүлө, таңх, чикн хату - I. глухой, лишенный слуха

дүлә, дүң-дүлә, нам-шим - II. тишина // глухой, безлюдный; ти-
хий

Эн шууган удан болсн уга, энгдэн намхрад, **дүң-дүлә**
болад одв (Э.К.).

дүнгэх; өндөх; онцх - возвышаться; выделяться

- Дунһраглад буусн хотна деед өмн бийднь Долана гөр онцдан дүнгөхөд бээнэ (Б.Б.).
- дүмбр** (дүмбер), сүрг - величавый; прекрасный
Дрючковин эскадрана толһад **дүмбр** Хомутников йовна (Сус.А.).
- дүр**, дүрсн, дүр-овр; бээдл, чирэ-зүсн - внешний вид; образ
Бээшң... наадк гермүдэс **дүр-оврарн** йилһрэд бээв (Т.гэрл).
- дүргүлх** (дүргүлхе), шиигүлх - убыстрять, ускорять
Мана седвр дөнһж мана ардас... ирх гиж ицжэнэвидн, -
гисн цөн бүлэн үгмүд нег кинһэр Делгр **дүргүлэд** умшад
оркв (Санж.Б.)
- дүрклх** (дүрклхе), байрлх, ценглх - торжествовать, ликовать
Хавр аашна, хамг эргнд өмдрэд, **дүрклэд** һазр ноһарад
ирне (Э.К.).
- дүрслх** (дүрслхе), зурх - изображать, нарисовать
Эн хойр дэгтрт Батала хамдан **дүрслгдсн** улс хав-харс
биш бээнэ (Э.К.).
- дүүгх** (дүүгхе), шиигх - нестись, мчаться
Дала тэр бүтэхэр далан һатцас **дүүгнэ** (Д.Б.). Бата
Элстүрн **дүүгэд** орад ирв. (Э.К.)
- дүүрх** (дүүрхе); төгсх; чилх - I. прекращаться, кончаться
Үкр көзөн **дүүрсийн** эврэн меднеч, - гиһэд, экнь арһан
бархларн кель (Б.А.).
- дүүрх** (дүүрхе) - II. везти невесту впереди себя на седле
Күүкд **дүүрх** мөр һар күрх көвүн белдэд, белн-делн бо-
лад одцхана (Н.М.).
- дүүрх** (дүүрхе) - III. наполняться
Зовлн чанхла - хээсн **дүүрдг**, зовлң санхла - чеөж
дүүрдг (Х.ү.)

- Е -

- евэл**, дөң, тус, харслын - покровительство, защита
Алвтын ач иктэ хаана зерг **Дүүрэн** гидг көвүг үүндтэ сөөвн
болх, ачта **евеллэ** харнуулжана (Д.Б.)
- евех**, дөңх, тусх, харсх - покровительствовать, защищать
- еврх** (еврехе), йиврх - провалиться
- елдн** (елден), аля-елдн - непутевый, своевольный, гулящий
Манахнд Азда Китя гиһэд... икэр өгсндинь - хонад, баһар
өгсндинь - үлдэд гилтэй үйовдг өлә, **елдн** күн бээсмн (Э.К.)
- ен**, ен-һон, һундл - каприз, обида
Енгэн ода бийн мартад уга (Б.А.)
- енх** (енхехе), будглх, занх - капризничать, обижаться

Не, не, еңнәд кергтә биш (С.-Б.Х.)
еңсег (еңсег), эгштә, айста - мелодичный, красивый
Хальмг әмтнә нертә артистк Лиҗин Улана дуунла әдл
еңсег болж нанд мәдгиднә (Б.А.)

- Ж -

жаава, жавсадур, живсң - 1) кокетство 2) кокетка
жаагх (жаагхы), жиигх; шухнх, ə нарх, ду нарх - скрипель
Харна орн саак көвтән жаагад, жиигәд одв (Э.К.)
жаал, жаалг, лах заһсн, жа лах, цулврт - сом
жааль, нилх, бүүвэ, бәәбә - новорожденный
жаахн (жаахын), бичкн, үчүкн - маленький, небольшой,
незначительный
Нисж нарн гиһәд негл жаахн уршгар... (К.Д.)
жавадх (жавадхы), жавсадх, живсәдх - кокетничать; ломаться
Эн мана кишванр дөгтрән бармнад жавадла бәәж,
тенүнд бийснъ хаалн зааж өгв (Э.К.)
жавсадх (жавсадхы) см. жавадх
жаһиших (жаһинхы); жаһиңх, маажулх - чесаться, зудиться
жажлвр (жажилвыр); кевлн, сәвсн, кевсн, мокн - жвачка
жажлх (жажилхы), кевх - жевать, разжевывать
Негинь жажлад идәд оркв, босад гүүһәд одв (Ж.)
жала, аса - слизы
Эрнжәнх гихәрәһә заһсна жалаһар тәжәл кеһе юмн
(Б.Б.). Түрүләд жалаһан хагсаж автн, - гиж баажа бийим
босв (Б.А.)
жалв (жалвы); көлсн; көлснә мөңгн, олвр - зарплата, жалованье
Кедлымш эс кесн улст жалв бас бичдүт? - болж күүкн
алмацв (Б.А.)
жалн (жалны), сала, садрг, хотхр, нурхлю, һу, һүвл - балка, овраг
жалдх (жалдыхы), ширдх; шалдх, ясх, кеерүлх - прост., наводить красоту
Чирәдән болн пудр түркәд бийән жалдад бәәхәс даву
юм кедмн биш (Б.А.). Теднә дару суусн бийсән же гитлән
жалдад ирсн ... (Т.герл)
жалжыр (жалжиһыр), коочг, дальжыр - 1) стоптанный
2) кривой
жанжал, керүл, цүүгән; еглдән, дашкан - скандал; скора
Хальмг күүкд әрк зөөнә гидгти ик жанжата юм бәәж
(Э.К.) Ик жанжал нарчи - Мика Болдыревна гемтә болж
нарч (Н.М.)

жанжалх (жанжалхы), цүүгх, көрлдх, өглдх - скандалить, ссориться, вздорить

жаңырта (жанырта), дашката, күнд; жанжалта – трудный, сложный, скандальный

Тәвн-жирн, тәвн-жирн... Тиим тоод цаас өгхд дегд **жанырта** болхмн наңдчын (Д.Б.)

жанырч (жанырчи); келмрч, туульч, улгүрч - джангарчи; сказитель

Жаңырч көвүг күүкд олад, дахулад авад һарв (Ж.)

жахр (жахыр), ке сәәхн, кевтә нурхта, цогцта, кевлүн, ho, уст. натр - I. красивый, статный

жахр (жахыр) – II. якорь

жәерү, шаһа, өрц - альчик (мелкого скота)

живәд, архул, медгдлго - попзком, крадучись

живкінх (живкенхе); тогтнх, намхрх, номхрх, ижилдх привыкать; входить в ритм

Эндр лыжар урлдхин өмн Мазн махмудан **живкүлн**, наэрла танылдж бийән **живкүлж** амран тошж йовна (Нур.В.)

живр (живвер), далва - крылья

живсәдх (живсәдхе) - см. жавадх

жигтә, акад - странный, необычный

Мана бичкн авһ болхла - сонын **жигтә**, акад күн билә (Д.Б.) Жинди нуурин көвәд **жигтә** юмн үзгиднә (Х. туул.).

жигшүр, жигүр, жигшлін, жигшвр; игзәр - отвращение

Жигә Зольви хойрас түрүн болж жөөлн бийңтсн үгмүд соңслін ик сонын болсн deerен невчк **жигшүртә** болж Увшд бас мәдгдв (Ж.А.).

жижг (жижиг), жижкн, баахн, бичкн, үчүкн - маленький

жииглдән, жирглдән, дүүглдән - стрекот, жужокание

Ә-чимән уга аһариг зуг эн **жииглдән** эвднә (Докр. Б.)

жирку, зервкү; лавта биш – недостоверный; мельком

жиирх (жиирхе), холдх - постепенно удаляться

жилв (жилве), тачал; генәр, дурн - страсть, сильное желание

жилвтх (жилевтехе), генәрлх, тачалдх; дурлх - проявлять желание, страсть

Күрһ мәрнән туст болхла, санаһан бичә зов, күн түүндчын **жилвтж** бәәхш (Д.Б.)

жилих; холжх, холдх, уужмдх, орх - удаляться, уходить прочь перен. умирать

Тavarн бәәдг тана толһачнр тарад, альдаран **жилисинъ** кен медхв (Д.Б.).

жилмәх, целмх; сарулдх - быть ясным, чистым

Тенгр жилмәһәд, сәәхн гидг ценкрадсн өңг һарад одв
(Докр.Б.)

жим, цувг - тропа, тропинка

Би теднәс дәтләд, дораһур оддг жим хаалһар һарч ирв
(Д.Б.)

жимих, үмих - сжимать губы

жинжир (жинжир); гинж, цев, шинжүр - цепь, цепочка

жин, киитн, зекүн, серүн - холод // холодный

Тәрсн гернь - буурха, түүгәрнь жиң, салькн цуурддг
хальмг ишкә гер бәәж (О.У.).

жиних (жиннхе), киитрх - 1) усиливаться, крепчать, трещать
(о морозе) 2) звенеть, гудеть

Намд үг келх хоорндын дәкн телефон **жинив** (Д.Б.).

жирв (жирве), жерв, шавһ - жребий

Жирв татлдан болҗана (Т.герл).

жирһл (жирһел), бәәдл-жирһл; елзә, кишг - 1) жизнь

2) счастье

Күүнә жирһл хүүрә теегин һувлар гүүжәх усн **мет** болна
(Б.А.).

жирлэх (жирелзехе), эрвлэх, торлэх - мелкать, рябить перен.
мчаться, спешно пронестись

Халһрад, һазрин ур һарад, маңһар талрад, жирлһи
жирлэж қөөлдәд бәәв (Д.Б.).

жиркли (жиркелен), үүрмг - мелкий

Жирклин хурнь орна (Ж.).

жирмахә, жирмәг, үүрмг заһсн - малек, молодь (рыбы)

жиртң (жиртен); хол һазр, уужм - даль

Зовх ноха бийән барна гишн, һазрин **жиртң** - нуттарад
йовх (Т.А.)

жисән; көндрлһән - движение

житх (житхе), уңг, уңг-житх, түнг, йозур - I. предки, происхожде-
ние

житх (житхе) - II. суть, сущность

Эн санаһин **житхднъ** сәәнәр Манж күрж ийлһәд уга
бәәтл, Баңг үгән цаарандын келв (Д.Б.).

жолм (жолым), ууль, мәәхн см. деглә

Нимән экнъ хамхрсн герән хәрү эс босхж ядад **жолм**
бәрнә (Сус.А.)

жомба, цә - чай (калмыцкий)

Жомбанас талдан хот уухшив, жораһас талдан мәр
унхшив (Х.ү.).

жооту; аару, жеерү, шаһа; - альчик

Нө, жоотус, сөөнәр белдүхәтн, би сахан сөөнәр эрчмж, авсв, - гиж Мууда баһчудыг шуугулв (Д.Б.)

жулһидг (жулһыдыг), ноосн уга, хоосн, юмн уга - голый; содранный; без ничего

...гелң күн төр-мал уга, **жулһидг** болдиггээ эс меднчи? (Д.Б.).

жулдр (жулдыр); жуук, жуульк; андн - пройдоха, жули克

Жулдг жуук үлү үзәд жильтж, теднэ жирһилг харла (Куук.А.) Хөлөһит эн **жуук** андиг, харлад, мөдө бөөхинь үзлт энүг (Д.Б.).

жуңтар, жирлін; маңтар - мираж, марево

журм (журым), диг-дараан - порядок; режим

- 3 -

зааврч (заавырчи), сурһмжлач - наставник

Эднө һардачирин болн **зааврчинрин** негнь зоотехник Тамара Николаевна Титова болжана (Д.Б.).

зааг, завг; завср, цав - 1) щель 2) промежуток; свободное время

Заагар үг ордг, завгар салькн ордг (Х.ү). Хаана күүкн **заагтын** орад, тарханан авад одв (Ж).

зааглх (заагылхы); әңглх; салх - отделять; раздвигать, дистанцировать

заагрх (заагырхы); әңгрх - раздаваяться, раздвигаться перен., обособляться, дистанцироваться

Өмтнө нүднэс зөвөр **зааград** һарчкаад, Баату токт тусад, евгн тал хөлөһөд зогсв (Д.Б.).

заагта, завгта; цавта - щелистый

Заагта юмн **заагта**, зааргин өндгн цоохр (Х.ү.)

заальх (заальхы); нәәхлх, гекх - качать головой

Хәәж ирсн күн тер зәңгиг соңсчкаад, толһаһан **заалияд**.. һарч йовв (Д.Б.).

заарг (заарыг), цоохр - рябой

Заарг чиретэ Цаһан эндэснэ келжөнэ (Б.А.).

заах, үзүлх - I. указывать, показывать 2) учить

Тер бөөгсн хар уурц тер, - гиһөд **заанад** егв (Ж.).

заах - II. дарить

Сүүлдэн өттө ирг нанд аавинм орс нәәж бичкнди **заала** (К.Д.)

зав, чөлөн, цол, сул цаг - досуг, свободное время

Зав чигн болхш, - гиж Арви инэмсглж Санлур хөлөв(Ж.А.)

зава, му үнр; үмкә үнр - неприятный (о запахе)

Давж одсн тер хамгиг ода цуһар амни зава һарһч, амрсн чинр уга уршгудт тохраж келлдв (Д.Б.).

завг (завыг) - см. зааг

завдх (завдыхы); хурһарн завдх, нудрман үзүлх; мод, ташмг үзүлх - грозить, угрожать; хлестать

Чөдрәрн завср уга завдад, хашиб бор мөрнө хатрлар йо-ва-йовж, удл уга Бақдга ардк зоод өөрдәд ирв (Д.Б.).

завср (завсыр), зав-завср; тұдлт, дамжг - перерыв, пауза

Әрважғон зуур завср көнөд, хувргуд дамжг авна. Эн цаг-ла дүләнд ирсн харчудың бас дамжг авна (Б.А.).

завха; цалдң, садр - распутный, пошлый

загзһр (загзһыр), лиглір; маштг - коренастый, приземистый; низкорослый

заглюн; чаңһ; серглң - достаточно крепкий, бодрый, моложа-вый

Заглюн ээж Нәэмш захин бернд биилжәнә... хумхл шар зүстә заглюхи ёвғи кель (Б.Х.).

зад, чиг, боран, хур, часн, салькн, зуд, боран - ненастье, непо-года

Задта үвл цаарлж, идтә дулан хаарлж (Д.Б.).

задһа, задһа – зөөдң; секөтә, ил; задрха - открытый, раскры-тый; обнаженный

Задһа бииз өмссн Татьяна хашаһур һарч ирв (Д.Б.)....ора уга, терз-үүднь задһа-зөөдң болхла, төвкүн седклтә сууж болхш (Бд.А.).

задта, чигтә - бората, хурта, цаста, салькта, зудта, мәндртә - ненастный

закан, йосн, хууль, цааж - закон, власть

Та көдү хәәкред бәәдг болж чигн, тана келсн манд закан биш. Деөрес ирсн заавр манд закан... (Д.Б.).

закрх (закырхы), үгдән орулх, харьялх, эврәһәрн болһх, һартан орулх - подчинить

Би тиигхләнъ: Хажһр келжәнәт, тиим улсиг келәд, керлдәд закад, закрад сурһж авхмн, - гивв (Кек. Э.).

зала, цацг - кисточка ◊ залаһан таслх - упорно стоять на своем

залач; һардач, ахлач, медәч, закрач, жолач - 1) шофер

2) управляющий, заведующий

Зүсн-зүүл аца // Залач өдтән зөөнө // Кесн көдлмштнъ төөнө // Күн болһн баҳтна (Шугр.В.). Боган Санж тер фермин залач болж көдлжесн бәәж (Д.Б.).

- залһан**, зәндә, төрәслін, дегәллін, ниилвр; холва – соединение, связь; сцепление
- залһлдх** (залһылдхы), ниилх; негдх; холвгдх - соединяться; сращиваться
- залһлдата** (залһылдата), ниилсн; негдсн; холвгдсн - соединенный; сращенный
 Андрей Иванович колхозин фермд бәәх улсла
залһлдата, түүг селәнә толһа сөәнәр меднә (Б.А.).
- залһх** (залһыхы), ниткүлүх; зәндх, төрәслх, негдүлх; хопх - соединять; сращивать
 Хун шовунд хүвлөд әм **залһлав** (Ж.).
- залрх** (запрыхы); ирх, күрч ирх - 1) прибывать, явиться
 2) восседать
 Багшың ахлад, запрад орксн, хурл хуржасн бәәж (Д.Б.).
 Очка зәәсң **залрж** аашна (Бем.Т.).
- залу**, эр киисте; эр, эзң залу күн; аваль - 1) мужчина 2) муж, супруг
 Залуһинь зөргәс үүл бүтдг (Х.Ү.). Залуһин келсн негхн үг даашго күүг, гергн гихв (Б.А.).
- залута**, күргтә, эзә күүнд һарсн (одсн) - замужняя
- залху**, хуурмг; оцл, хашиң - лентяй // ленивый, нерадивый
 Өөр залху - хол зовлң (Х.Ү.).
- заль**; һал, дәл - пламя
 Яңхл, зальнь буурад бәәсн нүдәрн ардаснь, гериннь һазаһас күчләк хәләһәд, герүрн орв (Д.Б.).
- зальврх** (зальвырхы), сүзглх, мерггх - рел. молиться
 Маңыдан зальврж, танань менд эрлго, манд талдан юн күсл бәәх билә, чавас! (Д.Б.).
- зальгдг** (залигдыг), уудг, җалмдг, доладг, әркнч, эдлдг - пьяница, выпивоха
 Залхуһин мал зунар зутдг, зальгдгин хоол хагсад йовдг (К.С.).
- зальгх** (зальгыхы); уух, эдлх, җалмх, долах, ам күрх, балһх - глотать; пить залпом
 Үлмж әргәд нааджәһад, үстә донжгла харһв, үкс балһж зальгв (Д.Б.).
- зам**; хаалһ, жим-хаалһ, жим, замин улан хаалһ - I. тракт; дорога, путь
 Ачын зөөринь һазр даана, алты замар адһад һарна (Нуур.В.)
- зам** - II. кухня; повар

- Нег һартан нүр һадр бәрсн, нег һартан уста донжүг бәрсн зам шурд орад ирв (Т.герл).**
- замрсн** (замырсын); тенг, зүгдг, зөнгтсн - дряхлый
- занч** (занчи), кемнг, көдрh, немнә - накидка
Иргч хурас бийән занчар халхлхар седжәх дүртәт... (Д.Б.).
- занчлх** (занчилхы), көдрх, немнәлх - набрасывать накидку, бурку
- зан**, **зан-бәрц**, **зан-бәәр**, **әвр** - характер, нрав
Зуг махмуд цогц зовад гемтхле, күүнэ зан-беер сулддг болхв, аль Сергей таасгдсн болхв (Б.А.).
- занчрх** (занчырхы); нәәхлх, дәевлх, темтрх, кальчклзх, коочклзх - качаться, шататься, раскачиваться
- занчх** (занчыхы), дайлх, заах, үзүлх, докъялх, гекх - размахиваться; делать знак, сигнализировать
Цаачн, наза, Захарин эмгтә бәәх, - гиж эцкны өргөрнүүдн тал занчы (И.Л.).
- занчх** (занчыхы), эрклх, будглх, әврлх - капризничать
- заншал**; **зан-авъяс**, **зан-үүл**, кезәңк хуучна йосн, хуучн авъяс, шин авъяс - традиция, обычай
Боврг... Өмтнә үгәс далаһар зөрж һарч чаддгонь заншал болад бәәсн (Д.Б.).
- занзих**; турних, атих, ятих, авзгих, мирких - иметь недовольный вид
- заппу**, элквч; өмнәвч, белкүсч - фартук, передник
- зар**, соңсхл - объявление; оповещение
Өмтт олар хураж үзәмн. Иижү соңсхх зар тәвгдв (Д.Б.).
- заратрх** (заратырхы), безглх, даарх, киит урсх, чичрүлх, эгзиннүлх - знобить, лихорадить
- зарлх** (зарлхы), соңчх, зар тәвх, дуудвр дуудх - объявлять, извещать
Көгшиң зәэсқ Өлзәг // Авхар олнд зарла (Х.п.а.)
- зарм** (зарым), сөг - просо, крупа
...хот эс идсн такан зүүднднь зарм орна гидг билү (Эрд.Б.).
- зарх** (зархы); яльчлх, илгәх, йовулх, көдлүлх - использовать как батрака
Ноха сүүлән зардг (Х.ү.).
- заргдх** (заргдыхы); яльчлгдх - батрачить
- зарц** (зарцы), ялч; кетч көвүн, күүкн - слуга, батрак, служанка
Бақдгин зарцир - Ишкін Яман, Лаша, хөөч Анжә ахта (Д.Б.).

засг (засыг), цааж - наказание

Мини герт закан угаһар оргсн күмн **засгин мууһар за-сгддиг** эс меддвч? (Ж.)

засх (засхи), цаажлх - наказывать

Засж ду һарһаж эс чадв, альвлхлань - эрвж уга **засла** (Д.Б.).

зах; ирмө, көвө - 1) край, окраина, кромка // крайний; отдаленный 2) воротник

заян; зурасн; ачур, хөв - судьба, предназначение

Яһлав, евгн, шулудтн, ю **заяна** заясинь авч иртн, - гиж эмгнь селвг ёгв (Х.туул.). Эн үтиг соңсад... деед ламдан, бурхн багшин гегэнд, **заян-сәкүсндин** зальврад бөөнө (Д.Б.).

за, орм, бээрн - место; пространство

зээднх (зээденхехе), унх, мордх - садиться верхом

Ольда дундк дүүһинн көвүг дуудж авад, мэрндэн **зээднгөр** мордулад йовулчкад, бийн герүрн орж ирв (Д.Б.).

зээлх (зээлхе); цавдх - I. полоскать, ополаскивать; промывать

Ам **зээлх** усн олдл уга бөөв (Х.үнн).

зээлх (зээлхе) - II. давать (освобождать) место, сторониться
хурвн му занятнас **зээлж** (Ж.).

зээль; һудмж, уульц - улица; переулок

Тер бээшнгүд, зэрмнх хойр-хурвн бээшн зерглдж, зэрмнх тавн-зурhan бээшн бэрэд, хотн олн **зээль**, һудмж һарhсн (Бд.А.).

зэкрөч; запач; һардач, ахлач, закрач - правитель

Арднь Өрэсэд үлдсн хальмгуудыг хаана йосна **зэкрөчинр** хаша дотр бээсн малмуд көвтэ бэрд бээсмн (Бд.А.).

зэмлх (зэмлэхе); зэмлэд суух, суух - сидеть, скрестив ноги

Хар деед бийдэн хурмш deerэн **зэмлв** (К.С.).

зэнг (зэнгэ), зэнг-зэ; чимэн; медэн - новость, весть, известие

Холын **зэнг** холвадан (Х.ү.). Ямаран бээнэт, **зэнг-зээхес** юн бээнэ? - болж Яков эклв (Н.М.).

зэнгдэ (зэнгедэ), зэнгэ, бооһа, уйа -узел

Тенүгэн эргүлэд... **зэнгэ** кеһэд... дала өөмшгтэ бурхд залата бээнэ (Э.К.).

зэнглх (зэнгелхе); медүлх, соңчх, зарлх - сообщать, извещать
Көвүн мөрдиг үэчкэд, ахиртан ирж **зэнглдг** болна (Х.туул.).

зэрм (зэрэм), зэрм-зүрм, зэрм-зүүн - некоторый, частичный;
кое-что

- Дөнтлин бичсн хамгиг умшв, манахсас зәрм-зүүнинь умшв (Д.Б.).
- зәрмдән** (зәремдән), хая-хая; бәәж-бәәжәһәд, игжәһәд-игжәһәд - иногда, кое-когда
- Зәрмдән арвн дәрв, арвн тав қүргәд начн, нохас хурадмн (Д.Б.).
- зевсг** (зевсег), зер-зев; мес, селмн - 1) оружие; вооружение
2) орудие, инструмент
Дәэнь олн зүсн зер-зевән агсад (Ж.).
- зедлх** (зеделхе); ховах, әңглх - делить, распределять
- зеерг** (зеерег), зершг; жожг - нелюдимый
- зекүн**, серүн; зекрүн - прохладный; свежий
Өдрин эклц каңкнсн өрүни зекүн аһар... нөөрин үлдл көенә (К.Д.).
- зекүрх** (зекүрхе), серүтрх; киитрх - становиться прохладным
- зелән**, ноһан - зеленый
Цаг дәэвлжәх цагт цаһан, улан, зелән ... (К.С.).
- зелих**, гилих; ширтх - смотреть пристально
Фермин залач зелиси нүдәр ах хөөчин ардас хәләв (Д.Б.).
- зелкә**, хулха, хулха-була - воровство
- зелкәлх** (зелкәлхе), хулхалх, хулха-була кех - воровать, красть
- зелкәч**, хулхач - вор
- зеллх** (зеллехе); цувх; даралдх -1) тянуться; вытягиваться ве-ренцией 2) привязывать к веревке
Үүрән ясж шовуд зелләд, зелләд нислдв (Б.А.).
- зелмн** (зелмен), унди, аршан - напиток
- зелмнх** (зелменхе), ундан һарх, хәрүлх - напиваться, утолять жажду
- зем**, гем; буру – I. вина, проступок
Эс ирдмн болхла, тер цагт земән бичә эртхә (Д.Б.).
- зем** - II. падаль
- зембл** (зембел), арг - корзина
Хойр чиндһиг нәрхн бураһар кесн земблд төвж өгв (Б.А.).
- земгә**, гемго, му биш; бузһу - неплохой // неплохо
«Кормление с воза» гидгти земгә әрвн юмн бәәж... (Ж.А.).
- земдг** (земдег), кизәр, өесн; тасрха - I. лоскуты; обрывки
- земдг** (земдег) - II. дряхлый; старый
- земдх** (земдехе), гемшәх, бурудх, бурушах - обвинять, винить; укорять

- зэмсг** (зэмсег), шавхр, үлдл, хайгдл - I. остатки, объедки.
зэмсг (зэмсег) - II. послед
 Дэкэд гүүна **зэмсг** олж авдг болна (Х.туул).
- зэмш** (зэмеш), зер-зэмш - плоды, фрукты
- зер, ан; герээн** - зверь
 Хамгин зерлг гисн **зериг** Цүрмин саадгин сумн күцдг бээсмн (Д.Б.).
- зерв** (зерве), жирв, жерв - жребий
- зервк** (зервеке), зерүк, галс гих, галс гиж хэлэх - мельком, ми-моходом
 Зервк үзхнь - зеерцн, зерглдэд ирхлэ - яман (Х.туул).
 Зервк хэлэчкэд, тагчг, зэрмнх хэврһшэн һарна (К.Д.).
- зерглөн** (зереглөн); даран - ряд, ряды
 ...танксн нүүнэд-нүкшэд мана **зерглэхэр** орад күрч ирв (Бем.Т.).
- зерглдх; даралдх** - становиться в ряд; стоять рядом
 Эк эцк хойриннх хоорнд һурвн бичкн кевүн **зерглдэд** сууцхана (Б.Б.).
- зерлг** (зерлег), эмнг, ардг; зершг - дикий, необученный (о животных)
 Эн зерлг өмтиг цуг өэмштгэ хамгас бидн уухньд бээсэр саний (Д.Б.).
- зесг** (зесег); йот; цувг - ров, канава
- зеткр** (зеткер), нашута йовдл, өэмшг; гүрм - несчастный случай; беда
 Зөвүртэй йорллхар эм дүүрдг, зеткр болхиг урдаснь күлэдг (Д.Б.).
- зо, сер; шил, шиир** - гребень; хребет, кряж
 Дову ишкл уга **зо** һарч болдг уга (Х.ү.).
- зовк** (зовкы), аньсх - веки
- зовах**, энүлх; генүлх - мучить, страдать; терзать
- зовлн** (зовылны), күш - падаль, труп; тощак
- зовлц** (зовлын), энллн; гүрм - страдание, мучение; печаль
 Бийд уга **зовлц** күүнд медгддго (Х.ү.).
- зовх**, (зовхы), энлх; генх; муулян эдлх, түрх - мучиться, страдать; печалиться
 Зовх ноха зуурдын кү дахдг (Х.ү.).
- зог, шог, дог** наадллн - I. насмешка, шутка
 Бакдг тесж чадлго: яһжанач? Нанар зог **кехэр беахмб?**
 (Д.Б.)
- зог - II. выс.** - кушанье, трапеза
 ... нег күн гегэнд **зоогин** нег цөөнг цэ... (Позд.).

зогдр (зогдыр); дел - грифа (у верблюда)

Зуухин үмснэ өөр зогдрын үмтэрсн атн (К.С.).

зодлдан, цоклдан, ноолдан, гүвдлдэн - драка, потасовка
Моома гидг өвгн бийн каакнаха өнггин күн тэр зодлдан
данд бийэчн орлцсн санж (Д.Б.).

зодлцх (зодылцыхы), цоклдх, ноолдх, гүвдлдх - биться, драться,
принимать участие в избиении

Эн саамд бийлөхэн зодлцад, зуг өөрк улсасн чигн биш,
цуг орчлңгас онцрад нарад чигн одна (Ж.А.).

зодх (зодхы), цокх, сиичх, мәэсхх - быть, избивать

Эн модн заагтан авч одад, тер бөрж йовсн тэмр тайгарн
зодхар йовдг болхий! (Э.К.).

зокал, дүрм - правило

Школдан тасрхан килмж өгч зүтклүн - өдр бүрин авъяс,
зокалын болад тохрж одсан мөн (Д.Б.).

зокаста, ирлцнхү; наку - подходящий, соответствующий

зокмжта (зокымжита) см. зокаста

зокх (зокхы), ирлцх, таасх - соответствовать, гармонировать
Нохад шар тосн **зокдг** уга (Х.ү.).

зокъял, үүдэвр, үүлдэр - произведение, творение

Эн зокъял олнд икэр таасгдна, тернэ тээлвртэ (Э.К.)

зокъялх (зокъялхы), үүлдх, бүрдэх - создавать, творить

золһх (золһыхы), гиичлх - гостить; навещать

Тер кевтэн Очра Мергэ: буйитн эрсв, түрд гитн, золһий
(Х.туул.).

зольвин (зольвын); елдн; тенүл - бездомный, бродячий

Кениг, кениг ... Тана зольвниг! (Б.А.).

зооглх (зоогылхы), шоглх, дөөглх, наад бэрх, наадлх -
I. насмехаться

зооглх (зоогылхы) - II. выс. отведывать, вкушать

Наадкснь бас тер метэр цээхэн **зооглцхав** (С.-Б.Х.).

зооц (зооцы); белг - преподношение, подарок

Кишг баргдхла, **зооц** баргддг (Х.ү.).

зорһисн (зорһысын), зонһисн - стружки; щепки

зөв; чик - право // правильный; впору

Зүүн күүнд **зөв** уга (Х.ү.). Күүнэ **зөв** күцэхлэ, зэрэ
зөв күцдг (Х.ү.).

зөвлх (зөвлехе), зөрүлх, төвлх - 1) целить, целиться; направлять
2) примерять

зөвүр, зовлн, зөвүр-зовлн - страдание, мучение; печаль

зөнг (зөнөг), зүгдл - одряхлевший; слабоумие; маразм

- Тер өрүн Саңғұқ зәңг болад, монхрж одсн толһата серв (Б.А.).
- зәндән**, хара зәндән; харжахар - 1) беспричинно; напрасно 2) долго
Хойр залу һарад, герин барун өмн бийд зәндән күүндв (М.Н.).
- зөөр**, элвг-делвг, байлг, бәәхт - богатство
Күүнә зөөр күчәр булаһад авчкdg йосн бәәдви, тегәд? - гисн дүн һарв (Д.Б.).
- зөөртә**; байн; элвг, бәәхтә - состоятельный, богатый
- зөөх**; күргх; чирх, хурах - 1) возить; таскать 2) копить
- зөрг** (зөрег), зүркн - смелость, отвага, храбрость
- зөргтә** (зөргтә), зөргтә; зүрктә - смелый, отважный, храбрый
Ноха зөргтәд хуцдг, зөрг угаг шуучдг (Х.ү.).
- зөрлцх** (зөрлцехе), харһлцх - встретиться (в пути)
- зөрмг** (зөрмег), зөрдг, зөрсәсн хажидго - настойчивый, упорный
- зөрх** (зөрхе), харх - I. двигаться навстречу друг другу
зөрх (зөрхе), зүткх; темцх - II. стремиться к чему-л.; намереваться
Зөрсн күн зөргтә болдг (Х.ү.). Зөрсн диилснән шаху (Х.ү.)
- зөрц** (зөрце); шишлц - преднамеренно, нарочно, специально
зуһу; нульдрлһи; жилһи - лесть // листивый
- зуд, зад, хур, боран, шуурһи - непогода
Зуд болхла, ноха тарһлдг (Х.ү.).
- зузалх** (зузалхы), давхрулх, деер deerнь тәвх, давхрлулх, бедүлх - утолщать
- зузан**, бедүн, олн давхр, давхр-давхр - толстый
- зузарх**, бедүрх - становиться толстым, утолщаться
- зул**, шин жыл, нас авлһи - I. новый год
- зул** - II. лампада
Ут дууна айс өөдән һарчкад, тер даруһан, бәюкәх зуулин герл мет, дор орад одснъ соңсгдна (Д.Б.).
- зулсн** (зулсын); гүүсн, орһсн - беглый
- зулх** (зулхы), орх; гүүх - I. бежать, обращаться в бегство, удирать
Алтын шарһин жола хайж оркад, тагтин амн тал һарад зулв (Ж.)
- зулх** (зулхы) - II. чесать (шерсть); раскладывать слоем
Түрүләд ноос зулна (Д.Б.)

зурасн (зурасын) - см. заян

Күннэ зурасн көлин тавг дор (Х.ү.)

зурасн (зурасын), татасн - линия, черта

зута, нута - позорный

зутаһул, һә; андн, нутаһул - позор // позорящий перен. обуза

Зун орна зутаһул болсн (Ж.)

зутрх (зутырхы), буэртх, киртх - загрязняться пачкаться

перен. попадать в беду, скверную историю

Болв дасж авсн улс зутахар авхмн биш, зутал уга асрдгин арһ хәәх қергтэ (Д.Б.).

зуунърх (зуунирхы); зуух - стиснуть зубы, сводить челюсти

Адг арань зуунърад (Ж.).

зуур, хаалһин дунд - по дороге, по пути, на попутки

Эн хойрин негнь зууран салад, худгин зүн - ард тус бәесн гермүд заагур орад ирв (Д.Б.).

зуурд (зуурды), зуурм, цагас өмн - преждевременный, скоро-постижный

Зууһад жилин цуста ноолдан зуурдн үкл болсн уга (Леж. Ц.)

Зуурм һарсн үчнә деләр өнгләд... (Д.Б.).

зуурх, хольх; худхх - мешать; смешивать

Шаврап зуурад, нүхжәлдәд, ширәр цәәлһен шаазң ааһ.. (Д.Б.).

зуух, хазх - I. кусать, схватывать зубами ◊ ааһин ам зуулх - проявлять заботу о старших; угождать, кормить

зуух - II. яма-очаг

Дархна кәдлмшиг цаг үрәлго бүрдәхин төлә һаза зуух малтулх қергтэ болв (Д.Б.)

зүг, үзг; чик, аю - сторона, направление

Наад халхин герлд наад зүгин занды ... тоолгdm (Ж.)

зүгдг (зүгдег), зөңг - дряхлый

Кевшлго көгшн зүгдг әә угаһар... гергн талан долив (Ку-ук.А.)

зүдү, түрү, түрү-зүдү - бедственный

Зүдү уга жирһлән авсн зүркни ханятта ёргҗәнә (Д.Б.).

зүдх (зүдхе), түрх, түрү-зүдү үзх, һутх - испытывать нужду

зүрктә (зүркетә), зәргтә - смелый, отважный

зүсм (зүсем), керчм - кусок, ломоть

зүсн (зүсен), чирә-зүсн, зүсн-зүркн, өнг; бәәдл - 1) масть, цвет
2) внешность

Аав ээжнь альк нег дөрвн зүсн мал хулдж авад (Ж.)
Шинэс чирэ-зүснь инэдэр дүүрэд ярлзад йовна
(З.таал.).

зүткөтө; оралтга; дашката, жаңырта - спорный; дискуссионный
зүткх (зүткехе), зөрх, шунх, гүжрх - 1) спорить 2) стараться,
проявлять усердие

Үлгүрлэд заанад келлчн: кемб тер колхозин көдлмшт
зүткэд, гүжрэд бээдг улсчн? (Д.Б.)

зүүлх (зүүлхе), төөрх, тенх - 1) выживать из ума 2) сбиться с
пути

Басл кесг цагтан зүүлэд оркв (Ж.).

- И -

ивөгч (ивөгчи), асрач - опекун

ивөх, асрх - опекать, покровительствовать

Бурх тенгр **ивөнөд** салькн уга цагт харһв (Позд.).

ивг-чивг (ивег-чивег), нигт, бүтү, шуһу - густой

ивр, һалв, усна аюл; йүр - потоп; наводнение; разлив

ивр-ивр гих (ивер-ивер гих), ивржнх; бигшх - кишеть; роиться

Цар, мэрн, темэ татсан тергтэ эдн **ивр-ивр гиж** цааран
нааран йовад тег бүтэнэ (Н.М.)

ивтрх (ивтерхе), невтрх - проходить насквозь, пропитаться

Өрч дораһар **ивт шавтж** (Д.Б.)

игәлән, нааран; игәрән-тигәрән - сюда, в эту сторону; туда-
сюда

игзәрлх, цухлдх, жигшх, китрүн хутхх - испытывать отвраще-
ние; гневаться

игзң (игзен), йен, му заң - каприз

игзңиҳ (игзеннхе), йенхн - капризничать

иглрх (иглерхе), тееглх - застрыть (о пище в горле)

ид, күчн, чидл; тенкэн - сила, мощь

идәлх (идәлх), болвсрулх - 1) обрабатывать овчину 2) нали-
ваться (о зерне)

идән, экн, хот, тежәл, идш, хот-хоол - 1) пища, еда 2) ядро

идән-будан, диг-дараан уга, саму - беспорядок; толчея

идг (идег), идш - подножный корм

идгтэ (идегтэ), идште - имеющий подножный корм

идм (идем), идж болм - съедобный

идр (идер), идр наста, дүүвр, идрис - возмужалый

идх (идхө), зооглх, ам күрх, эдлх; уух, худрх - кушать, есть; ло-
пать лерен. укорачивать, убавлять (напр. о возрасте),
брать, рубить

идшлх (идшилх), белчрлх - пастьись
ижл (ижил); әдл, йилһл уга, нег ижл; цацу - одинаковый; при-
выкший
ижлдх (ижилдехе), даслдх - привыкать
иигән, ииглән, иигшән, нааран; иигән-тиигән - сюда, в эту сто-
рону; туда-сюда
имм, тиим - такой, этакий
ик (ике); бод; эләд, том, оврта - большой, крупный
икәр; ик-икәр; олар, далаһәр, эләдәр - больше; много, помногу
икл (икел); гарма - гармошка
икрх (икерххе), ик сана зүүх, деегүрх, ачрх - чваниться,
высокомерничать
икрхг (икерхег), ик саната, деегүр, ачрхг - надменный, высо-
мерный
икчүд; бөдүчүд - взрослые
ил (иле), тодрха, тод - ясный, отчетливый
иләр, тодрханар - ясно, отчетливо
илв (илве), сидт; ав - волшебство; фокус
илгәсн (илгәсен), йовулсн, зарсн - посланный, отправленный
илгәх (илгәхе), йовулх, зарх - посыпать, отправлять
илд-далд (илде-далды), нууцар, медмҗ угa, хулханар - тайно,
незаметно
илх (илхе); тегшилх, тинилһх - гладить; разглаживать
им; темдг - метка
им-жим, тагчг - тихо, бесшумно
имтә; темдгтә - меченый
инж (инжи), өлг-эд, үв, өв - приданое
инцхәх (инцхәх); цуурдх - ржать
инъг (иниг), инъг, амрг; эңкр; үүр, некр - любимый; друг
инъглт, үүрлт - дружба
инъглән - см. инъглт
ирвәтрх (ирвәтрх), заратрх; даарх - знобить
ирвлзх (ирвелзехе), ирвс гиҳ - мелькать, мерцать
иргч (ирегчи), хөөтк, ирх цаг - будущий
ирлх (ирлехе), бүлүдх, ир фрулх, хурцдулх - точить; заострять
ирзәсн (ирзәсен), иртәсн, яртхр, яртасн - оскаленный (о зубах)
ирлцх (ирелцехе); зүүцлх, зоюх, зөв болх - 1) соответствовать
2) пребывать вместе
ирмәг; ирг, зах, көвө - острый край; грань
ирмх (ирмехе), чирмх, аньх, әнх - мигать; моргать
ирүд, оруд; назанин күн - пришелец // пришедший (со стороны)
ирх (ирхе); одх, өөрдх - приходить, прибывать

исөлө; бичклдө, бүүвэ, бәәбә, баахн - маленький (о ребенке)
исәлх (исәлх); төрх, цаһан төр болх, көлөн татх - 1) рожать
2) окислять
иткл (иткел), иткмж, нәәлвр - вера, доверие
иткүл см. иткл
иткмжтә (иткемжитә), нәәлвртә, ицгә - верный, **Надежный**
иткх (иткх), нәәлх, иткмжилх - верить, доверять
ицх (ицхе) см. иткх - надеяться; полагаться
ичр (ичир), ичр-нүтр, нүтр - стыд, позор, срам
ичх (ичхө), эмәх; башрдх - 1) стыдиться 2) погружаться
в спячку
ишкх (ишкехе), зүсх, үүрмгэр керчх, көшклх - 1) крошить
2) кроить

- Й -

йилһх (йилһөхе), ончлх, салһх, хаһцуулх - различать, отличать
йир, дегд, маш - очень, совсем, весьма
йиртмж (йиртемжى), ерчлң, делкә, нарта-делкә - вселенная,
мир, свет, природа
йовдл (йовдыл), көрг, үүл; уршг - дело; деяние, случай; обстоятельство
йовх (йовхы); өрлх, жилих, уга болх - уходить; исчезать **перен.**
умереть, скончаться
Дорж босад, көндрәд һарч **йовсн** үкрумуд нөг аю залчкад ... (Э.К.).
йозур, үнг; сүүр; ул - 1) корень основание 2) перен. основа;
главное положение
йосн (йосын); закан, хууль; зокал - 1) закон, власть 2) правило
йерәх(йерәхе), амр-менд седх, эрүл-менд күсх, цаһан хаалһ
кусх - желать блага

- К -

каазң (каазың), киизң, заңта, хүүкр, таар уга - неуживчивый
кааклзх (каакылзыыхы), ик сана зүүх - высокомерничать
Кааклзж йовад канавдунж (Х.туул.). Манж чигн босад,
эвшәһәд, хойр-нег **кааклзж** ишкмнәд йовчкад, гертес
нарад одв. (Д.Б.)
каалгдх (каалыгдыыхы), кудлгдх, сиичлгдх - уничтожаться, ис-
потребляться
каалх (каалхы), кудх, сиичлх - уничтожать, истреблять

Долан хонгин дунд мууха дала зурм қаалж орксат? (Т.А.)
каар, килң, уур - гнев, ярость, злоба
каарх (каархы); ноолдх, чичлдх - пропадать; уничтожаться

Тиигж бәәһәд, тавн жил хооранд генткн бәргдҗ қаарлав (И.Л.)

каачілзх (каачылзыхы), коочілзх - шататься; кривляться
каачих (каачихы); хажих, коочих - искривиться

Федор Иванович... зәрмн өңцәрн каачиж одсн, зәрмн тал дундаүрн хотаж одсн кирпичсиг хәлән зогсв. (Д.Б.)
каачиң (каачиң), кальчиң; хажисн, кальчхр - искривленный, кривой

Терчинь чини кальчхр шавр гер бишлм (Ж.А.)
каачх (каачих), сиичх - громить, сокрушать

Немш...темр хаалнин станциг бомб хайад хамхлад,
каачад хайчкв (Н.М.)

кавжңих (кавжиңыхы), чалчх, бурх, шальшх - болтать языком
кавжэр (кавжир), оралдан; дашкан - сложность, осложнение

Даруксн тиим-иим кавжэр угаһар йовулгдж бәәнә (И.Л.)
кавжрта (кавжирта), оралдата, дашката - сложный; деликатный
Уга, Шиндә, тиигж большо. Нанд терчинь кавжрта үтмүд бас бичж (Ж.А.). Амр биш хөрнү хамгин кавжрта да-алһөвр нанд күртсн бәәж (И.Л.)

кавкнцг (кавкыңцыг), көвкш, һавдаш, һаппаш, хахр; һав – низкорослый

кадх (кадхы), каачх, күүчх - уничтожать, истреблять

Хөврһәснэ эдн күчтә көвөр орад, хортыг кадад хайв (Н.М.)

Зурмнла дәәлджәх улстн, хортан кадад хайж յовицхана (Т.А.)

казамд, түүрм; бәрән - тюрьма; каземат

Алькарн тоолвчн - казамд тусх болж һарчана. Түүнә өөннү эврән казамд сән дураг орж өгх (Н.М.)

казвадх (казвадх), кизвәдх - канителиться

Не, дегәд икәр бичә казвадад бә (Н.М.)

кальчиң (кальчиң), кольчиң, камчхр - искривленный, косой, кривой

Келдән хоншарн буурха камчхр һоста билә (Х.т.)

камзал, җиләтг - камзол

Сү дорнъ давс тәвсн мет хорсна, камзал чеекж бүтәнә (Б.А.)

камчих (камчиихе), кальчих - покоситься, искривиться

...терз-үүднэ хамхра, эрс-орань **камчисн** – күн сурдм задна зээдн бөөж (Т.герл)

каңгч (каңгычи); күзүвч, көннэ - ошайник

каңкадх, караглх, карках - высокомерничать, чваниться
- Бичэ **каңкадад** бэ, - гиж наадкн хэрү ёгв (Э.К.).
Харчудтн зөвөн авх санатаһар **каңкинэд** бөөцхэнэ (Н.М.)

каңкнх (каңкынхы), үнөртх - пахнуть
Ээж болсн төегм эрвнгин үнрэр **каңкнна**

караг-җараг, караг, ик саната – высокомерный, чванливый
Ямаран һольшг, **караг-җараг** уга (Бем. Т.)
Карагн казамдт; картуснь балыснд (Х.ү.) Негт эн караг хөлөцтэ биш болсн болад, өмтн деерлксм чигн дүрсн уга бөөдл һарад оддмн (Д.Б.)

кара, кара-мары - каракули
Сож хүрһарн һазртк элс эрэлв. Түүнднь **кара-мары**
үзгүд бичгдв (Б.А.)

каржинх (каржинчныхы), шүдөн хэврх - скрежетать
Алг керэ **каржинад** адусан магтн бөөнэ (С.-Б.Х.) ... ~~догд~~
чанһар **каржинж** инөхлөн... (Т.герл)

карках, сенкөх; дүнгех – быть важным, заметным

катг (катыг), сара, саравч; хаша - хлев
Мергн мусг инөчкөд, хойр амта хавал авад катг эргв (Э.К.)

ке, сөөхн, кевлүн, жахар, ке-кеемсг, кеөнэ, кевлүн, зокмжта,
уст. натр - красивый, нарядный
Ке-кеемсг күүг һазадк бөөдлэрн тоолдго, келсн амн үгэрн шинжлж медг (Х.ү.) Намдтн энүнэс deer, талдан, **кеөнэ** костюм бөөнэ (Д.Б.)

кевеслих; жажлх - жевать
... хатханчтга цегр гидхлэрн... ик баҳмҗатаһар түүг **кевеслад** жажлж зальгна (Т. герл)

кевесн (кевесен), сөвсн, кевлн - жвачка (животных)
Түһлмуд уйята зелдэн тогтиж кевтөд, кавр-кавр гилдж **кевесэн** кевлдв (Д.Б.)

кевла; гесн, кеел - живот, утроба

кевлүн, ке, сөөхн; жахар - красивый (станом, фигурой)
Зөрмн керсү ухата... зөрмн **кевлүн** сөөхн чирөтө, ке сөөхн седклтө (Бд. А.)

кевтөн, урдкарн, хуучн кевэрн - по-прежнему

кевтн (кевтең), цугтн, хугтн - целиком, весь, все

кевтр (кевтер); девскр - постель; лежка

- Асхн ора орж ирсн үкремүдин бийнь көвтрнү ханад...**
(Д.Б.)
- кевшх** (кевшихе), келәд-кевшх - говорить складно
Киртә күн **кевшдг** (Х.ү.) **Кевшәд** келжәх келмрчин келнү негл урн шүлгчин урл мет... ке-һооднү орулад, дүүгәд бәенә
- кев-янз**, кев-кец, дур; бәәдл - форма; очертание
Үкрән саахар һарч одсн Эрднин эк **кев-янзарн** хәләхлә, дәчин зөвәр давсн бәәдлтә (Б.А.)
- кеһәч**, күцәгч - исполнитель
- кедх** (кедхе), эргх - переходит с места на место; обходить
Бичкдүд түүгән өмсәд гермүд **кеднә**, шин киилгән эс гиж шин шалвран йөрәлнәд, цаһан мәңг авна (Б.А.)
- кеелтә**, хусрә биш - беременная
Киштә күүнд **кеелтә** маштт (Х.ү.)
- кеелтх** (келтхехе), боосх, тогтх, делңгән көндәх - стать степльной, жеребой, суягной
- кеелтулх** (кеелтулхе), боосах, нийлүлх, бухд үэүлх - слушать, покрывать
- кеер**, кедә; тег - необжитые места; степь, поле
Күүкиг гертнү шинжл, көвүг - **кеер** шинжл (Х.ү.)
- кеермж** (кеермжи), кеерүл; чимг - украшение
Күүкд күүнә **кеермжнү** - седклнү, залу күүнә **кеермжнү** - гергнү (Х.ү.)
- кеерүлх** (кеерүлхе), чимх - украшать; наряжать
- кеерх** (кеерхе), чимх - наряжаться, прихорашиваться
- кезә**, кезә-яза - когда, в какое время
Ар Бумбин орн кезә алдрла? (Ж.) Тер учтара **кезе-яза** хәрү ирхән эврән меджәхмн угав (Д.Б.)
- кезәнә**, урднү - издавна, давним-давно
Кезәнә тиигәд келәд оркх бәәсми (З.таал)
- кезәңк** (кезәңке), урдк, кезәңк-язаңк - прежний
Эн асхн ирхлә, **кезәңкәр** эздә герт нәр белддмн (Д.Б.)
Учр тиим болхла, аав бидн **кезәңк-язаңк** кесг эс болх авъяс бәрж чадш угавидн (Н.М.)
- келдүр**; шаң - лопаточка, шумовка
Тиигжәһәд, күүкиг дегдруләд чирж авад, һулмтын барун көвәд кевтсн көөтә харһа **келдүрәр** зодв (Д.Б.)
- келкә**, келкә-маамд; тетнхә, татрн - 1) заика; косноязычный
2) связка, чалка
Келкә-маамд бийим келнди орулж дасхн (Д.Б.)
- келміхе** см. келмрч

келмрч (келмерчи); туульч, жанһирч - сказитель; джангарчи
Келмрч нег келтө, мона хойр келтө (Х.ү.)

келткө; каачң - искривленный
Ташу дөгд, чагчль нурсн һазрта, энүн деер урһсн модд
келткө (Ж.А.)

кем, **кемжөн**; сорг, цаг - 1) время, срок, пора 2) величина, раз-
мер
Гү тәвх **кем** болад ирнә (Н.М.)

кемжөн; керән - мера; размер, величина

кемжөн-керөн уга, эң-зах уга - необъятный; неограниченный

кемклдән (кемкелдән), цүүглдән, керүлдән, мәтклдән - грызня;
ссора, ругань

кемклдх (кемкелдехе), базһлдх, ноолдх, цүүглдх, керүлдх -
грызться; ссориться, ругаться

кемкх (кемкехе), базх, зуух; хазх - кусать

кемлх (кемелхе), мерх - грызть

кемнг (кемнег), көдрг; бүтәһүл, занч; лавшг - накидка

кемтлх (кемтелхе), хамхлх, һар күрх, ам күрх - отламызвать,
отбивать (кусок)

кемтркө (кемтеркө), хамхра - 1) обломок, кусок
2) сломанный, с изъяном

кемтрх (кемтерхе), хамхрх - отламываться

кенз (кензе), оратсн - поздний; запоздавший
А-а, намаг **кенз** күүкдтөг, угатяг ода ирж медвч (Э.К.)
Кенз хойр күүкд дахулж өдә би күүнд дакн шинәс оч
кедү амрл, жирһл үзгдх гихв?.. (Д.Б.)

кенкәсн (кенкәсен); бийркгсн - приподнятый; выпуклый;
самодовольный

кенкнх (кенкенхе), жинх - звонкий
- Һалз-Ажрһ гертөн бәенү? - **кенкнсн** дууһар сурв (Д.Б.)
Степан Воловик **кенкнүләд** хоолан ясад, эмгән да
хулсн һарад ирв (К.С.)

керө, зел - привязь

керәлх (керәлхе), зеллх - привязывать к одной веревке,
образовывая ряд
Хоор-хоорндан бүсәрн **керәлдәд** авчанавидн (Н.М.)
Керәлдәд суусн күүкд-беред дундаснь... (Л.Ц.)

керәсн, десн; арһмжи - веревка, аркан, лассо

кервтн (керветен), шитдмсн; багана, кирвтн - бечевка; шнур

керг (керег), керг-үүл; йовдл, керг-төр, кәдлмш - дело
Бүйнта **керг** күцәһәд суврһ босхвт, деөрөс тенгр
хәэрләд, тана иткл ёсәд йовх гиж гевш йөрөв (Х. үнн)

- керг көх**, оныган өгх, оныган авх - принять во внимание,
отнести серьезно
- Хавраһа танд **керг кеһәд**, әмитн аврсн багш эн, - гиҗ
бер тер хоорндан герин ээндән келн йовна (Д.Б.)
- кердг** (кердег); дерә - ступенька
Дөрвләглүләд малтсн күкнәнн нег эрстн үлдсн **кердгиг**
дараһарны һурв цюж... (Ж.А.)
- кергтә** (керегтә), эрк биш - нужный, необходимый // нужно,
необходимо
Эндр негинь олж йовулх **кергтә**, - гиҗ Мәткә келҗәнә
(Куук.А.)
- керлдән** (керелдән), керүл, цүүгән, ноолдан, чичлдән, мәткән -
ссора, ругань
- керлдх** (керелдехе), цүүгх, ноолдх, чичлдх, мәткәх -
ссориться, ругаться
- керм** (керем), өрч; хорһ - крепость
- керсң** (керсен), чееж, өрч, өмрүн, өвцүн - 1) грудь 2) **грудинка**
- көрсү**; хурц ухата; ухата, билгтә - проницательный,
сообразительный
- керх** (керхе), күлх, холвх, уйх, боох - связывать (вместе)
- керүлч** (керүлчи), цүүгәч, харалч, ноолдач - скандалист,
задира
- керцгә** см. догшн
- керчх** (керчихе), тәәрх; утлх; зұсх - резать, надрезать
- керчм** (керчим), әңг; тасрха, зұсм - отрез (ткани)
- кесг** (кесег), олн, дала - много, множество
- кесгөрә**, кесгтән, уданд - давно, долго
- кесүл**; елдң; аля - праздношатающийся, гулящий, бродячий
- кет**, бичкн, үүрмг, кет-кетәр (чавчх) – I. мелко // мелкий
кет - II. кремень, огниво
- кец**, ташу; бел - склон
- Уул ямаран өндр болвчн нимгн **кецес** өөдлдг (Д.Б.)
- кецәлһх** (кецәлһөхе), келтәлһх; әкәлһх - наклонять, кренить
- кецәх**, келтәх; әкәх - наклониться
- Нарн үд **кецәһәд** ирхлә, сүүдр сунад, серүн орад
ирнә (М.Н.)
- кецһә**; миркһр; маңсхр, һүрнисн - угрюмый, печальный
- кецү**, түрү, күнд, күчр, берк - трудный, затруднительный
Танд үнәр келхнъ **кецү** үг болх (Ж.)
- ки**, аһар - воздух
- кив**, оныг - внимательность; внимательный
- Энтн билгтә, **кив** юмн, - гиҗ мини авһ инәсн

- дүртәһөр** келн бәәнә (Д.Б.)
- кивд** (кивде), лавк - лавка, киоск
- кивр** (кивер), киивң, һодль, жилң, саадғин сумн - стрела
Үүдн эцгә тә көк кивр саадған авад... нал үдин анхнд
күцәд ирв (Ж.)
- кивзң** (кивзен), авзң, киизң; һацата, киинс - 1) упрямый, строптивый
2) вкось, наискось, вкривь и вкось
- Киинс** цаһан жилк керчәд өөгөрни давна (С.-Б.Х.)
- Иим киизң** өңгтәһөр Бамб урднь кенд чиги үзгәд үга
билә (Д.Б.)
- киид**, хурл, сүм - монастырь
Ке дәрвн өңцгтн киидин зург зурвл (Т. герл).
- киидән**, зәңгдән, хара зәңгдән – напрасно, зря
Кен сурхар бәәнә, өтрлтн, цаг киидән давжана (Д.Б.)
- кизрң** (кизрен); доһлң - хромой
- кизәр**, өедсн, эдин тасрха - поскут
Кизәр болсн бүшмүднь қүүкнә зэмәс хаһцв.
- кизведх** (кизвәдхе), будглх, казвадх, занңх, үгд эс орх – ка-
призначать, вытворять невесть - что
Тиихлө энчин мини өмнөс сөрсәһәд, - Бөеснө хелсн,
Бичә бийләм кизвәд (Куук. А.)
- киизңих** (киизеннехе), киинснх - упрямиться, быть строптивым
Келжә зуг. Тиим боллго! – хамр доран тигж келәд, хар
һәрг **киизңиң**.
- киилг** (киилег), цамц - рубаха; сорочка
Альков, кир уга **киилг** бәәхнъ, егич нааран. Эн киилгм
киртж одсн бәәдлтә (Д.Б.)
- киир**; ханжал - кинжал
- кииркх** (кииркхе), хотан алдх - терять аппетит; слабеть,
страдать от авитаминоза
- киисх**, унх - падать, сваливаться
Кезәнә келдг: мәрн эс **киисхле**, хальмг күн мөрнәс-ки-
исдго гидг. (Н.М.)
- киитә**, әмд - дышащий; живой
Хаалһ заалһж авх **киитә** күн харһхш (Б.А.)
- киитн**, зекүн, дулан биш, жин; киитн-өөтн - мороз; перен. холод-
ный, суровый
Даарх **киитн** уғаһар, халх халун уғаһар (Ж.). Эврә үкр
киитн-өөтнә дассн, салман идәд һаза бәәвчи тесх
(Н.М.)
- киитрх**, жиндх, зекүрх - холодить; морозить

- Киитрксн тана догшн хәләцтн... өәнәв (Д.Б.)**
киитрхг, хату зүрктэ - хладнокровный; бездушный
Киитркү, залху седклнъ үүг көндәснъ тегәд юн болдмб (Д.Б.)
- киитцн** (киитцен), арһсн-киитцн, арһсн; ташмур - кизяк
Арһсн-киитцн дотр өкөр күүкн Делгр өсж күн болла (М.Н.)
- кил**, межэ - граница
киләч, межэч - пограничник
киискх (киискехе), унһах – I. сваливать, ронять
киискх (киискехе) – II. разевать
 Тенгүр өнгтэ туган **киисккәд** орюүл...
- киләсн** (киләсен), зовлң, энлл - страдание, мука (душевная), забота
 Сүрһуль эклх өдр ода нанд сөөһин зүүдн, өдрин **киләсн** болад бәэв (Д.Б.)
- киль** (килье), мен - приманка, наживка
килвр (килвер), кимд; үнтэ биш, өнгөр - дешевый, недорогой, даром
- килмһә** (килемһә), кинән, килмҗтә - заботливый, старательный, прилежный
 ... **килмһә** сән хөөч нертә боллав (С.-Б.Х.)
- килмҗ** (килемжи), кинмҗ, килмһ; шунлт - старание; усердие
 Килмҗнъ бәәхлә, кишгонь һәәлгдхн лавта мел үнн (Т.А.)
- килнц** (киленце), нүл - грех
 Хулхач гиҗ ода гелңгиг нерәдлін **килнц** чигн болж то-олгддг болв (Ж.А.)
- килх** (килхе), шунмһалх, килх-китх - усердствовать, стараться
 Мини сөөвц «гелң» болжах Ноха **киләд-китәд** бәәнә (Д.Б.)
- ким**, һолһа, умсн - толстая кишка
 Кимнъ һолиһәд, кишгн ирәд. (Х.туул)
- кимд** (кимде), килвр; үнтэ биш, өнгөр - дешевый, недорогой
 Киягты (г. Кяхта) менгн **килвр**, деер (Поздн.)
- кимдәр**, килврәр, үнтэ бишәр, өнгөр - дешево, недорого
- кимдрх** (кимдерхе), килврдх - снижаться (о цене), дешеветь
- кимпәс**, нашар - парусина
- кинән**, кинл, килмһә; шунмһа, кинмһә – старательный, при-
 лежный
 ... сурсн сурһульдан **кинмһә**, альвн-дольган уга...
 күүкн бәәсмн (К.С.)

кимрү, диг-дараң уга, самун – беспорядок, неразбериха
кир, бузр; нүнд, кир-нүнд, даг - грязь

Санани **кириг** келж әрлідг, савин **кириг** унаң һарғидг
(Д.Б.) Тархад хот-хоолың көж, **кир-нуһудының** унаң
ахулдгын - жириң тавта хадм экнү, Цаһан эмгн (Б.А.)
кирвтн (кирветен), деесн, арғымж - бечевка, веревка; аркан
Дунд хурғындан бүтуләд һоһдсн нәрхн **кирвтн** олсыг
инч бийүрн татад оркхла... (К.С.).

кирх (кирхе); хәәчлх - стричь, подстригать

кирсхр (кирсехер), яр, ярзһр, миркһр, миркиг - недовольный;
раздраженный

Кирсхр урласның кетләд кигмрт авч ирнә (С.-Б.Х.)
киртә, бузр, кир-нуһудта, борзәң - грязный, испачканный
киртх (киртхе), бузртх, борзңтх - загрязняться, испачкаться

киру, кору, цаң - иней

Кит идсн көвүн кевтдго (Х.ү.)

кихү, уур - злоба, ненависть

сәәһән хәәх, әмнь һарх - умереть, скончаться
Цагын ирәд 1954 жил тер кониля. Хәрнь конисн сән
болв (Х.үнн.)

коочң (коочин), каачң - деформированный, искривленный
корчһр (корчиһыр), үмгр, үмисн, хурняста - сморщеный; иска-
женный

корчих, бирчих, үмих - сморщиться
котхр; кортхр, корсхр, корньһр, корнус - курносый
көвә, зах, ирмәг, амн - край (воды)

Көвә-зах уга.

көвкәх, құвқәх, әргтдх, көвх, көөх, хавдх - набухать, вздуваться,
опухать

Уршта берк бәәдл һархар Уралан әрмгән эн
көвкәлһиңе (Д.Б.)

көврдг (көвердег), чееж - грудь, корпус

Догши тачалта **көврдг** довтлж ирәд чавчна (Т.герл)

көвклзх (көвкелзехе), құвклзх, өндлзх, овхлзх - приподнимать-
ся

Күн болһна зүркн күңкүркәдән әрә багтж **көвклзнә** (Э.К.)

көвкр (көвкер); құвкр, жәөлн, жигән бәәдлтә - рыхлый (снег);
мягкий

Көвкр 褰анд норсн башмгнъ... көләснъ суһрад үлднә
(Д.Б.)

көврдг (көвердег), чееж бий, омрун - туловище; грудь
...шофер Николайн әргн чеежтә **көврдгнъ** ханцн уга көк
майқдан әрә багтсн дүртә (И.Л.)

көврх (көверхе), хамхрх; хуһрх, күүрх - ломаться,
разбиваться

көвх (көвхе) – I. плавать

көвх (көвхе), хагзлх – II. линять (о шерсти животных)

Көвдг хуучн девләр хучата көвтсн һалт... (Д.Б.)

Мөчн сарин шинәр хөөнә ноосн **көвәд** ирсн цагт.. (Э.К.)

көгжәх, ескәх; әргжәх, есқх, әргжүлх - развивать

көгжлт, еслт; тәлжлт - развитие; подъем

көгиж, есх; тәлжх; девшх - развиваться; процветать

Әдр болһна күзмжтә үүлдвр **көгжәд** йовна (Д.Б.)

көгшд (көгшид), медәтнр - пожилые

...Хотна улс **көгшн-зем** уга цугтан һазаһан зогсҗана
(И.Л.). Кишва худлч **көгшн** зүгдг гиһәд... өвгиг модар
үктлнъ гөвднә(Х.туул.).

көглх (көгелхе), дөгшрх - горячиться (о лошади)

...мерән **көглүләд**, дорк ормаснъ гүүлгж һархла, дүүнъ

кетлв мөртәһән хоцрл уга дахлдв (Т.герл.)

көгшн (көгшин), медәтә; наста, өтл - старый (о возрасте)

Көгшин кек дархн күүчин кегсн (Ж.) Баш гергн кергтә
болжахгов... **көгшн** домбр! (Б.Б.)

көгшрх (көгширхе), медәрх, өтлх - стареть; дряхлеть

көдө; тег; эжго һазр - пустынная местность; степь, поле
Энд эрм цаһан **көдәд** бәргдхләрн, әмтнд һәәхмҗ
болжахан эн гер медсн дүртә (Д.Б.)

көдәлх (көдәлхе); эргх - обходить; объезжать

көдлмш (кеделмеш), ажл - работа, труд
Көдлмш - кишгин булг (И.Л.)

көдлх (көделхе), ажлх - 1) работать, трудиться 2) двигаться
Долан үйәс нааран **көдләд** уга ик нутгта (Ж.)

көдрх (кедерхе); deerен хайх; тохх - накидывать, набрасы-
вать (на себя)

көзг (көзег), көжг, соңсвр уга - непослушный

көлдх (көлдехе), көрх, даарх - 1) замерзать 2) стоять на ногах

көлсн (көлсен); җалв - 1) заработка; плата 2) пот, испарина
Кесг күүнә **көлсн** өңгәр үрвзә гиж санлав... (И.Л.)

Зәһсн усар бәәдг, күн - **көлсәрн** бәәдг (Х.ү.)

көлтә, шуугата - живой, подвижный

көлчәх, дуладх; ээх, халулх - греть(ся), согревать(ся)
Һапын көвәд цугинь медчксәр һаран **көлчәһәд** суудгнь
бәәнә (Д.Б.)

көмлх (кемәлхе), давх; һатлх - перевалить, переехать через
что-либо
Уурны күрчкен эцкнь ирәд, күүкнәннү зүн **көмләд**
бийүрн татхла... (Б.д.А.)

көлврх (көлверхе), көмрх, көмлх - опрокинуть(ся), кататься
Үкрин чигә хар чолун нар-цар хойр **көлвәд**, һал
нарад бәәв (Ж.)

көнәл, җөвлң - 1) страдание, мучение 2) зависть

көнг (көнег), суулһ, бедр - ведро

көндә, оңға, хоосн, ки хоосн, көнгл - пустой, полый; пещера
Көндә чеежи - дотрасн элдг, көрстә девл - һазаңасн
элдг (Х.ү.). ... хадын **көңглд** ирәд, оңл көк һалзан
сөәһәд... (Ж.).

көндәрх, эжгәрх; хоосрх - становиться полым (пустым), опус-
теть

Күсл угаһар сүүдршң эргнә, **көндәрсн** садур эн хәләнә
(Д.Б.)

көңжл (көңжил), хучлһ - одеяло; покрывало

- Көңжлін** кирәр көлән жиидг, кишигин кирәр хот уудг (Х.ү.)
- көөвр** (көөвер), көегүл, хулха-була - угон (скота)
- көөрх** (көөрхе); бардмнх - 1) хвалиться, хвастаться
2) пучиться; подниматься (при кипении)
Дотр халун эмсхл давхцад, чеежңы **көөред** бәенә (Позд.) Арслң уга бийн «алттав» гиҗ **көөрдг** (К.С.)
- көөх**, туух; нерх - 1) гонять; прогонять 2) набухать
Ловать гидг **һол** **көөһәд**, зәрмдән һатлад, зәрмдән хәрү эргсн болад йовад йовнавидн (Н.М.)
- көргәх**; киитрүлх, царцах - охлаждать, остужать;
морозить
- кесрә**, еңгәр, хара зәндән – зря, попусту
Би **кесрә** күн бишлім (Санг.)
- кетлвр** (кетлевер), һардвар - 1) руководство 2) программа
- кетлх** (кетлехе), һардх, толһалх - руководить
- кәтиң** (кетен), царн, девә - луг
- көтрх** (көтерхе), чилх, тәгсх – I. кончать, заканчивать
Гиичир цәөһән ууһад **көтрхин** алдиңд, Бақдг эвре-гериннъ һаза ирж буув (Д.Б.)
- көтрх** (көтерхе) көтрлдх – II. идти под ручки
- көтч** (көтчи); зарц, сөөвң - слуга
Манж Манцин кеңә байн Цембилов гидг **күүнд** **көтч**, амдач болж, йовсн күн (Д.Б.)
- кәшә**, бumble - памятник
Үүнә цогцын оршагдсан кевтх үкәрин **кәшә** deerны бичәтә (Д.Б.)
- кәшсн** (кәшсен), цуцрсн; муурсн - уставший, усталый
Топһан ташуд зурмн тотхж, тәгәлнгдән хәләж бахн метәр **кәшж** (К.Д.)
- кәшх** (кәшхе), цуцрх; муурх - 1) уставать 2) одеревенеть, затвердеть 3) перен. задыхаться (от смеха, кашля)
Кек бух **кәшж**, оһтр бу соольж (Х.т.)
- көэр**, бардмч, пууск - хвастун
- көрәдсн** (көрәдсен), киг - опилки
- кәтл** (көтел), көтлгн, цомг - холм
Уужм шар ишлин **көтлгн** (Ж.)
- кудх** (кудхы), хог таслх, уга кех, күүчх - истребить
... цаатн усн - хадинхн дә есқоқ аашна, йир әмтә-ширтә юм үлдәж, йовхн уга. «Цуһараһинь **кудж** йовна», - гинә (м.экс.)
- кулых**, голых, күлтих - смотреть косо

- күдр** (күдер), чиирг, чидлтә, күдр-бадр – сильный, здоровый; твердый, крепкий
... **күдр** цогцта залу мини өөгүр һарад одв (Д.Б.)
- күзүвч** (күзүвчи), туһл – I.теленок
Хойрхн саадг үкртә, хавртан туһллх нег һунжта, эн жилә хойр **күзүвчтә** (Д.Б.)
- күзүвч** (күзүвчи) – II. ошейник
- күкл** (кукел), тевг; гижг - коса
Малр мөңгүн **күклнъ**, угсн ут зандин мет лугләһәд бәәдг (Ж.)
- кулә**, туша, чәдр - путы
- күлмг** (күлмег), киилг - рубаха
- күлх** (кулхе), боох; холвх, некх - вязать, связывать, стягивать
- күлцх** (кулцехе), тесх - терпеть
- күмн** (күмен), күн – человек
- күн** см. күмн
- Күүнәс** аһрас хулхалхла, кишг байн баргдх (Х.ү.)
Болв чигн **күмн** берк иткм дүңгәһәр цуһар ондаре (Д.Б.)
- күнд** (кунде), күнд-күчр - тяжелый
- Күндән** гиигнәс бичә долъ (Х.ү.)
- күңкнх** (куңкенхе), жинүнх; дуурх, ду һарх, дунүнх - звучать, звень
- күңкл** (куңкел), сарул, серүл - ясный
- Күңк** цаһан ухандкан келж нанд хәәрлтн (Ж.)
- куж** (кужи), санғин идән - благование
- Түүмринг залнь буурад, унtrad, унһрад энд-тенд тәвсн
кужин утан мет бүргәд бәәв (Д.Б.)
- күлг** (кулег), мөрн, агт – лошадь, конь
- Терүнд сард күрдг **күлг** угал, нарнди күрдг ухан угал (Б.А.)
- кулих**, гилих, шилтх, гертх - пристально всматриваться
- күмсн** (кумсен), тежәл, хот - продовольствие; корм
... усна заһсар **күмс** кеһәд, урһисн хулсинь хадж тежәл
кеһәд, салад-салвард йовсн боллта (Д.Б.)
- күнкөк** (кункеркә), өвциүн, чееж, омрун - грудь, грудная клетка
Күнкөкәһән еедән сунһж уулын хүцсн нохас... (Д.Б.)
- күн болх**, гер буулhх, ёрк өндәлhх, бер буулhх, гер-мал авх -
жениться
- кү кех**, келд орулх, көлинь дәрәд күргх, һаринь һанзһд күргх -
поднять на ноги, вырастить
- кура**, дуһрг; төгрг, цаһрг, цар, царн - круг, окружность
- күрәлх**, дуһрулх; ээрх; бүслх - окружать, образовать круг, опоясать

Өмтн ормасн бослдад, ахлачин столур өөрдәд, **күрәлж**
сүүцхав (Д.Б.)

күргх (күргехе), күргж ирх, авч ирх, ацрх, авч одх, күргж одх –
доставить

күрдәх, тертөх, тешкәх - быть толстым

күрдһер (курдеһер), курдәсн - грудастый

күржңих (күржинҗехе); харжңих – грохотать; гудеть, рокотать

Бух кевтә гилиһәд, буур кевтә **күржңиһәд** (Х.Ү.)

курих, харлх - чернеть, виднеться громоздким

күркән, киркән, хәркән, оркран - рев; рычание, рык

күркх (күркерхе), оркх, хәркх, киркх - рычать

Күркләд оркын дуундның күмн чиирг болж зогсл уга зулдг
болна (Ж.)

күүкд (күүкед), күүкд-көвүд; бичкәдүд - дети; ребята, детвора

күүкләд (күүкелдә); наадһа - кукла

күүкн (күүкен); окн - девушка

күүлх (күүлхе), күүчх, каалх, каачх, хамхлх - разбивать, дробить, крушить

күүндән, күүндөр, күр, күр-күүндн - беседа, разговор, диалог

Хойр эмгн **күүртән** нег-негнәсн яһж бәәхинн тускар
сурцхана (Мац.И.). ...эмтн дунд **күр-күүндән** болв (Д.Б.)

күүрг (күүрег); эмзг - хрупкий, ломкий

күүрх (күүрхе), хамхрх, шуурх - развалиться, рухнуть,
порваться

Хаана йосн **күүрлә** (Бем.Т.)

күүчх, кудх, күүлх, каалх; уга кех - разбивать, разламывать,
крушить

күцәх, кех - выполнять

күчәр, чидләр - силой, насилино

Келхд, көөрк, амр. Кеһәд, **күцәхд** күчр. (З.таал)

күч-көлслх (күч-көлслхе), көдлх; аҗлх - работать, трудиться

күч-көлсн (күч-көлсен), көдлмш; аҗл - работа, труд

күч-көлсч (күч-көлсечи), көдлмшч - труженик, рабочий

Хаан ширәһәсн ёсрж, йосн **күч-көлсч** улсин һарт орж
тих зәңгиг эн ик ханмжтаһар соңсв (Д.Б.)

күчин (күчин), чидл, күчин-чидл - сила, мощь

күчр (күчир), берк, кеңү - трудный

Иим **күчр** көдлмшин цагла шофер болһи тоота (Т.А.)

күчтә, чидлтә, чиирг - сильный, мощный

көгшд (көгшид), медәтнр – старцы, пожилые люди

...медүлж, сурһж келдг бәәрн **медәтнр** үлдсн уга

(Х.үнн). **Өвгдүд-көгшдүд** мана теегт зун арвн долан

зүсн өвсн урһдмн гиж келдг (Т.А.)
күүндөр (куундевер), күүндән, күр – беседа, разговор , диалог
Күр-күүндөн чигн болад бәәх (Т.А.)
күүрлт (куурелте), хамхрлт, хамхрлһн, күүрлһн, эвдрлһн,
эвдрлт – разруха, ломка, крушение
Орн-нутг тер саамла дәәнә **күүрлтәс** шинкән
ендәжәсн, эдл-ахун дуту-дунднь дала. Эвдрлт-
күүрлт төгәлнән ик. (Д.Б.)

- Л -

ла; улм, бальчг - ил, болото, грязь
лаавң (лаавын), балвс - воск
лава, дун, хорханцг - раковина, ракушки
лавр (лавыр), көшг - полог
лавта, дигтә, маһд уга; тодрха - наверняка, несомненно, точно,
достоверный
Ода болхла, эн бодицг мел лавта урһх гиж санжанав
(И.Л.)
ланту, шоонг - кувалда, кузнецкий молот
ланырхдг (ланырыхыдыг), ик саната - высокомерный, заносчи-
вый
ланхах, аңхах, онхах - зиять
лашхр (лашхиһыр), лиглһр, луглһр - грузный, тучный
лаш (лашы), будх; шалдх - лепить; мазать
лашхах, шалхах - быть тучным, грузным
лигдһр (лигдеһер), лиглһр, буунъг, боһнъг - приземистый; ко-
роткий
Буцлнг **лигдһр** нурһта баатр залу толһалх болв (Б.А.)
лох, еер - гной
лугшхы (лугшихы); цокх - 1)биться, пульсировать
Зүн эркнд зогсад, аман бәрәд **лугшад** инөв (Ж.)
луржинх (луржинныхы), тачнх - греметь, грохотать (о громе)
лувц (лувцы), хуйг - воинские доспехи

- М -

маажх (маажихы); шуучх - чесать; царапать, перен. приидрать-
ся
Ораһаснь **маажхнь** арвн ётн унм (Ж.)
мааклх(маакылхы), мааслдх, девсх, кәсталх - пинать, бить но-
гами
...зәрминь **мааклад** киискәһәд йовад йовна дундынь
(Ж.)

маальха, уульха, маальха-уульха - плаксивый

Урслын телтр, урмллын үнгүд уульха **маальхаг жалмжадг болна...** (Х.Ү.)

маанр (мааныр), бидн, мадн - мы

маани, дарцг – I. флагок, вымпел

маани, мирд, бу - II. талисман

маасхлзх (маасхылзыыхы), мишәх, инөмстлх, маасах -

улыбаться, ухмыляться

Зеленух **маасхлзад инэв** (Ж.А.). Өлгөдөн нилх
маасана, өөрнүү ээжнүү **мишәнэ...** (К.С.). ...Бата байсад
маасхлзад инэв (Э.К.)

магтал; алдршилһи, буульлхи - восхваление, прославление

Магтал төвөд йовб (Ж.)

магтх (магтыыхы), буульх - восхвалять, славить, хвалить

Кесн қөдлүмшэрнүү **магтх** (Бем.Т.) ...олын сәедүүд зөрг
юүнан **магтлдгсн бәэдг** (Ж.)

маһдлх (маһдылхы), дүнхүү - определять

Мадам де Сталь, Биша Манзони, Тиссо бичсиг умшүү,
маһдлад бәэдг Белиг умшүү (Д.Б.)

мадг (мадыг), эндүү, алдл - 1) опечатка; ошибка 2) отсутствие

мадн (мадын), бидн - мы

мажғ(мажиг), өвд күн - урод // уродливый

мал, адусын, мал-аһурсун - скот, животное

Мал иктө күн ах байн (Эрд. Б). ...назак **мал-аһруситн**
цугинь тоолад, бичжүү авх болжанавидн (Д.Б.)

мал-гер, эдл-аху - хозяйство

Авдг болхла, **мал-гер** автха (Д.Б.)

маҗал, мазала, ётг, аю - медведь

макшх (макшихы), килемжилх, чирмәх, зүткүү - стараться; про-
являть прилежание

малжһр (малжыныр), мәәһр - кривоногий, косолапый

малжих, калчих - стаптываться, скривиться (об обуви)

малжң (малжин), калчң - 1) стоптанный, скривленный (об обу-
ви)

2) кривой; кривоногий

малта, малта-гертә, малта-харта - имеющий скот, состоятель-
ный

Саарлахн **малта-харта** улст заргдад йовдгүү бас хара
биш бәэсмн (Д.Б.)

малтар; төсрө - вырез

малу, мокн шавр, мокн, мокн монһл - глина; глиняный

маяя, ташмг, шилвр - плеть, нагайка, кнут

Малян ишәр мөрән залсн Хонһр хотнур орж ирәд... гер талан һарв (Н.М.)

маяһуд, һарсн өдр - день рождения

маяхд (маяхды), маляч; цох, гүвдх - быть, быть плеткой; хлестать плетью

Эгц дөрвн сард зогсл уга **маячв** (Ж.). Өдр болһн **маячший** тегәд (Б.Б.)

манахн (манахын), эврә улс (күн) - наши

Тер Башкиртн **манахна** күн билә... (Э.К.)

мана, ҳарул; ка; манул, манач - стража, караул, охрана

Му **маначас** - ухата хулхач деер (Х.Ү.). Маначас гетөч ўлдг

манг-түңг, бүркг - пасмурный

мандасн (мандасын), оврта, йир ик - крупный; огромный

мандл (мандыл), бадрл, цеңгрл - расцвет

Хамбин гегәнд 50 лаң мәңгнә ик **мандл** өргәж баралхвидн (Позд.)

мандлх (мандылхы); цеңгрлх - расцветать

Мандлын һарх нарн мет орчлңгин сәәхн Мингиян (Ж.)

манж (манжи), шев, увш - послушник, ученик (в монастыре)

Баһдан, **манж** ҹагтан, номдан икәр шүлтдг, заасн то-отынъ дарунъ дасад авчкдг билә (Н.М.)

мани, будн - туман

манрх (манырхы), буднгрх - 1) затуманиваться 2) кружиться (о голове)

Бумбин ҹаһан уулнъ **манрад** бәәв (Ж.)

манх (манхы), ҳәрүлх; сөхх - охранять, стеречь

Өдр сөәни селгәнд элвг түмәд церг **манад** бәәнә (Ж.)

манцин, әпүм - опиум

маңсхр (маңсыхыр); һүрнисн, һүрнүһр, маркһр, миркһр, мир-кисн, маркисн - хмурый, недовольный

Маркисн догшн өңгтә мәндртә хур үзгәв (С-Б.Х.)

маралжын (маралҗин), кевс - ковер

Модн пол деер ишкә делгәтә, бас деернъ кевс эс гиж **маралжын** делгәтә (Н.М.)

марһан, ата-марһан, дәрлдән - состязание, конкурс

1935-гч жил хальмг олн-эмтнә билг-эрдмин негдгч олим-пиадт белдвр кегдж յовх ҹагла, хальмг шин ду һарһлнна **марһан** зарлгдсн билә (Д.Б.)

марһх (марһыхы); дәрлдх - состязаться; спорить

марзах; мишәх; инәх - расплываться в улыбке

Эн дууг эн түрүн болж соңжана, төгөд чигн эн өврж
марзажана (И.Л.)

мартх (мартыхы), умартх – забывать

Өнчин гиж чамаһан **мартсн** угавидн (Ж.)

марха, эццн, мах-мерэ уга - худой, тощий

Мах-мернь хатсан, суциднь һомилдж, ховдаҗ илдсн...
(Д.Б.)

манна, зула - лоб

манҳах, манҳах-суңнах - быть величавым

Манж эднән магтал келсн болад, **манҳаж** суусн кевнь
эн (Д.Б.). Өрүни һарх нарни кел дор **манҳаһад** бәэдг
гинә (Ж.)

манҳн (манхы), һалзн, тааха; хоосн - лысый

марц(марцы), хүжр, цәэмд - солончак

матих; нүһрх, нудих - гнуться

матъһлзх (матъһылзыхы), һотьһлзх, һудхлзх изживаться;
гнуться

Moha матъхлзад йовна (Б.А.)

матъхр (матъхыр), мәкр; һотьһр, матъг-һотьг – кривой, изогну-
тый

Матъг-һотьг өндлэж малян гүрәш уйдна (К.Д.) Матъхр
уга модн уга (Х.ү.)

махлыг (махлиг), махлюн; махта-шөлтө; тарһн - толстый, плот-
ный

Тер хоорнд пошт зеөдг күүнә гергн, **махлюн** чирэтэ...,
орж ирв (Д.Б.)

махмуд, цогц-махмуд, бий; цогц - тело; телосложение

махн-цусн, өөрхн улс - близкий; родственный, единокровный,
кровнородственный

Эврэ өөрхн **махн-цусн** болад, урднь энүнд кесг дәң
болж ач -тусан үзүләд... (Д.Б.)

махш (махшихы), мах бәрх - тучнеть, полнеть (о теле)

мацх (мацхы), бачмдх, адх, шамдх, шулудх, хурдлх - спешить,
торопиться

маш, йир, дегд - очень, весьма, чрезмерно

маштг (маштыг); хаҳр, боһнъ, һав - низкий, низкорослый

Маштг цөвдр мөртө (Ж.) Маштг нурһта хар улан чирэтэ
Бобба бер... (Д.Б.)

машурх (машурхы), хотны икдх – объедаться

Хотдан машурад, бәөлжәд, чинән алдрсн Беевә ууляд,
ууртан бүтәд... шувтрад унад одв (Т.А.)

мәәһг (мәәһег), матъхр, мәкр – кривой, кривоногий

Дотаран мәәһіг довң дөву эргж, һазаран мәәһіг һазр
эргж (Х.т.)

мәекр (мәәкөр), ик оврта, әндр нурғыта - большой, великан
- О-о! Мана мәәкриг, - гичкәд, - ширдг авч ир, - гиј Кичг
хәәкөрв (М.Н.)

мәемрх (мәәмерхе), оралдх; дәәвлх - 1) идти неуверенно
2) заплетаться

...дааһн муурад, зогсхдан өөрдәд, көлнү мәемрәд,
дәәвләд ирв (Д.Б.)

мәертх (мәәртхе), цаңх - испытывать жажду (о скоте),
жаждать

Кемр хотнь тасрад одхла, тиим кесг минһи толна яһқ
мәэртхинь меджәнт? (Сан.).

мәрких, мирких - быть недовольным; хмуриться
Хар мәркиһәд, дун уга Каҗ Леежи хойр тал ирәд...
(Э.К.)

мәс, хоосн, мала-маамд - пустой, никчемный
Сүрһуль гидәс - **мәс** (Н.М.)

мегж (мегжи), күүкн һаха - матка, свиноматка

мегдһр (мегдеһер), меклзһр; мегдәсн - 1) подтянутый
2) худощавый

Бөрвәрен уйдсн сәәхн көлтө, геснь **мегдәсн** кер мәрн
(Бд.А.)

медәрх (медәрхе), көгширх, нас зүүх - становиться пожилым
Муузг, ода йосндан **медәрәд** бәәжит... хамдан
хотндан гилтә ессн күүһән эс таньдв (Д.Б.)

медәтә; наста - пожилой, мудрый, умудренный

медәтнр (медәтнер), настнр; көгшуду; эмгд-өвгд - пожилые;
старики и старухи

Медәтнрт хотинь эмгнәд дорнь өгчкх, баһчудын
нәәриг - көвүнәд кех боллдв (Д.Б.)

медәч, медлгчи - знаток, знающий, знахарь

медрл (медрел), сүрһуль - знание; образование

Мана цүһарамидн күслмидн негн билә- сүрһуль сурх,
мәдрл хоршах (Д.Б.)

медрлтә (медрлтә), сүрһульта - знающий, образованный

мәдх (медхе), таных - знать; узнавать

Медхд үг кеп, мергнд гөрөс шах (Х.ү.). Ода намаг уга
цагт ардм оч медхт (Ж.)

мәжә, кип - граница

Номин делгрлтд **мәжә** уга (Д.Б.)

мәжәч, киләч - пограничник

мейәркг (мейәркег), үлү үздг; нерлкг - завистливый, тщеслав-
ный

Терүнлә **мейәркдг** бас тиим зерлг бодң (Бд. А.)

мейәркх (мейәркехе), үлү үзх; нерлкх - завидовать
mek, mek-hox, mek-tax, mek-mergn - обман, хитрость

Дамшлт уга седклипн - хоосм, даң **mek** эн болвзго (Д.Б.)
Aph **mek** хойрар авн үзйэ (Ж.)

меклх (мекелхе), mek-hox haphx; tolhañinъ эргүлх - обманы-
вать

мектә, мектә-hoxta - хитрый, изворотливый

мекч (мекчи), mek-taxch - хитрец, обманщик

Мекч - нег меклх, мергн - хойр харвх (Х.у.)

меләх, мелжәх, мендлх; йәрәх - приветствовать, поздравлять
Бичкн күүкд **меләх** (Б.А.)

мелмә, гилвкл; туя - блеск, луч

мелмәх, гилвх, мелмлзх - блестеть (о жидкости); быть
спокойным

... тедн дунд аңхун сар хумхл чирәһөрн төвкнүн **мелмәнә**
(И.Л.)

мелмһр (мелмеһер), гилвкһр - блестящий

мелмлзх (мелмелзехе), гилвкзх, мелмәх – блестеть;
переполняться, переливаться (о жидкости)

менд (менде), эрүл-менд, эрүл-дорул - здоровье,
благополучие; здоровый

Хойр хан **мендән** сурлцн сууна (Ж.)

менрх (менерхе); унтрх; әмин тасрх - неметь

Ките һанцарн һазрт хатхчкн һасн болад **менред** зогсв.
(Э.К.)

мен, хахул – I. приманка

Кезәнә арат, чон, аю һурвн **мен** хәәһәд йовж... (Э.К.)

мен – II. родинка

мерәлх (мерәлхе), мах бәрх; тарһлх - полнеть, толстеть,
тучнеть

мергжл (мергежил), эрдм, туслң медрл - профессия,
специальность

Шин седвәр, шин тоолвр үүдәд, **мергжлтнъ** ясад,
Дамшлтнъ єөдләд ирв (Д.Б.)

мергн (мерген), цецн; күнкп - 1) мудрый 2) меткий, острый (на
язык)

Дала усар хандго, **мергн** медрлар хандго. (Х.у.)

мес; зер-зев; зевсг, селмн - оружие, холодное оружие

Мәрдин түрүн түчкнәд **месин** ирмүд кемклднә (Т.герл)

- меннх** (меннхе), аңнх; меншх - охотиться; ловить птиц и зверей
 Зурм **меннж** йовх элэ мет (эмгн) хотн дундкиг эргүлж хэлэв. (Д.Б.). Алтн торһан жирвлнэ айсиг мен хээж **меншн** хар керэн бээгэн сольв. (Д.Б.).
- менсх** (менсхе), нээлх - 1) надеяться 2) питаться
 Билгин гегэ үзхэр би **менсх** шутув. (К.Д.).
- мееқө**, уульмха; һунырха - плаксивый
 Энчн архасн бээдлтэ болв чигн **мееқө** күн бээжл, - гиж кельв. (Б.А.)
- меемрх** меемерхе), арапдх; менрх, зууньрх - заплетаться, онеметь (о языке), стиснуть (о зубах)
 Харгад күүндхэн хээхнэ ичсм күрэд, келм **меемрэд** үг келж болхш. (Б.Б.)
- меечө**, долда, конта - мяч
 Үкрин ноосар **меечө** кеж нааддг. (Б.Э.)
- мерх** (мерхе), кемлх - грызть
 Эннь мел хулһн мод **мержөх** мет (Д.Б.)
- мис**, маашг, кота, муурк, қуушк - кошка
 Мис суудлта, така бээдлтэ (Х.ү.)
- миләһүд**, һарсн өдр - день рождения
 Минһн сүргэс сүнгисн **миләһүдин** цаһан хээн тевр үүршиг сүүлтэ тевш дүүрсн семжтэ (К.С.)
- минчһр** (минчиһер), улан - 1) пухлый 2) спелый, сочный
- мирд** (мирде), мирд бурхн, бу - амулет, талисман, носимый бурхан
 Сумн, бууһас хальчлдг **мирд** бийэсн биче салн (Н.М.)
- миркһр** (миркеһер), бүркһр, бүркг, атхр - хмурый, недовольный Угрюмый Лев атхр, **миркһр** күн болх бээтхэ... (Ж.А.)
- мирких**, һурних, атих - хмуриться, быть недовольным Аавин маңна **мирких**, аршан нулмсн асхржки (Х.т.)
- мишәх**; инәх, марзах - смеяться Бальжр нульмсан арчл уга, уульн **мишәж** инән... (Д.Б.)
- мишл** (мишил), үлд, селмн - меч, сабля
- мишхлэх** (мишхелзехе), инәмских, инәмслзх - слегка улыбаться
- моһлзур**; мока; молһр; муhr - тупой; тупик
- моһлцг** (моһылцыг), долда, монтхр, конта - круглый
- модърун**, шурун; хүүкр - грубый
- можр** (можир), зөрмг, һацата - упрямый
- мокн** (мокын), шавр, монһл, мокн-монһл - глина
- монж** (монжи), мечн тату; өвд - калека;
- мордулх**, унулх - 1) посадить верхом 2) провожать в

путь
мордх (мордхы), унх, суух - 1) садиться верхом
2) отправляться в путь
морханъг, иргэнг, шүглүр, шар луувң - морковь
морчхр (морчихыр), кортхр, корсхр - курносый, сморщенный
(о носе)
мошкх (мошкихы), гүрх, томлх - 1) вить; крутить; сучить
2) допрашивать
мэгдг (мэгдег), андн, жууульг, жуук - пройдоха, проходимец
мэлих, гилнгтрүлх, өнглх - полировать
мөлтрх (мөлтерхе), алдрх, султгдх - вырваться;
освободиться
мен, чик - да, правильно
мент (мөнте), энүнд, үүнд - этому, этой
мөңглх (мөнгелхе), мөңгн ус гүүлгх - серебрить, покрывать
серебром
мөңк (мөнке), оньдин, кезәчин, үрглждэн - вечно, вечность //
вечный
мөңкинд (мөнкинде), оньдинд, кезәчин, үрглждэн - вечно,
всегда
мөөсн (мөөсен), агрh, чичө - палка; посох
мер; орм - след
мерә, шаң - премия, вознаграждение
мерәлх (мерәлхе), шанғлх - премировать; вознаграждать
мерглдэн (мергелдэн); бәрлдэн - 1) столкновение; схватка
2) бодание
мерглдх (мергелдехе); бәрлдх - 1) сталкиваться; схватиться
2) бодаться
мергх (мергехе), бәрлдх - I. сталкиваться, стукаться; бодать
мергх (мергехе) - II. молиться; настойчиво упрашивать
мерн (мөрен), агт, күлг - 1) лошадь, конь 2) уст. река
мескл (мәскел), зарц, боол - холоп, слуга
меткән, зүткән, марһан; толькан - спор, дискуссия
Меткән гид **меткән** үүнд болҗасн бәәж. (К.С.)
меткә, кердг; омрун - выступ
метклдэн (меткелдэн), зүтклдэн, марһлдан, тольклдан -
спор, дискуссия
метклдх (меткелдехе), зүтклдх, марһлдх, тольклдх -
1) спорить, дискутировать 2) стараться, усердствовать
мечн (мечин), сар-мечн - обезьяна
мөч, көл-һар - конечности, руки и ноги
му, муухн, сән биш; муута - нехороший, скверный

муншх (муншихе), му дүр *һарх* - хмуриться; обижаться
муңхғ (муңхығ), тенғ - глупый, невежественный
мууль, *һә*; шор; гүрм - несчастье, беда
муульжх (муульжыхы), мәөһлх - ковылять на кривых ногах
2) исполнять калмыцкий танец
муурх (муурхы), цуцрх, көшх - ухудшаться; утомляться
муутхач, герәч - клеветник
мухла, зарц, боол - холоп
муухлалх, зархы - закабалять, эксплуатировать
муудхах, дорацуулх, муурах, муудхх - наговаривать, клеветать
Чи яһад тер Чимдин өөр бийим үснәсм татж
дорацуулвч? (Т.А.) Нам бийән дорацуулхдан қүрнәлүв
(Т.А.).

- Н -

на, нааһан; энтл - на этой стороне
Нааһан нар бәрсн, цааһан цар бәрсн хойр чирәтә...
(Э.К.)
наавр (наавыр), наац - наклейка
наадк (наадкы), эндк, энтл - находящийся по эту сторону;
остальной
Нааран хәләхнь наад далан заһсн тоолгдм сәәхн (Ж.)
наадкнь (наадкыны), онғдан, талдан - другой, иной
Тиихлә **наадк-цаадкнь** эс олдх билү? (Н.М.)
наадлх (наадылхы), наад бәрх, шоглх; зооглх, дооглх - драз-
нить; подшучивать, шутить
наадн (наадын), шог; зог; наадн-инәдн - 1) игра; шутка
2) нерест
Наадн үг тәрт харш, тәмр чөдр көлд харш (Х.ү.). Аңһр-
анһр наад бәрж инәж бәәнә (Ж.)
наадх (наадхы), шоглх, зооглх; дәәглх - 1) играть; шутить
2) перен. нереститься
Наар бос, нарна көлд **наадый** (Ж.)
нааран, наарандан; игәрән, иигән - сюда, в эту сторону
һүнн наста Хошун ахта һурвн бичкн баатрт **нааран-**
цааран йовулсн (Ж.)
наах, зустх - kleить, приклеивать; намазывать
наач, шогач, дәөгч - шутник, балагур, весельчак
наачар; альчур, насва альчур, гоорк - платок
наалдмһа (наалдымһа), зустмһа - клейкий, вязкий, липкий
наалдх (наалдыхы), зустх - заклеиваться, склеиваться

Тер учар эн бүс эндр өдр қүртл бийинь зовадгы эн «бүс дәкәд нурһңд ирж **наалдх**», - гиһәд Манж ... үүднә өөр... зогсад бәәнә (Т.герл)

наар-цаар, нааран-цааран, иигән-тиигән - туда-сюда

навч (навчи), намч, хамтхасн - бутон, лепесток, листья, листва
Хаврин сергмҗтә цагла цеңг, **навч** намчрдг (Д.Б.)

Үзмҗтә бадма цеңг **навчан** комилһдг (Т. герл)

нагдах, өкәх; гедәх - стоять на полусогнутых

наһцх (наһцыхы); наһц ах, наһха - дядя (по материнской- ли
нии)

наһцхр (наһцыхыр), кортхр, наальһиш, корсхр - курносый

Пөөдер... отхта хар үстә, **наһцхр** хамрта, баахн хар залу (Б.Б.)

Наһцх гисн хальмг үг, насн-насндан гүн утхта болы қүнд
нилчтә үг (З. таал.)

над, намд - мне

надар, намар - через меня, мной

надта, намта - со мной

наких, өкәх, кеңәх - сгибаться, наклоняться, стоять на полусо-
гнутых

накилһх (накилһехе); өкалһх, кеңелһх - нагибать, наклонять

наклзх (накылзыхы), кеңелзх - сгибаться; сгибательное движе-
ние в коленках

Бер қүүкн хойр **накллзж** жоралсн ишқдләр, суулһин
заңһрлһ дахж йовад, герән темцв (Д.Б.)

наку, наку-таку, наку-цоку - 1) изгиб 2) неровности

Сәәхн **накудан** орад аашна (Б.Б.). Терз тус... хойр улан
цергч, ода deerән эв-дов, **наку-цоку** уга улсиг хошадар
зогсаһад... (И.Л.)

нала, өргн, у, делгр, уужм, налха - широкий, просторный

налах, делгрх, талвах - раздаться вширь

...у, өргн тег тинъгр кевәрн эн мини өмн **налаһад, тал-
ваһад** кевтнә (Д.Б.)

налһр (налһыр), өргн, у - широкий, необъятный

Ода эн мана өөр **налһр** сәәхн нур-усн налаҗ бәәнә.
(З.таал.)

налңиш (налңыш), далһа - широкий, открытый

Яңхлы дахлдн ардаснь орж ирсн сәәнцг ноһан цоохр ширтә
налңиш тәрлкәд тәвсн дотр эмгн бәрүлв (Д.Б.)

нальшм (нальшим), бурш - перец

нам, тагг, нам-шим, нам-чим; ив-жив; э уга, **намһр, тевкнүн** -
тихо, бесшумно, спокойно; тихий, спокойный

Удл уга салькн тогтн тусад, **нам-чим** болад одлёнла, өрү бий бүтнгүрэд, цээхэд, шуугад одв (Б.Б.)

намг (намыг); улм, ла - болото, топь

намхрх (намхырхы), номхрх, намтрх, намширх, нам-шим болх, төвкнх - успокаиваться, утихать

... ода негл күчтэ дуунас сергнэд, хөрү **намхрж**, тогтнж, яджах аюл метэр буслж, цуг занган илдүүжэх – тиим он-чта тоолвр (Ж.А.)

намк (намкы), нивт - керосин; нефть

намнх (намныхы), көөлдх; туух - 1) гнаться; 2) выстрелить

намсн (намсын), земсг - послед, плацента

намчлх (намчилхы), мөргх, зальврх - сложить руки бутоном, молиться, кланяться

намчта (намчита), хамтхаста - имеющий листья, лиственный

намиша, сүмсн - душа

нанд (нанды), намд - мне

нарн (нарын), адъян, ээвр - солнце

Нарн уга ёдр - бүркг, сар уга сө - харнху (Х.ү.)

нарта, ээвртэ - солнечный

наста, медэтэ, көгшн - пожилой

наслх (насылхы), медэрх - достигать какого-л. возраста, стареть

Наста арслнгин дүртэ (Ж.)

натр (натыр); сөөхн, ке-сөөхн, ке - красивый

Натр зандн һанзһасн... тээлэд авб (Ж.)

натрх (натырхы), кеерх, саәхрх - наряжаться

нә; ицг, иткл, нәэлвр; өңгэлт - 1) надежда, упование 2) хорошо, ладно

нәәж, үүр, хань, амрг; иньг; нәәж-нәәхн, нәкр - друг, приятель

Сэн мөрнд эзн олн, сэн կүүнд **нәәж** олн (Х.ү.). Кесг таныл-үзл, **нәәж-нәәхн** улс, нертэ хөөчнр... күр кеңхэв (З.таал.)

нәәжлх (нәәжилхе), үүрлх, иньглх, амрглх - дружить, подружиться

нәәжлт (нәәжилте), үүрлт, иньглт; нәэлмж - дружба, дружелюбие

нәәжир (нәәжинер), үүрмүд, ханымуд - друзья-товарищи

нәәклзх (нәәклэхе), нүһрх, матих - слегка гнуться; колебаться

нәэлвр (нәэлвер), нәэлмж, иткл, ицл - надежда, доверие

... бат **нәэлвр** үүлдэгч тодрха уг Долданас (Андрей) эн соңсад уга билэ (И.Л.).

нәэлх (нәэлхе), итх, ицх - надеяться, рассчитывать; доверять

**Манжиг татж авх төрл-садн, таньдг-үзdg күн бээхш,
Манжи кендэн нээлхв!?** (Б.Б.)

нээлмж (нээлемж), ицмж, иткмж - надежда, надежность
нээлсн (нээлсен), ицсн, итксн - доверившийся, с надеждой
Амар罕ь келхд, колхозд орхдан дурлсн, терүнд ицсн,
нээлсн улс тоота болж һарв. (Д.Б.)

нээмэдлх (нээмэделхе), кэлслх - арендовать; нанимать
нэр, нэр-наадн, нэр-жирхл; нэргэн; ниргэн, сергмж - пир, весе-
лье, гулянье

Нээрин ахрь сэн, насна утнь сэн гидг (Н.М.)

нээрлх (нээрелхе), нэргх - пировать, веселиться

нээрүлх (нээрүлхе); бүрдэх; цуглулх; хурах - составлять;
сочинять

нэрн (нээрен), нэрхн, нимгн, бэдүн биш - тонкий; узкий **лэрэн**.
изысканный; аккуратный

Зэнг залхлхна қөдлмшин неквр **нэрниг** кен күн болв
чигн меднэ. Кезэ чигн һольшг, **нэрн** бэрцтэ (Санђ.Б.)

нээрч (нээрчи), нээрч-шогч - любитель веселиться, гулять,
гуляка

Нарта хур кү норхдг, **нээрч** күүкн седкл байрлуулдг (Х.ү.)

нээрх (нээрхе), цацх; хайх -1) смешивать 2) метать

Эклэд Нарн **нээрч** бээхэд, пол deer хайд оркв. Арх
уга, дарунь суусн Наташа **нээрх** болв (Н.М.)

нээхлх (нээхелхе), дээвлх - качаться, колебаться

Залаан негдүлж **нээхлсн** тэрэнэ дольган сээхн (Д.Б.)

не, нэ, э, ье - да, ладно

невт (невте), ивт; цум - насквозь

невчкн (невчкен), өрвжго, үчүкн - немного, чуть-чуть
«...альков, Бамба, әмтнэс иглэн һарий, **nevchkn** көрг
бээнэ», - болв (Д.Б.)

негдллт (негделлете), нииллт, ниицлт, негдл - единство

Эн **негдл** эврэ бичкн музейтэ (Т.герл)

негдсн (негдесен), ниилсн, ниицсн - объединенный,
сплоченный

негдүлх (негдүлхе), ниилүлх, ниицүлх, хамцулх - объединять,
соединять

негдх (негдехе), ниилх, хамцх, ниицх, ханьцх, нийтх -
объединяться, соединяться

негт (негте), нег саамд, нег дэюж - однажды, раз; то...то

... герн **негт** үзгдэд, **негт** дорагшан булхж, **негт** деегшэн
һарч йовх метэр ... үзгдв (Д.Б.)

нейвч (нейвчи); хавхг, бүркэсн - крышка

- нелән, улан - табу красный**
- немнө (немнө), көдрг - накидка; покрывало**
- немр (немер); хорһл - укрытие, убежище**
Кеер, модн заагт **немр** хорһ мет юм көж авад, модна аң, усна заһс аңнад, тегәд төжәл кеһәд бәәдг улсж (Позд.)
- немрлх (немрелхе), хорһлх, бултх - защищаться, укрываться**
Ус кедг цистернә хажуд нег хен **немрләд** зогчасиг хаалһдан онъгль (Санг.)
- немртә (немертә), хорһлта, хорһта - защищенный, укрытый**
- нерлх (нерлехе); нер өгх - называть; давать имя**
- нертә, нер һарсн - известный, популярный**
Әгр хар саната ухаһарн әмтнәд **нер һарсн** Проласов (Д.Б.)
- нетрүсн (нетрусен); бог, хог, тоосн, тоорм - 1) пыль, соринка**
2) скопление; множество
Әмтн хар **нетрүсн**, әәмг нүүхәд нүгшинә. Өңг-отт ниргүлсн «әдстә» Хамбо аашна (К.С.)
- неткл (неткел), аг, өткн үлдл, шаар - гуща, подонки**
Иигси цагларн Баова... чивсн **неткл** дотр ширлгдҗ бултсн юм
- олж авхар чирмәкәх болж медгдсмн (Д.Б.)**
- неех, секх - открывать, раскрывать**
...шинкен һазрин керс ивтләд, нарна герлин цолд багтж, нүдән **неехәд** һарчахнь чигн бәәнә (Бд.А.)
- некл (некел), асрмл - неродной ребенок, приемыш**
- неквр (неквер), шардлнн, эрлт -1) требование**
2) преследование
Ода цагин **некврт**, күүнә уханд орад уга, зүүдлж үзгәд уга кәдлмш баһчуд неюқәнә (Санг.)
- ни, ни-негн, нилч - дружный**
Эдн хоорндан йир ни (Муут.Д.) Нег-негнә уха, зовлн-жирһлини медж, **ни-негнәр** бәәхлә – тадн хойр... үзмж болад йовхт (Жим.А.)
- нийт (нигте), ниц; өткн ивсг-чивсг -1) густой 2) плотный, крепкий 3) перен. знающий**
- нигтрх (нигтерхе); өткрх - уплотняться, сгущаться**
- ниһүр, чирә, нүр - 1) лик, лицо 2) двуличный, лицемер**
- ниидр (ниидер), хамдан - вместе, сообща**
Хамг **ниидр** жирһцхәйла... (Б.Г.)
- ниилвр (ниилвер), залһан - соединение, объединение; спог**
- ниилх (ниилхе), ниидх, негдх -1) соединяться, объединяться**
2) смешаться **перен.** жить вместе, жениться

- Нэрхн күрһ мөрн толь зандн толһа тоота хойр нииләд (Ж.)**
- нилх** (нилхе), шинкән төрсн, бичкүн, бальчр - новорожденный
Нилх көвүн. (Т. герл)
- нилч** (нилчи), үлмә, ниһүр, хальдмж - влияние, воздействие – авторитет
Хур чигин нилчэр эн мана бодицг урһта гиж чимәлдх зөвтәвидн (И.Л.)
- нилчлх** (нилчилхе), үлмәлх - влиять, воздействовать
- нилчтө**, үлмәтө, хальдмжта - влиятельный, авторитетный
- нимгн** (нимген), нимтр, нэрхн, нэрн - тонкий
- нимтр** (нимтер), нимгн, тажрха - тонковатый
Нимтр шарнху үсичн гедргән цоюқ орксн цүһр күн өмнән тэвсн цааснас нүдән хуулж авлго сууна.(Д.Б.)
- нимтрх** (нимтерхе), нимгрх - редеть, становиться редким (негустым), тонким
Тер цагт эн нигтрж халһрад бәэдг күклчн нимтрж одх биший (Д.Б.)
- ниччх** (нимчихе), нанчх, цокх, зодх, гүвдх - избивать, колотить Эркән алхө орн һалт өмн-шир уга зогсжасн Boovag шүүрч авад, толһа-энг гиж эрвел уга нинчв. (Д.Б.)
- ниргән**, шууган, шууган-ниргән, нир-цар гиллһн - шум, гам, гвалт
Тийгин гихнь өрүнэс авн нир-цар гилдәд бәәжит. (Т.А.).
- ниргх** (ниргехе), шуугх - шуметь, галдеть һаза үкрмүдин мөөрлдән, хөөдин мәэллдән, нохасин хүцлдан ниргәд бәәнә. (Э.К.)
- нирмх** (нирмехе), чирмх - моргать Ниицәд үүрлсн берәдүр нирмәд өөрдн базһв. (К.С.)
- нисдг** (нисдег), киисдг - летающий
- нислх** (нислехе), билцлх – давить Эднчн deer авсн хөен халцха deer төвжөһөд хумсарн маниг нислхнь лавта (Д.Б.)
- нисх** (нисхе), киисх - лететь, летать Нисхдны җивр, йовхдны көл (болсн). (Х.ү.)
- ниткrh** (ниткерхе), үлих, элдх, баэх - мять, разминать, массировать Цацг болж ниткrlдәд цаһан тэрән саглрхла... (Д.Б.)
- новш** (новыш), хайгдл, хог, шаар - 1) отбросы, хлам
- новшх** (новших), хайгдх - 1) оказываться захламленным 2) быть неопрятным
- нойрхг** (нойрхыг), нойрху, эзркг, деегүр, ик саната, омрхг -

- властолюбивый; высокомерный**
нойлх (нойлхы), эзлх, ээрх - властовать, господствовать
 Ирхин хар седкл эн саамд Бальжриг **нойлснь**
 лавта (Д.Б.)
- войрхх** (войрххы), ик сана зүүх - властовать, держать себя
 высокомерно
 Делкэд **войрххар** - монглыр дөврөд манур ирэд...
 (Д.Б.)
- войта**, ахта, һолта - в основном
 Көвүд **войта** улс машин тал ирэд мендлэд, араглад
 зогсцхав. (Э.К.)
- войхн** (войхын), күүкн; окн - девушка
- ном**, **ном-медрл**, **ном-маань** - 1) наука 2) грамота, учеба 3)
 учение 4) книга
- №1 Номар **ном** кедго, маштг мөрөр көлг кедго (Х.ү.).
 Төгэд Сакья-Муни Мээдр хойр толхан ора deer нег-
 негнүрн хэлэлдж, суучкад, нүдэн таг боочкад, эклэд
ном... (Д.Б.)
- номһн** (номһын), төвкнүн, төвшүн, амулн - смирный,
 спокойный
 Номһн темэг ноолдхд сэн. (Х.ү.)
- номһрх** (номһырхы), төвкнх, тойнх - успокаиваться, утихать
ноолдан, бэрлдэн, цоклдан, чичлдэн, цүүгэн, өглдэн -
 борьба, драка, дебош
 Классовый **ноолдан** урдк урдкаас даву үүчтэхэр өгдх
 зөвтэ. (Д.Б.)
- ноолдх** (ноолдыхы), бек бэрлдх - бороться
ноха, тээһн; گелг - собака
- Нохала наадсн - хорма уга, нойнла наадсн - толха уга
 гидг үлгүр дотран санад, бийэн яһад болв чигн бэрх
 кергтэ - гиж санжана (Э.К.)
- ношун**, ойг; сүлдр; удан - медлительный, вялый
 Номһн тесв һарлхта, **ношун** тиим занта. Удаһар татж
 келдг, улх өөнэн төлждг. (К.С.)
- нөг**, ондан, талдан - другой, иной
- нөгшх** (нөгших), үкх, өнгрх, давх - скончаться
 Хаана зергэс, зарһин сүүр кезэ болхнь темдг уга.
Некшн күчн иржэхмн уга. (Д.Б.)
- некдлх** (некделхе), дөн болх - 1) помочь 2) дружить
 ...хоюрн **некдлж** авад һарв. (Санһ. Б.)
- неөрсх** (неөрсехе), унх - спать, почивать

Наадк күүкнъ бас **неөрсәд** серсн болна, нег-негэн хәләлдәд нам яһсан медхш. (Бал.А.)

некд (нөкед), дөң, дем - 1) помошь 2) друг, товарищ

неөр (нөкер), некд, хань, үр - товарищ, друг

неөтн (неөтен), чиигтө, өлвр, умср - сырой, влажный, мокрый

неөх, хоршах, хоршулх; эрвех - 1) запасать, копить 2) жалеть

Тер учарар хальмг теегин тәрәчир, малчир кесг худгуд малтад, чидл арhan энүнәс **неөдмн** биш. (Т.герл)

неөцлх (неөцелхе), хоршулх, хоршах - накапливать, запасать

нуһд (нуһыд), кир, бузр - грязь

нуһл (нуһыл) халц, көшг, хаац, бүтү - пелена, завеса

нуһлар, **нуһлц** (нуһлур) - 1) сгиб, складка 2) разновидность колбасы

Өвгдт **нуһлур** бәрүлнө, эмгдт - семж, көвүдт - бөөр, күүкдт зүрк хувана. (Н.М.)

нуһлх (нуһлыхы) - сгибать, складывать

нуһрх (нуһырхы) - сгибаться, гнуться

нуһрха (нуһырха) - 1) кривой, искривленный 2) место сгиба, сгиб

нудрх (нудырхы), хуулх; шуулх - 1) сдирать 2) тыкать, толкать (о детенышах во время сосания маток)

нульһриң (нульһырың); эмтәвцир - сплашавый, приторный

нумн (numын), саадг - 1) лук 2) смычок

Нумн кедү күчтә бولвчн көвчгән таслдг уга, нур кедү ик болжн эргэсн давдг уга (Д.Б.)

нура, эрг; энг - обрыв, круча

нурһдх (нурһыдхы), үүрх - взвалить (на спину)

нурһлж (нурһылжи), нурһдад, икнкн - большая часть; в основном

Оддын нердиг цугтн тус-тустн меддг эс болжн, Ольда эдниг өңгөрнү **нурһлж** таньна (Д.Б.) Ирх зөвтә улс нурһдад ирчкен бәәдлтә (Д.Б.)

нурһта (нурһыта), юндер; ик нурһта; оврта - высокий, довольно рослый

нутг (нутыг), назр-усн, нутг-нурһн, терсн назр - родное место, родина

Одал иигәд, эврә хальмг **нутт-нурһнасн** хол, хурл-ховргудасн салу бәәх цөөкн ёрк болжанавидн (Д.Б.)

нуувр (нуувыр), нууц, далд - тайна, секрет

нуух, нууцлх, дапдлх - 1) скрывать, прятать 2) гной

нухх (нуххы), үмгх - 1) мять, разминать 2) тереть, протирать

нүгдһр (нүгдөһер), нуһдһр - короткошней

нүгдих, нүндых - сидеть сгорбившись
нүден (нүден), харан - глаза; зрение

нүдтэ - зрячий

нүдх (нүдхе), гүвдх, цокх - 1) колотить, избивать 2) толочь

 - **нүүлтэ** килнцтэ - грешный, греховный

 - **нүүхлх** (нүүхелхе), нээхлх - покачиваться, ёрзать, елозить, водить плечами

нүр, чирэ, нүр-чирэ, ниhiр - лицо, лик

- О -

ов, ов - тов, энд-тэнд - I. редкий, кое-где, местами

 Нань чигн **ов-тов** улс йовж (К.С.).

ов - II. уловка, хитрость

ова, овалha; оваха; ова-дова - 1) куча, груда, насыпь

 Хотн эргндкэн харад хэлэхлэ, ташмр архсна **овайас** талдан дала баран уга (Д.Б.).

овалсн (овалсын), хурасн - собранный, сложенный в кучу

овхр (овхыр); цомг; довн - возвышающийся, приподнятый

овд (овды), түнтг; дер - подушка

овр (овыр), бээдл, дүр, овр-дүр, чирэ-зүсн - облик, внешний вид; образ

оврта (овырта), ик нурхта, ик оврта - крупный, рослый

 Ик оврта шоферин ёер бичкн Долда бод гисн бээдлтэ сууна (И.Л.)

овхл (овхыл), көвкр, жөөлкн - рыхлый (снег)

 Татьяна моднур зулв, **овхл** цасн өвдгцэнь болна (Д.Б.).

 Овхл цаһан үүлн.

огдhr (огдыһыр), охр, охтр, ахр, онтр - короткий, куцый

 Онтр улан цард манһд тергэн татгсн (Ж.).

огдх (огдыхы), сүрдх, чочх - вздрогнуть, подскочить (от испуга)

огзим (огзыым); шүрүн, модьрун - резкий, грубый

онтphу (онтыры phу), тенгр - небо, небосвод

 Онтphу назр хойр негн болад оддг. (Ж.).

онтрлх (онтырылхы), ахрдуулх; эгцлх - укоротить; подровнять

 Делжэ күүкн ... үсэн **онтрлулж** хээчлүлэд... орс майг үмсчкэд йовднндиmn (Д.Б.).

ода, ода deerэн; одахн, минь ода, шидр - теперь, сейчас; в настоящее время

 Кезэнэ меддг биләч, **ода** меддгесн нарад кегшржич (Ж.).

 Ода deerэн совхозин ээн бив (Д.Б.).

одак (одакы), саак - тот самый, данный

 Одак хург зөвэр шуугата болад одв (Т.А.)

одахн (одахын), саахна, саңдаһа - недавно, не так давно, давеча, намедни

Саахна үүнд кел-аман бүлүдҗәсн фермин залачиртан, бригадирмүйтән дәкәд сана орулж эс зааввт (Т.А.).

одх (одхы), йовх - идти

Одхшив гисн һазртан, залу күн нурв оддг (Х.ү.).

одулх (одулхы), йовулх - отправлять, посыпать, направлять

окн (окын) күүкн; нойхн, окн тенгр - девушка, девушка-богиня

Орарнь дүүрн **окн** һартха, көнжләрнь дүүрн көвүд һартха (К.С.). **Окн** тенгр гиҗ юнгад нерәдсмб? – гиҗ сурад, Бамб зэрнэ (Б.А.).

окх (окхы); ёркх, тәвх - положить

олвр (олвыр); олз; олдвр олвр-долвр - 1) находка 2) добыча; заработка, доход

Көх керг дала. **Олврм** сән... (Д.Б.).

олз (олзы), олвр, олдвр, олз-тус – 1) польза, выгода 2) доход, заработка

Алдр нойн Жәнһириг эркн тавн настаднь... олз авад (Ж.).

Тәругичин ахлач тооч хойр бичәд күргдм биш **олз-оруг** хувахла, бийнъ күртдм, - гиҗ Огул цөн үгәр цәэлһөв (Ж.А.).

олзта (олзыта), олврта, олз-орута, орута - выгодный, доходный перен. беременная

Урднь энүнә эцк энд көдлж йовхд эдл-аху йир бәәхтә, **олзта, орута** бәәсмн (Х.үнн). Ода нам яахан меджәхшив ... би... би... олзтав ... - гиҗ келчкәд, Бульдин бир тәвж уульв (Д.Б.).

олн (олын), дала, дала-нала - много, множество

Чимид Басанович, зөвөр **олн** үтә болж очит (Т.А.).

Олнд кесн тус өңгөр үрдмн биш. **Олн** нәәлжәхлә, нанд бурушадг үг уга (Д.Б.).

олна, олн-әмтнә, олн улсин, улсин; уст. олңка - общественный, народный

олн-улс (олын-улыс), улс; таңғч - народ

олсн (олсын), олсн деесн; олсн арһмж - 1) конопля 2) веревка; аркан

Ода намаг **олсн** арһмжар авад татв чигн, колхозас көндә бәәлһіж, хәһиулж чадшго (Д.Б.).

ольс, гент, генткн - внезапно

омг (омыг), нойрхг, деегүр – I. гордость; высокомерие, надменность // гордый, высокомерный, надменный

Эк-эцкин келсн үгэс **омг** авад, көвүн һарч ирв (Бд.А.).
Төр учарар Санһж гертээн ик **омгта** һарсмн (Б.А.).

омг (омыг) – II. мыс

омглх (омгылхы), омгсх, deer сана зүүх - гордиться, быть высокомерным

омкrh (омкырхы), өмкrh, үмкrh; көгжrh - гнить
Мини хаалнаас ода му мартгдад, тактс **өмкржэнэ** (Д.Б.).

омрун, чөөж, кеврдг; ёвр - 1) грудь 2) перед, передняя часть
Омрун дораһарнь гүүж һарад (Ж.).

омсн (омсын), умсн, һолһа, бөдүн гесн - 1) толстая кишкa
2) желудок

он; өн, жил - год (календарный)

онлч (онылчи), мергн - меткий, острый, находчивый

онц (онцы), һанц; салу; шишилц - 1) особый, отдельный;
2) специальный; единственный
Олы түмн цергиннь дотрас **онц** зулад һаргсн бийнъ (Ж.).

онцардх (онцардхы), һанцардх - оказаться одиноким,
уединенным

онцрх (онцырхы), йилһрх; һанцрх – отделяться, выделяться;
изолироваться
Зурһан күмн **онцлдв** (Ж.). Боврг, танла невчкин зуур
онцлдж болхий? (Д.Б.).

онч (ончи), ёвэрц - особенность

ончлх (ончлхы), йилһлх; һанцлх - обособлять, выделять, подчеркивать

ончрх (ончирхы) см. онцрх
Дууны шүлг шуд келврэс, месн цогас иигж **ончрна** (Д.Б.).

ончта, ёвэрцтэ - особенный
Юн **ончта** болад Бадма иим ачта нер зүүвтэ, - гиж би
сурж суунав. Дала **ончта** йовдл һархсан угав (З.таал).

оныг (ониг), анхрлhn - внимание

Арднүү үлдсн Бамб юнднү **оныг** егх, юнднү **оныг** егч тус
угаһиңч дахн-дахн ухалад кесгтэн суув (Д.Б.).

оныглх (оныгылхы), анхрх, нүдэн егх; оварх; оошах - обратить
внимание
Болв, Ноост, нүдэн егэ бээхмн. Зина Бакур хойрин хо-
орндк залһлданд **оныган** **егн** бэ гиж (Т.А.).

оныгта (онигта), анхрг, нүдэн егдг - внимательный

оньдин, кезэчин; мел, үрглж - всегда
Мел хүрг, мел гиич, мел хүрм! (Т.А.). Геснь өлн йовза,

һар-көлнү даарад одвза гиһәд **онъдин дерви** цагт өөнөв (Б.А.).

онъс (онис); төдг, чөөж - замок; задвижка

онъслх (онъсылхы); чөөжлх, тедглх - замыкать, запирать

онһа, аңһа; көндө - 1) дупло 2) пещера **перен.** сородичи

онһарх (онһархы), аңһарх; көндөрх - зиять **перен.** впадать, вваливаться

онһилзх (онһылзыхы); ормак - озираться, оглядываться

онһин (онһын), уул, әрүн - 1) чистый, священный 2) первичный

онһрха (онһырха), аңһрха - 1) углубление, ров 2) дыра, отверстие

онһиц (онһыцы); жұлв; идиш, хооһш, цорһ - 1) колода (водопойная), желоб 2) лодка

Чи сөөһәр одад, хе услдг **онһицднь** (зенкр) тәвчкәд, ус татад дүүргәд кечк (Д.Б.)

ондан, талдан; некә - другой, иной

Ондан орни урн көж чадхн уга (Ж.).

онданар, талданар - иначе, по-другому

ондарх (ондархы), хұврх - измениться

оо, **талх** - порошок; пудра

ооглан, бөөлжлт - рвота

ооглх (оогылхы); бөөлжх - вызывать рвоту, рвать

ооль, уху - тесло

оон; герәсн - сайгак

ооср (оосыр), дееен, бүч, бүс, хошлиң - I. веревка; перевязь кибитки

Ооср-бүч, деевр, туурһ, завг, иргвч - хәәх, олх юмн дала болж һарв (Д.Б.).

ооср (оосыр) - II. ошейник **перен.** кабала, зависимость

оосрлх (оосырлыхы); көңх, боох - перевязывать (веревкой); привязывать, **перен.** закабалять

Күзүнәс **оосрлж** авчқад, күдр моднәд дүүжәллә (Д.Б.).

ора, әргл; үзүр - I. вершина; макушка; купол

Уулын **ора** deer һарад ирв (Ж.).

ора - II. поздний // поздно

ора - III. строптивый; необученный

оралдан, дашкан - канитель; запутанность

оралдата, дашката - канительный; запутанный

оралдх (оралдыхы); дашкалдх; акадлх - I. связываться, запутаться, приadirаться; возиться

... әркән ууһад оркхларн, күүнлә **оралддг**, акадлдг му заңта болв (С-Б.Х.).

оралдх (оралдыыхы) – II. сплетаться, запутываться (напр., о нитках)

оралың (оралын), мус - чудовище

оралх (оралхы); ёрглх - вершить, крыть

оратсн (оратсын), кенз - запоздавший, поздний

оратх (оратхы); удх, дутх, ужх - запаздывать, опаздывать

орһдул (орһыдул), босхул; зулас - беглец, дезертир

Арг Улан Хоңғартан Санлын - шулун **орһдулд** һар гив (Ж.).

орһсн (орһысын); зулсн - сбежавший, дезертировавший

орһх (орһыхы); зулх - сбежать; дезертировать

оркран (оркыран), бәркән; хәәркән - рев; рык

оркрх (оркырхы), бәркрх; хәәркрх - реветь; вопить; рычать

оркх (оркыхы), ох, төвх - 1) ставить, класть 2) складывать

орм (орым), бәөрн; сүүр, һазр - 1) место 2) след, отпечаток

Алтын шар бәәшнгін **ормд** әгр шар керсң үрнад бәәж (Ж.).

ормдан (орымдан), бәәрндей; һазртан - на месте

ормах, алң болх - удивляться

Яңж ыйр! - болад Жала өвгн **ормаһад** одв (Д.Б.).

орн (орын), орн - нутг; төрсн - I. страна, государство

Зун **орнд** зәргәрн алдршж гине (Ж.).

орн - II. кровать, постель

орс, үүһр - русский

Өндр толһан ард **орс** бичг (Х.ү.).

ортг (ортыг), ниицән, хамцан - товарищество, объединение

Олн угатя улс нииләд, **ортг** тогтаһад, колхоз бүрдәһәд бәәсн сән болх, кен негнти... ухалх зөвтә (Мац.Ц.).

ортглх (отрглыхы), ниицх, хамцх - объединяться, образовать товарищество

ору, олз, олз-ору; орш – I. доход, прибыль

Ору орхла, һару чигн һардг (Х.ү.).

ору - II. половодье, паводок

оруд; харьят - 1) подданный 2) принятый со стороны

Хәәртә Хар күкл хатан буулһад, хаана **оруд** көвүн болад жирһәд бәәв (Х.т.).

орута, олзта, орһлта - доходный, прибыльный

орхһр (орхыһыр), архһр; овһр - громоздкий, нагроможденный

орчд (орчид), ормд - вместо

орчлң (орчилың), санср, делкә; нарма - вселенная, мир

Цаг соляд, **орчлң** ондарад йовна (Д.Б.).

орчулач, талмаш, амдач - переводчик

орш (орши) см. ору

оршл (оршил), нүр үг - введение, вступление

отх (отхы), отхр, атхр үсн - кудри

отхн (отхын); бичкн - младший

отхр (отхыр), атхр үстэ - кудрявый, завитой

Өөрк текүрн өөрдэд, **отхта** сахласнь сегсрнө (Ж.А.).

отг (отыг); өэмг - оток (административная единица в дореволюционной Калмыкии)

Отряд дахулсан Сарң **отг-өэмгүрн** адһна (Күүк. А.).

оцл (оцыл), залху; хашиб - ленивый

Оцл болв чигн одх, хашиб болв чигн кургх (Ж.).

очн (очин), чиндр - искры

оюн; өөн, ухан, ухан-билг - ум, разум

- Θ -

ө; эрмдг - I. дефект, изъян

ө, талх - II. пудра

ө, һундл; ацг - III. обида

Ө-һундл угаһар өвинь өгөд һарһна (Нуур.В.).

ө, ө-модн, модн - IV. лес

ө, ө-шуhy - V. лес, чаща

Ө-шуhy модн - өндртө, боһныта, олн күн - сәэтэ, муута (Х.ү.).

өв; үв, өв-эд - приданое, наследство; вещи, имущество

Күүкнө **өв** белдэйтэ, күргр баран хуралната (Нуур.В.).

өвэрц (өвэрце), ончта; сонын - особенный, своеобразный; интересный

өвгөрг (өвгөрөг); эмгөрг; медөтө, көгшн, зөвөр наста - пожилой, старый

Өвгөрг наста күн өөрдж энүр ирв (Д.Б.).

өвгөрх (өвгөрхе), эмгөрх, көгшрх, медэрх - состариться

Өвгөрсн авһнъ өнгрхиг медж эцкини зөөриг тенд өглө (Д.Б.).

өвд (өвде); түнгт; дер - подушка

өвгн (өвген); көгшө, аав - стариk

Элгсн харцта һаарарн **өвгнэ** цацгиг сегсрн энхн эрдмд шүтгч күн эркн ханлт нанас ав! (Т.герл).

өвгрх (өвгөрхе), эмгрх, көгшрх - стареть, стариться

өвдглх (өвдегелхе), сөгдх; өвдгэн дарх - становиться на колени, стать на одно колено, присесть

Өвдглж сөгдшго Москвағ өвгрсн Кремлин түлкүртэг өнгөр Наполеон күләсн болдг (Д.Б.).

өвдкөх (өвдекөхе), зовалх, өнүлх - причинять, вызывать боль
өвдкүр (өвдекүр), зовур - боль, болезненность

Өнчн-өвүн һарт **өвдкүр-зөвүр** олн (С-Б.Х.).

өвдх (өвдехе); зовх, өнлх - болеть, хворать; чувствовать (боль)
өвкәх, өңглэх, өвклэх, өвкс-өвкс гих - приподниматься; ехать
верхом, приподнявшись (в стременах)

Үлдчин deerэс Элст ордг зам хаалх керчж авад, машин
өвклэж ... гүүв (С-Б.Х.)

өвр (өвер), өрч, чеек - I. пазуха; грудь

Өвртэн тоңшта күүкд өкөрлхд сэн (Х.ү.).

өвр (өвер), өмрун, өмн үзг - II. южная сторона, южный склон
(напр., горы)

өвр (өвер) – III. 1) рог // роговой 2) мозоль

өврлх (өврелхе), өвртэн дүрх - I. 1) класть за пазуху

2) вместе спать, класть перед собой

Өмтн мет **өврлсн аһасн** доталдг эс билүв (Ж.).

өврлх (өврелхе) – II. появляться, вырастать (напр., о рогах,
мозолях)

өврмж (өврэмжи), алң болһн, һәәхмж - удивление, изумление

өврх (өврехе), алң болх - удивляться, изумляться

Эн унтгсн көвү **өврэд** инәж бәәнәв (Ж.).

өвсн (өвсен); ноһан - трава, сено; зелень

өвү, өнчн-өвү - беспризорный, сирота

өвх (өвхе), өмкәрх - сгнить

өвциүн; көврдг; чеек, өрч, омрун - грудь

Берәд көвүдин өмн болһсн хәенә **өвцү** тәвәд өгв (Н.М.).

өвчин (өвчин), гем, шалтг, өвчин-шалтг - болезнь, недуг

Ода эн саамд... хуучн **өвчинь** урвҗах бәәдлтә (Д.Б.).

өвчтә (өвчитә), гемтә, шалтгта, эвго - больной, нездоровый

өгәнч (өгәнчи), өгмг, у һарта - щедрый

Бакдг, ода яһад генткн иим **өгәнч** болж одсны кесгтн
медгдлго бәәв (Д.Б.).

өгжәлх (өгжәлхе), дөгжәх; дөгәх, немх - преувеличивать;
подзадоривать

Баһасн авн үгд дурта, соңсн зәңген өмтнд келхләрн,
икәр **өгжәләд** ... мел үнн кевтә күргж келдмн (Түл.М.)

өгйә, далд - заем

Өнгәвр уга харһу күүнд кедү **өгйә** өгвчин, орнәсн
зәрминь хәрүлх санан эс ордг (Т.герл)

өгйәһөр, далдар - взаймы

Өрхнд олад өгч болхла, **өгйәһөр** мәңг өгнәв (Н.М.)

өглһ (өгелһе), авц; бәрц - 1) взятка 2) милостыня, подаяние

Өглөтө күн - үклөс һардг (Х.ү.).

өгр (өгер) см. оцл

өгрх (өгерхе), шатх, өгрх - выцветать, выгорать; обгореть

өгц (өгце); хүв - разовая доза, порция дани

Зөг герээн нисэд, сег темцж **өгц** хээв (Д.Б.).

өгцэн, өр - долг

өдгэ, ода, ода цаг - настоящий, современный

өдн (өден), бул, өрвлг - пух, перо (птицы)

Ор һанцхар көдлсн күүнд **өднэ** бийн күнд модн (Ж.А.).

Богшурлас хавр тоож бор **өдэн** цеврлиэ (Шугр.В.)

өдмг (өдмег), өдмг-һуйр, хальш, хөлш, хар өдмг, бор өдмг, тоһш, цэвлг - хлеб

Өрк deer өрэл **цэвлг** (заг.)

өжгнг (өжгенег), хондрцг - ягодица

Негнэннь **өжгнгд** мондс нарад, сууж чадл уга йөвдг болна (Н.М.)

өздн (өзден); аля-азд, эср - хулиган

Өргн дала болсн тег, эн тег дотр **өзднгүд** эрсэн здлхт, үклөн олхт! (С-Б.Х.).

өкөр, көркхн, эңкр - милый, миловидный, хорошенъкий

Өкөр эрк гергн өркөр үзгдсн од авнав гидг (Х.ү.).

өкөрлх (өкөрлхе), эңкрлх - ласкать, нежить

Харли дун угаһар күүкнэ чирэг **өкөрлсн** өнгтэ нүдэрн хэлэж һаринь чанһар атхв (Д.Б.).

өкөх, көцөх, келтөх - наклоняться, клониться;

направляться

Ааку, Ааку, хама йовнач?.. Наар, герүрн **өкө** (Б.А.).

өл, шим – I. питательность, калорийность

өл, буурл, өл-буурл – II. сизый, сивый

өлвих (өлевкехе), шиигх, шиньх, нааран-цааран гүүх - рыскать

өлг (өлег), өлн; һүря; өлссн – I. голодный

өлг (өлег) – II. хронический

өлгө, дүүжн, саатул - колыбель, люлька

Өлгөд бичюхн көвү **өкөрлж** би таалнав (К.Д.)

өлгх (өлгехе), дүүжлх - 1) вешать, подвешивать 2) вязать

өлзэ, кишг, хөв, мөр, хүв - счастье, благоденствие

Таңсг эзнэннь **өлзэд** тавн зун шевнр тана-мана уга дүрклгсн бээдг (Ж.)

өлзэтэ, кишгтэ, хөвтэ, мөртэ, хүвтэ - счастливый

өлн (өлен), өлссн; өлг - голодный

Өлн киит даадг уга (Х.ү.).

өлсх (өлсехе); харһнх - голодать, быть голодным

- Мана көгшн ах ундасж, өлсж йовх (Ж.).**
өмэрән, уралан - вперед
 Тиигж харвад, залус өмэрән хәләв (Н.М.).
өмэрлх (өмэрлехе), уралан йовх - идти (спать), вперед
 Ольда адһн уга ишкәлләрн өмэрләд Багт хот хәләһәд
 нарад йовв (Д.Б.).
өмг (өмег), харслт; евәл - защита
өмглх (өмгелхе), харсх; евәлх - защищать
өмкриң (өмкөрен), хайдл - труха, гниль
өмн (өмне), урдн; кезәнә – I. раньше
 Урдн чигн кесг бийрәжәсн залусиг көлдән
 мөргүләд... (Т.А.).
өмн (өмне) - II. юг, южная сторона; перед, передняя часть
өмнк (өмнеке), урдк, кезәнк – I. прежний
өмнк (өмнеке) – II. южный; передний
өмскүл, үмскүл, хувцн белг - подарок одеждой
 Худир хоорндан өмскүл өмсклдв (Сус.А.).
өмсх (өмсхе), хувцлх - надевать, одевать;
 Ээн нойн Жанғр // Эвинь олж хөвцлв: // Эрвж нер киилг
 зооглад // Эрдни хул бишмд зооглад // Дөш цаһан биизэн
 зооглад (Ж.).
өндәх, өндлзх, өөдлх; өндс гих - приподниматься, возвышаться
Өндәж босад, утхурта усна ерәлинь ууһад... (Ж.). Ай, чи
Булһний - чи? Нам хәәснә сүүдт чирәчнү үзгдхш (Б.Б.).
өндр (өндер), өөдм, цомг – I. высота // высокий
 Өвгн күүнлә күүндухлә - чикнә хужр хандг, өндр деер
 нархла - нүднә хужр хандг (Х.Ү.)
өндр (өндер), нурхта – II. высокий
 Өндр күүкн ерүн асхн уга толһаһан геюқ (Х.Ү.)
өнр (өнер), олн күүкдтә, өнр-өргн, өнр-өсклң – многодетный,
многочисленный,
 Өнчин уга өнр болв (Ж.) Тана санан, күсл йир өнр-өргн
 бәәж (Б.А.).
өнчин (өнчи), өвү, өнчин-өвү - сирота; одинокий
 Эцци мөрнәд гүүдл бәәв, өнчин күүнд өнр бәәв? (Х.Ү.)
өнчин-өвү күүкд асрдг гер (К.С.)
өнчрх (өнчирхе), һанцардх - осиротеть
өнг (өнге), үр, иньг, нәәж, үр-өнг - I. друг, товарищ, приятель
 Өвгнә элгн-садн өнг-үр залус болн гергд, баһчуд болн
 көгшд нааран ирчхәв (З.таал.).
өнг (өнге) – II. цвет, окраска
өнгәлт (өнгәлте), иткл, ицл - надежда

өңгөр, ки, зөңгән, хара зөңгән - напрасно; даром, бесплатно
Өңгөр кү зоваһад керг уга (Э.К.). - **Өңгөр** эд - хөөнөн
өрн (Х.у.).

өңгәх, нәэлх, иңх - 1) надеяться 2) загадывать

Олы таана цуглулсн алдр сәәхн нерм дегд холд одад,
нанд күн **өңгәһәд** бәәнө (Ж.).

өңглх (өңгелхе), ширдх; будх - 1) облицевать, раскрашивать
2) полировать

өңгрсн (өңгерсен), давсн - прошедший

өңгрх (өңгерхе), үкх, өөд болх, цогцан сольх, тонылх, хорх, ко-
них - 1) умереть, скончаться 2) проходить мимо, про-
скочить

Эдү чигә хурдан эвтә күлгүд үзәд уга биләв, иим сәәхн
көвүд алдад уга биләв, одал **өңгрәд** одв билтәл, - гиһәд
үлдө (Ж.)

өөдән, деегшән - 1) вверх, кверху 2) послелог. вверх, к, на, по
Уул өндр гиж өргл **өөднү** эс һаргын күлг манд уга (Ж.).

өөдлх (өөделхе), деегшән һарх, өөд-өндәлх - направляться,
подниматься выше

һазрин өвсн, негл чикнәсн авад татсан әдл, сунж нарн тал
өөдлв (Н.М.) ...ик хар сала **өөдлөд**, үкрмүдән тууһад
һарв (Э.К.).

өөдм өөдем), цомг, довн, кетл - возышение

өөдс (өөдес), кизәр, тасрха - лоскуты, куски, обрывки

өөллін (өөллөнен), ацг, һундл, өөлт - I. обида

Альч чигн тускарн **өөлт** уга көвүн (Н.М.)

өөллін (өөллөнен) - II. выравнивание

өөлх (өөлхе), һундх, ацглх, өөлх-һундх - I. обижаться, чувство-
вать себя оскорбленным

Нанас үлү **өөлгдсн** гиж наань уга, - болж (Д.Б.).

Өөләд-һундад уурлад йовж одв (Ж. А.)

өөлх (өөлхе) - II. подровнять, ровно срезать

өөмх (өөмхе), усчх; көвх - купаться; плавать

өөн, жил - I. год; годовшина

өөн - II. разум

өөр, өөрхн, шидр, хажудн, хол биш - I.1) близко, поблизости 2)
близкий, недалекий

Өөр шидрин хоша улсиг өргмҗәр цуһараһинь сергәв
(Д.Б.).

өөр - II. гной, нарыв

Өөр цусн, шавин өдр сө уга өрләһәд (Ж.).

өөр - III. послелог у, около

өөрдх (өөрдехе), шидртх; хөвдх - приближаться, подходить
Дөрвн талк дөрвн шулм **өөрдэд ирв** (Ж.)

өөрк (өөрке), хажудк, шидрк, дөт - близкий, находящийся
вблизи

Өөрк сээхн ё дотрнь (Ж.)

өөрхн (өөрхен), хол биш, шидр - близкий

өөтэ, ё, шүүрүн - I. неровный, шероховатый

өөтэ - II. умелый, способный

өр, шар дун, өрлө, өр цээлнн - I. заря, рассвет

Тэр сэөнь бийдн өр цээлтл нэр-наадн болв (Ж.)

өр - II. недра

Болв һазрин **өрд** һал бээхиг өмти меддг бээж
(Х.үнн)

өр - III. грудь, душа

өр - IV. розжиг

Һанцхн модн һалд **өр** болдго гидгиг эс меднт? (Д.Б.).

өре, хора - комната

Өмссн хувцн нег зүстэ, унтдг ор-дернь, бээдг **өрөсн**
цевр (К.С.).

өрэл, дундур; хаһс - половина ◊ өрөл-дөрвнэ - четвертинка на
половинку; кое-что, кое-как

Утхурта усна **өрэлинь** ууһад... (Ж.)

өрэсн (өрэсен); һанц, негн - один из пары

өрвэд, үрвэд, таварн, адһм уга - медленно, не спеша

Санж ёвгн **өрвж** хотна... үкрмүдиг зүн - хооран һархв
(Д.Б.).

өрвэх, арвах, сарвах - торчать, взлохмачиваться

Өрвэсн буурл күклдн өрүн салькн альвлна (К.С.).

өрвһр (өрвөһер), арвһр, сарвһр - взъерошенный (о волосах)

өрвлзх (өрвелзехе); нээхлх, дээвлх - качаться; шевелиться

Хаалһрсн ноһан **өрвлзэд**, хойр көллэ наалдв (Т.герл)

өрвлг (өрвелег), ёдн, бул - пух

Көвкр-көвкр **өрвлг** дермүд (орна) көл, дер хойр талнъ
давхрлад тэвэте (Д.Б.)

өргэ, бээшн; харш - ставка; дворец

Баатр богдин **өргэд** багтмарн орв (Ж.)

өргэлх (өргэлхе); гер авх, күүк буулх, дерэн негдүлх, күн
болх - жениться

Күүкнэ эцк Зулха келжэнэ: Күргд ноолдхла, диилснь
күүким **өргэлтхэ!** (Леж.Ц.). Күүкиг ухатахинь медэд,
хан бийн бийдэн дорнь **өргэлв** (Х.т.).

өргжлт (өргежилте), өөдллт, төлжлт - развитие, рост

өргл (өргел) см. ора

өргмж (өргемж), магтмж; буульмж - 1) восхваление
2) вдохновение

Олы тоота **өргмж** һарсна туск учрнъ онғстан (Х.үнн)

өргн (өрген), у, уудм, өргн-олн, делгр, уужм - I. широкий;
расширенный

Өргн Шартг далань өрү-сөрү хойр урсхулта (Ж.)

өргн (өрген) - II. челюсть

Хад цаһан чолунд **өргөрн** дәңнлцв (Ж.).

өргх (өргехе); өөдлх, деегшэн һарх - 1) поднимать
2) повышать, перен. воспитывать, растить

Хадын дүнгө хортанинь Хар Кинэсиг **өргх** цагтнъ (Ж.).

Цасн көндрж бәәхш, өвсн чиләд, мал **өргүләд** ирв (Н.М.).

өрк (өрке), бүл; өрк-бүл, гер-бүл - семья, двор; очаг

Бум **өрк** алвтан нойн уга окад (Ж.) Алт худгин сельсоветд бүрдәгдсн колхоз гидг юмнәд арви нәэмн **өрк-бүл** орж (Д.Б.).

өрлг (өрлөг), җанжн - полководец, главнокомандующий

Уул **өрлгин** заклнн шүрүтә (Кич.А.).

өрм (өрем), бурху - I. бур, сверло

Өрмин үзүр соята (Ж.).

өрм (өрем) - II. сметана

өрмдх (өремдехе), бурнудх - буравить, сверлить

Менд! - гиж хәрү өгн, Делжә хойр нүдәрн **Харлиг** ивт
өрмдн гижәх дүртәһәр хәләв (Д.Б.).

өрн (өрен), өгцән, егйә - долг, задолженность

Өрн уга болхла - байн, өвчин уга болхла - киштә (Х.ү.)

өртхр (өртехер), корсхр, кортхр, корнус - вздернутый нос,
курносый,

өрү, сөрү - направленный против (фронтально), встречный, ту-
да - обратно

Хәд дарунь йосар жисв. **Өрү** хәләлнг арх уга (Ж.А.)

өрцх (өрцехе), сөрүцх - противоречить, возражать

Бийән медәтә күүнлә ю хәәж **өрцх**, юн гиж сөрүцх (Б.А.)

өрч (өрчи), чееж, кеврдг; омрун - грудь, грудная клетка

Өр-өвчәр саналдад, **өрчин** даһман тәәлв (Д.Б.).

өршәл, хәәрлт, өршәңгү - милость; помилование, пощада

Өмд жидмнин **өршәләр** амр сән менд бәәтн (Ж.)

өршәх, хәәрлх - помиловать, пощадить

Өрчлж, селгөтә болхнь олн бурхдин геген **өршөхнү...**
(Ж.).

өсвкх (өсевкехе), үүмх; сана зовх - беспокоиться,
волноваться

Зуг күүкнэ эцк зүрким **өсвкүлөд** бээнэ (Т. герл)

өсрх (өсерхе), һэрэдх; тогльх - прыгать; подпрыгивать
өсх (өсхе), боожх; борлх, урх - рести, подрастать

Иигх дутмнь би чигн **өсөд** бээнэв (Х.М.)

өтг (өтге); аю - I. медведь

Барс **өтг** хойриг долан-долан дөчн йисн хонгт босш уга
болтлын унтуулж оркв (Ж.)

өтг (өтег) - II. навоз

өткн (өткен), нигт, акун - 1) густой, крепкий 2) сухой (паек)

өткrh (өткерхе), нигтрх - густеть, сгущаться; становиться креп-
ким

өтлсн (өтелсэн), көгшрсн - преклонный, престарелый

өтлх (өтелхе), көгшрх, эмгрх, өвгрх - стареть, стариться

Э, дэкэд болхла, бидн хойр эмгнлэхэн **өтлх** наасдан
Нээмнэ хотын шавхрт күртн гижэнм (Б.Б.).

өтн (өтен), өтн-хорх; һуур - червь, черви

өтр (өтер), шулунар, бачмар, адһмтанар - быстро, срочно

өтрлх (өтерлхе), шамдх, адх, бачмдх - спешить

Эмгн, цэ янла, отрл (З.таал.).

өшэн, ашу - месть, ненависть

Өшөнөн чамас авхв гиж өвкнрөн анднарлжанав, - гиж
эн бийдэн анднарлла (Д.Б.)

өшэтн (өшэтен), дээсн - враг, неприятель

...колхозин жисэнэ йоста гидг үг-тохмин **өшэтнэ** болжана
(Д.Б.).

- П -

падрх, асх - пылать; пламенеть

пэ; хүв, егц - пай, доля

пиингх, шиигх, сиигх - I. шипеть; свистеть

пиингх; кеөрх, пуусках - II. бахвалиться

пилгх, элвгжх; дала-нала болх, деврх, элвг-делвг болх, байжх -
изобиловать

помпах, чомпах - выпячиваться, сидеть торчком

помпнр, чомпнр - выпуклый

пүргэн; шора, тоосн - пыль змейкой

пүргх; цуунглх - пылиться; перен. быть многословным

- С -

саад, харш, боомт, хөрг - препятствие, затруднение
саадг (саадыг) - нумн I. лук

Саадгин сумн бээхинь адуч мөдв (Бд. А.)

саадг (саадыг) – II. дойная

саак, одак - тот же самый

Жанһир махан чанж, бээтл саак эмгн орад ирв (Ж.).

Одаксиг негл экнь кевтэ үдшэввт (Т.А.)

саалтг (саалтыг) см. саад

саам; цаг, кем – I. период времени

Бичкин көвүнд Нарн эн саамдан йир сээхн күн болж, медгдв (Б.А.)

саам - II. удой, надой

саарх (саархы), холдх, уужмдх - 1) отдалиться; 2) затягиваться

Саарад, давад одсн улс дундас зугл олнд ач-тусан күргж, үнн чик цаһан седжлэр йовсны... (Д.Б.)

саасадх (саасадхы), байрлх - радоваться

Эмтн зог кеһәд келсиг цугинь үнн гиһәд саасадад, көөрәд бээдмн (Д.Б.)

саата, хойр давхр, олзта, күнд - беременная

Саата бээсн Булһи нарх үрөрн залуһан байрлуулхар седжэнэ (Ж.А.)

саатул, дүүжүү, елгэ - колыбель, люлька

Зуг дүүжлэтийн саатул бийнъ нааран-цааран көндрэд бээнэ (Х. үнн)

саатулх (саатулхы), бүүвэлх - баюкать

Ода deerен энүг нам төвкнүлэд, саатулад чигн керг уга (Д.Б.)

саатх (саатхы), күндрх, давхр болх - забеременеть

Тийгэд йисн жил болчкад, Манжин гергн саатад, эдн күүктэ болв (Д.Б.)

саахнда (саахында), саахна, сандажа, одахн, шидрхн - давеча, недавно

Ирлэ, ирлэ, саахнда! (Х. үнн)

савһр, севгр - взъерошенный, растрёпанный (о волосах)

Салькин жөвлү сээхн алхарн савһр толнахины илнэ (К.Д.)

савих, салу-сарвч болх - быть взъерошенным, растрёпанным (о волосах, шерсти)

Сависн нооста хөөнэ арсн махлань... далжиж одсн бээнэ... (Д.Б.)

саг, болһамж, саг-сергг - осторожность // осторожный

Классин ноолдач урдк-урдкасның күчләк, революционн
саг-сергг бәәлһән агчымд чигн сулдулх зөв угавидын
(Д.Б.)

сагар, болһамжтаңар, саг-сергәр - осторожно

саглр (саглыр), сарвһр - развесистый, раскидистый; пушистый
саглрх (саглырхы), сарвһрх - бытъ развесистым, раскидистым
Эн тег өнр-өргн болв чигн, **саглрсн** сәәхн тәрмр модн
ховр, мәлтглэсн булг усн хатяр (Э.К.).

саглх (сагылхы), саг бәәх, саг-сергг бәәх болһамжта бәәх - ос-
терегаться

сагслх, салврх - бытъ лохматым, косматым

садн (садын), элгн, элгн-садн - родство; родня, родственники
Салата модн, **садта күн**, - гиҗ келдг эс билү? Манд
садн, элгн дала (Э.К.)

садрг (садрыг), сала, сала-садрг; сала-сартг, жалһ - овраг,
балка

Ижлүмдәсн салад, альк **садргд** орж туһллсның медгәж
өгхш, хойрдгч өрүн хәәж йөвна (Куук. А.)

садта, элгн-садта - имеющий родню, родственников
Садта күн жирһдг, салата мюдн бүчрлдг (Х.Ү.)

саҗх (саҗихы), сәҗх, сагсрх, сегсрх - трясти, встряхивать
Нег өрк үнте намжл торһн **а́льчуриг...** бүм негәр саҗад
(Ж.)

сайглх (сайгылхы), жоралх - идти, бежать иноходью

Тиигж күүндәд, немиш цер гин түрүн даалһөвр күцәхәр
Салькна Анжә **сайглад** һар ад одв (Н.М.)

сала, садрг, сала-судл, жалһ – I. овраг, балка

сала, бүчр, ац - II. ветвь; 1) развилия 2) промежутки между
пальцами

Савһр хонғран үнчкен залус **сала-судл** әңгинь керчж
довтлдв. Салата модн бүтр мг (Н.М.)

салалх (салалхы), бүчрлх - ветвит ься, разветвляться

салвру; тасрха усн, царң - заливной луг

салврх (салвырхы); нурад унх - ра звалиться, разложиться

Лавкин кәдлмш далаңар **са.лврад** одх уга (Д.Б.)

салх (салыхы), әңглх, йилх - от-делить; разлучать

Өргәд буурласның **салнад** азб (Ж.)

салдах, сулдах, сарсаңад унх, ялдах - растянуться, лежать
неподвижно

Махмуднь агчмин дунд **салдаасн** болад, нөөрнь күрәд,
цогцнь цуцрсы болад одв (Д.Б.)

салдһр (салдыһыр); сулдһр, цуцрсн, көшсн - усталый, вялый
салдс, цергч - солдат, воин

Би - партин **салдс** бүгдин оlnас ончлж... йөрөжәнәв
(Д.Б.)

саллт (саллты); онцрлт; әңгрлт - 1) разлука; 2) ответвление

Селөнә захд хаалнин **саллт** харһв. Хаалнин саллт
(Б.А.)

салң (салын), татвр уга, бузр; самһа - 1) неопрятный, неряшливый 2) небрежный, халатный

Саадгин сумн болад салькн нисәд йовна. Самһа,
салңгиг олад, саналдад шуукрад авна (К.С.)

салсн (салсын), онцрсн, йилһрсн - отделившийся; отковавшийся

салтр (салтыр); учр шалтг, учр-шалтан - I. повод, причина

салтр (салтыр) - II. потомок в пятом поколении

салу, онц, салу-салу - отдельный, отдельно

салх (салхы), әңгрх, онцрх, йилһрх - 1) отделяться; отбиваться
2) разобщаться, расходиться

Сүргесн **салгсн** герасн өәмтхә (Ж.)

сам, шүүр - частый гребень, гребёнка, расческа

самһа см. салң;

Самһа му нәкдәс хол йовх кергтә (Х.ү.)

самһн (самһын), күүкд күн, эм; окн, эльгн - женщина

самлх (самылхы), шүүрх - чесать, расчёсывать

Хөрн гергн күмн сүлдиңж **самлдг** манр мәңгү күклинь
(Ж.)

самир (самныр); санмир сәкл - свет

Увшин **самирта** Ольда онц цевр-цеерәр бийән бәрәд,
олн дунд күндә болсн (Д.Б.)

саму; диг-дараң уга, эк-толһа уга, идән-будан, үүмән - беспорядок, смута

саналдх (саналдыхы), саначрх; зовх - вздыхать

Ода яахв? Цагн тиим бәәж гиһәд эндр бидн **саналд-навидн** (Бд. А.)

санамр (санамыр); тогтун; саңгадур - спокойный; беспечный;

Хөөткән эс сансн санан уга **санһадур** улс гидг тер (Э.К.)

санамрдх (санамырдыхы), номһрх; айх, тогтнх, төвкнх - успокаиваться; проявлять беспечность

Күцәсәрн **санамрдхмн** биш (Б.А.)

санан, ухан, серл, санан-серл - мысль, дума; сознание

Санань - ширәд, сәэрнь - шорад (Х.ү.).

... хамгин ик хүврлт, хамгин һөәхмжтэ шинрлт әмтнэ
санан-серлд болв (Д.Б.)

санархх (санарххы), ухалх, седх - задуматься; намереваться
саната, ухата, седклтэ, седвэртэ - намеревающийся, замыш-
ляющий что-л.

саначрхх, саналдх, седкл зовх - беспокоиться; заботиться
- Хама йовна тер ода, көөрк, - гиж эцк эк хойриннь
бээдл-дүрсийн нүдндэн үзж, күүкн дэхн-дэхнэс **санач-
рхна** (И.Л.)

санда; салвру, салнху, тараңху – разбросанный, рассеянный
Санда, **салвру** олыг эвинь олж хамцулад... (Д.Б.)

санл (саныл); тоолвр; ухан - мнение; намерение; мысль
санси (сансын), тоолсн, ухалсн - задуманный

Аль сансарн бээх. Эндр нам **санси** керг күчх сэн йорта
юмн болв (Э.К.)

санср (сансыр); делкө, орчлн - космос; вселенная, мир

Сансрин салькиг үкс ерэд, санамр дуулад жиргнэ (Д.Б.)

санх (санхы), ухалх; тоолх - мыслить, думать; полагать

Ахлгч күүнэ күлг билтэ **гиж санв** (Ж.)

сан, күж, санғин идэн – I. благование

Күзүн өнгөс **hy санғин** үнр һаргсн (Ж.)

сан – II. хранилище; фонд

санна; манна - 1) лоб; 2) чёлка

санғисн (санғысын), хорхсн, баасн; сүүр - кал

Ценгин серв мет цармудын **санғисн** харлна (К.Д.)

санҳах, гедэх, һодах; һонах, залрх, маңхах - восседать, сидеть
(выпятив грудь)

Зуг көвүнъ ө-чимэн угаһар төвкнүн бээдлтэһэр **санҳа-
һад**, тийгэд экэн хөләдмн (Б.Э.)

сарвлзх (сарвилзыхы), арвлзх - барагтаться, махать

Сарвлзгч дервн мөчинь сээр deerнь төеглж күлв (Ж.)

саравчлх (саравчилхы), гердх - приставлять руку козырьком

саржинх (саржиңыхы), шаржинх, шуржинх, даржинх - тре-
щать; шуршать

кар-мечн, мәчин - обезьяна

сарнах, сартах - раздуваться (о ноздрях)

сарсах; сөрсөх, арвах - 1) быть растрепанным (о волосах); 2)
быть заскорузлым (напр. о коже); 3) растянутться

Хурдндан орсн бор чон... алс авад **сарсаһад** унв (И.Л.)

сарсхр (сарсыхыр), сөрсхр, сарвхр, арвхр - 1) заскорузлый,
ссохшийся (напр. о коже); 2) торчащий (о волосах)

Санан – **сарсхр**, ёскөн – өргн (Х.ү.). Салань – сарсхр, саңань – тиньгр (Х.ү.)

сарул, чилгр; цөлмн - светлый, ясный

Сарин **сарул** болв чигн, өдрлөн өдл болдго (Х.ү.)

сарулдх (сарулдыыхы), чилгрх, цөлмнх - светлеть, становиться ясным

Таня серв... хәләхлә, өрә **сарулдад** бәәж (Д.Б.)

сах; шаһа - биток (для выбивания альчиков)

Не, жоотус, сәэнәр өргж авцхатн, би **сахан** сәэнәр эрчимж авсв (Д.Б.)

саһнда, сандаша, саахнаһа, одахн, шидрхн - недавно, давеча

Цекрә ман хойриг иртн гиж **саһнда** келлә, йовий, - болад эмгн Бадма адһав (Куук. А.)

сәэлх (сәэлхе); буульх, магтх - 1) хвалиТЬ 2) улучшать

Өрүн, асхнд көвүг өмнн сөгдж **сәэлнә** (Д.Б.)

сәэнәр; айтаһар, сәэтр, му биш - хорошо

...Баһчудт энүнә келсн үгмүд **сәэтр** соңгдж, бәәхш (Ж.А.)

сәэр, ууц, таша – I. круп (лошади)

Көвүн залун ардас һәрәдәд, эмнг мәрнә **сәэр** деер тусхла, эмнг мәрнә арһимжинь тәәлж авна (Бд. А.)

сәэр, сәэрмг – II. каменистое плато

...хату сәэрмг деегәр торд-торд ишкәд йовад одв (Ж.А.)

сәэрх (сәэрхе), ясрх, сәэтх - улучшаться, поправиться, отличаться; **Сәэрхлә** – садн дала, муурхла – нойн дала (Х.ү.)

сәәхн (сәәхен), кевлүн; ке; үзмжтә, һольшг - красивый, прекрасный

Сәәхн модн уул кеерүлдг, сәәхн күүкн гер кеерүлдг (Х.ү.)

сәвүр, бининг, митлә - веник; метла

сәкл (сәкл) см. самнр

сәкүл, харул, манул - стража, охрана; телохранитель

Эмни **сәкүл** зурһан минһн арвн хойр баатран ардан дахулв (Ж.)

сәкүсн (сәкүсен), мирд, бу - амулет, талисман, ладанка

Бурхн чамаг нанд илгәлә. Би меднәв, - үкәр күртл чи мини **сәкүсн** болхмч (Д.Б.)

сәкх (сәкхе), харх, манх - охранять, караупить, стеречь

Әм сәкдг баатрмуднь адг гисн... (Ж.)

сән, му биш, земгә, һәәвһә, һәәһә - хороший, неплохой

сервх (сәрвекехе), делсх, сержнх – развеяться

сәрсн (сәрсен), арсн; некә – шкура; овчина

Сәрсн шалвр көж өмсдг, саадгар заһс **хашалқ** тәжәл
кедг шуңғырцахна залус... (Д.Б.)

севг (севег), элгг – I. сито, решето

Би танд шин **севг** складас илгәсв, - гијә келчкәд, залач
нарч одв (Б.А.)

севг (севег), толв, мең, цеңг – II. веснушки, пятна, родинки,
оспинки

севглх (севгелхе), элглх - просеивать (через сито)

севгр (севгер), идр, баһ, баахн наста – молодой; молодая де-
вушка

Ценкүртсн төегин байр болсн көркн **севгр** күүкн (Д.Б.).

Севгр сурхульчир гүүлдҗ седклдм гейүр үүдәнә (Шугр.
В.)

севкүл; жоомг, жоодмг - пучок, клок (волос)

Булһн... электрохәәчиг түлкәд, хөөнә амин-нурһннд
күргәд, гијгин **севкүл** ноосиг хәәчлж... (К.С.)

севсн (севсен); кевлһ - плевок; жвачка

Хооласн хәрү **хархсн** севсән күүнә чирәд цацхла, гөңгн
хәрү гијә санх кергтә (Бд. А.)

севшх (севшихе); үләх - веять, дуть (о лёгком ветре); просы-
хать

Хаалһ салькнд невчк **севшсн** болх. Болв кесг өдр орсн
хурас одачн тег **севшж** сәэнәр акад уга(Санһ. Б.)

сег; саравч - навес

Сүмин хажуднъ **харх** модар бәрчкнсн хойр давхр **сег**
бәәдг (Сус. А.)

сегән, серл, сегән-серл; ухан-сегән - сознание, рассудок;

Хортн сегә өглгө хәрү дәврәд оржана (Н.М.)

сегәрх (сегәрхе), гегәртх; сарулдх, талрх; чилгрх - проясниться
(о небе), редеть

Сегәрж сарулдсн чеежд серл урдкарн тогтв (К.Д.). Ху-
учн, хамдан дәәлдҗ йовсн үүрмүднъ **сегәрад** оч. Кесгнь
уга (Д.Б.)

сегәтө, серлтә; ухата - рассудительный

сегркә (сегеркә); талрха; тару, нимтр - 1) редкий, негустой; 2)
прозрачный (о ткани)

Намрин өрүнә нигт хар будн семжн болж **сегркәред**
талрхдан шахад, нарна толян энд-тенд тусад бәәж
(Д.Б.)

сегчр (сегсөхер) см. **carchr**

сегсих, сөрсих; сөрсәх, өрвәх - торчать (о волосах); находитъся

сегсрх (сегсерхе), сажх, дүргрх - трясти, встряхивать
Не, таныл болый! – гиһәд. Темәнг көвүнә һарас атхад

сегсрв (Э.К.)

седвәр (седвәр), күсл; тачал, хөрцл - 1) намерение, желание
2) инициатива
Седвртө күүнә седклің у-өргн гиһәд... медсн, чадсарн таңчдан дөңгөн күргхәр зүткнә (З. таал.)

седкл (седкл); ухан, санан - мысль, дума; душа
Седклд сөжү уга болхла, сервкәһөр салькн орд уга (Х.ү.)

седң (седен), караг; кеемсг - франт, щёголь
Седң күүкд улсын зүркн седкл телүркүлдг (Д.Б.)

седх (седхе), санх; ухалх - замышлять, намереваться

сөжү (сөжиг); хардл; жигшүр - 1) мнительность, подозрение;
2) брезгливость
Серсн хойр нүдән хәләчкәд, ай һазрт ор, энчин зүүдн бәэжүм гиж санад... **сөжән** һарһад нульмчкад, хәрү нүдән аняд унтар седа (Санг.)

сөжх (сөжхе), хардлх; жигшүрх - проявлять мнительность
Терүнәсн **сөжәд**, үүди хоорнд кевтсн оньс өргәд авхларн, дотран нег мөсләж шиидләв (Б.А.)

секәте, ил, делгөтә, тәэләтә; задһа - открытый

секх (секхе), делгх, тәэлх - открывать;
...үкс үүдән секәд, һазаран һарад, машиндән сууһад йовв (Т.А.)

селөн; хотн - село; хотон

сельг (сельвег), сүв, сүв-сельг - совет
Цецн **сельгәр**, муңхг буульмҗар (Х.ү.)

сельгч (сельвегчи), сүвч - советник
Үүләсн буусн **сельгч** Флянов... бәәнә (Д.Б.)

сельцән, зевшәл - совещание

сельх (сельвехе), сүв-сельг өгх; зөвшлх - советовать; обновлять
Тевдин шажнни һалын хог **сельсн** орн гиж маглата деер андуһин хуучн 13 кийд гидгин негнь эн гинә (Позд.)

сельгән; сольт, чеерүд - смена, чередование, очередь
Йөрәл, мендллән төгәлңгәс асхрлдв, Евгенә **сельгәнд** күрлдв (Д.Б.)

сельм (слем), үлд; мишл - меч; сабля
Мацгин көвүн фронтд советск йосан һартан **сельмтәһөр** харсж йовсмн (Д.Б.)

- сэлх** (селхе), сэлх, сольх, дольх - менять, сменять, чередовать
 Эдн тергн деер Булһнд ишкә делгж өгәд, бийснь **сэлн** хөөһэн хәләлдәд кевтүхәв (Б.Б.)
- семәх**, мах-мерә алдх; энх, шүүрх, муурх - худеть; бледнеть
 Булһн улм номһрад, зөвэр **семәһәд**, дуунь баһрад цәәһәд одв (Б.Б.)
- семгр** (семгер), хатмл, эццәвр - худощавый, тощий
- семлх** (семелхе), цүцлх; семчх - распускать нитки, мешать, перемешивать
- семрү**, холята, хольмг - перемешанный, смешанный
- семрх** (семерхе), хольх; хутхх - I. мешать, тасовать
 «Секәд уга авдарт **семрәд** уга торһн» гиҗ хальмг улст келгдг тәэлвартә тууль санандм орв (И.Л.)
- семрх** (семерхе) – II. рваться
- семчх** (семчихе) см. семлх
- сендлх** (сенделхе), сәндлх, сөңглх, овхрулх - разрыхлять, рыхлить
 Хонһр һалзн хойр чикән кулылһж авад, хойр турұнарн шавр **сендлж** шивәд шуугад одв (Э.К.)
- сенр** (сенер), сонын - 1) интересный 2) новый, незнакомый
 Сенр сәехн үнрн сержңәд өрәһәр тарна (К.Д.)
- сенқәх**, дүнгәх, гедәх - возвышаться; пыжиться
 Тер намаг таньна, - болад, санамр көвүн **сенкәв** (И.Л.)
- сенсн** (сенсен); ааһ; шаазң - чашка, пиала
 Өндр модн суулнта чигәг нөвчк бүлжәһәд, түүнәс ик модн **сенсн**д көжәнәв (Т.герл)
- сер**, цомг, довң; толһа; көтл - 1) холм, возвышенное место
 2) подъем (ступни) 3) шейный позвонок
 Сер deerny һархла, серглң салькн үүләнә (дун)
- сергәх**; серүлх; давтх - 1) пробуждать, будить 2) приводить в чувство, отрезвлять; 3) возобновлять; будировать, поднимать повторно (напр. вопрос)
- серглң** (сергелен), серглң-дерглң - бодрый; жизнерадостный
 Урднь энд үзгәд уга нүүж йовх әмтиг хаана цергчнр
серглңгәр гатв (Бд. А.)
- сергх** (сергехе); әмдrh; ки авх - 1) воспрянуть, оживляться;
 2) ободряться, освежаться
 Арднь гент ухан орад, мөртәһэн **сергәд** босв (Ж.)
- сержңнх** (сержиннхе), сер-сер гих; үләх - 1) веять, дуть
 2) развеваться

... цөвр аһарта, **сержнисн** салькта, тегш, өргн, наласн тег, эң-зах уга (Докр. Б.)

серл (серел), сегэн, ухан, ухан-серл - 1) сознание 2) мысль, чувство

Серл угад, седкл уга (Х.ү.)

серлтэ (серлтэ), сегтэ, серл-сегтэ - думающий; сознательный, рассудительный

серныг (сернег), хустг - спички

Ахнр, зогсжатн, хүүрэ **серныг** нанд бээнэ. Мэтн (Санг.)

сертэх, серсэх; шовах, һозах - торчать; оттопыриваться

...сувраха һунжд, һунмуд чикэн **сертэлнж**, баглрж бара-нур өөрдцхөв (Д.Б.)

сертхр (сертехер), сертхр, сэрсхр - торчащий; оттопыренный (об ушах, рогах)

Сертхр өвртэ яман сеглөтр болнав гинэ (С.-Б.Х.)

серүн, зекүн - прохлада // прохладный, свежий

Эн салькна **серүнднь** (Ж.)

сетре; бурхна тәкл - 1) освящённый 2) жертвеннное животное

Сетре мал бүрткэд, кишигинь дурдж, семжтэ элк зурхач дурлж, эдлв (Нуур. В.). Кек **сетре** – тенгрин **сетре**, цаһан **сетре** – бурхна **сетре** болдгж (Э.К.)

сетрлх (сетрелхе); өргх, барх; тәх - жертвовать скот

сидт (сидте), ав, илв - волшебство // волшебный, чудодейственный

...сонын сээхн бамб цецгүдин ормд **сидтэ** кевсин өңгтэ тэрэн көкрэд урхжана (Т. герл)

сиилүр, наһш - 1) резец; 2) насечка

сиичх (сиичхе), կүүчх - изрезать; разбить на куски

Нүүрт бээсн окоп биш, шуд манаахс бээсн һазриг оныглж авад, тер һазриг цугинь сумар **сиичднн** (Н.М.)

соврха (совырха), сувраха, хусрц, эрмг - яловая (напр. корова)

Элвг малтань төл өгшго сул, **соврха** бодмудан хулдж... яарм орцхана (Д.Б.)

совшх (совшихы), үрвөд хатрх, совр-совр гих - ехать мелкой рысью, трусить

Улан зам хаалһар... мөрн совшад хатрад орксн, хаалһин даншанд тергн зээлэд-цокад йовна (К.С.)

согту; бор согту, шал согту; зөвөр сэн - пьяный

сож (сожи); модьрун; өср, шүрүн – грубый, мощный, могучий

солих, халих - косить глазами

солиһ (солынһы); доһлнц эмгн - радуга

**Сонын сәәхн көрүхн чирәтө //Солңһ мет бүләкн хәләцтә
(К.Д.)**

сольвх (соливхы); сөлвх, кирслх - 1) скрещивать; ставить крест-накрест; 2) прясть ушами (о лошади)

сольр (солир), хальр - косой

сольх (сольхы), дольх - менять, обменивать

сольцан, дольцан, сольг - обмен, мена

сонр (соныр) - чуткий, хороший слух

сонымслт (сонимсылты); урмд - интерес к чему-л.

сонымсх (сонимсыхы); урмдх - интересоваться, проявлять интерес

сонын (сонин), сонын-сормг; ончта - интересный; особенный

сонырхх (сонирххы) см. сонымсх

соңсх (соңсыхы), чикән өгх, онъган өгх - слушать

соңсхвр (соңсыхвыр); зар - объявление; сообщение

соңсх (соңсынхы); зарлх - объявлять; сообщать, доводить до сведения

сертт (сөртег), учр, шалтг, учр-шалтан - повод, причина

сорул; киилүр - насос

сорх (сорхы); татх - втягивать, тянуть

соҳр (соҳыр), бала, нұн уга, соҳр-бала, харан уга - спелой

Соҳр малд худг бичә танюл, сокту күүнд әрк бичә үзүл (Х.ү.)

сег, зарм - 1) крупа, пшено 2) низина (с сочной травой)

сөгдх (сөгдехе), евдглх - вставать на колени

седрх (седерхе), сөрх; зөрх; серүцх - дерзить, вступать в пререкания

сөңглх (сөңгелхе), суһлх, суһ татх - вырывать с корнем, рыхлить

сөевң (сөевен); зарц, көтч - слуга, прислужник

сөекө, башмг, бөөтг - туфли; башмак

сер, хадасн - гвоздь

сергх (сөргехе); эргүлх - повернуть

серх (серхе), сөдрх; зөрх - 1) противоречить, дерзить 2) направиться

суврха (сувырха), хусрн, эрмг - яловый

суһлх (суһылхы), татх; сөңгслх - выдергивать, вытаскивать, рыхлить

суһрх (суһырхы), алдырх, мәлтерх - ускользнуть; вырваться, сплететь, сорваться

судл (судыл), сала, сала-судл, җалһ - овраг; ложбина

сул; хоосн, кәндә; эжго - 1) пустой, свободный 2) слабый

3) бесхозный

сулдх (сулдхы), чинән алдрх; сулрх - 1) ослабевать;

2) освобождаться

сулдвр (сулдывыр), сулдл - свобода

суль (сули), арва - овёс

сүмн (сумын); ценг - пуля; заряд, патрон

сундлх (сундылхы), суулhх; дүүрх; мордулх - садиться (на лошадь вдвоём)

сунх (сунхы); татх, утх; чирх - растягивать; удлиняться

сунhх (сунhыхы), шүүх, шүүж авх - 1) избрать; выбрать 2) удлинить

сурвр (сурвыр); төр; керг - вопрос; проблема

сурhач (сурhачи), багш - учитель, преподаватель

сурhмжлх (сурhымжилхы) - воспитывать

сурhмжта (сурhымжита) - воспитанный

сурhульта, медрлтэ - образованный, грамотный, эрудированный

сурлт (сурлылты), сурвр - запрос, вопрос

сурсн (сурсын), дассн; медж авсн - усвоенный, выученный

сурх (сурхы), дасх - 1) учиться, обучаться 2) спрашивать

суулhх (суулhыхы); төвх; шиидх - 1) ставить (во главе), назначать 2) сажать, усаживать

сүвтэ, олимха - 1) находчивый, сметливый; 2) имеющий ушко

сүзглх (сүзгелхе), шутх; иткх - 1) веровать, быть набожным 2) почитать

сүк (сүке), балт; чавчур - топор

сүм, киид, дацан, хурл - храм; хурул

сүрг (сүрег); адун - стадо, табун

сүрдэх (сүрдэхе), үргэх, өөлhх - страшить, запугнуть

сүрдх (сүрдехе), өөх; чочх, үргх - бояться, пугаться, испугаться

сүркө; өвр; берк; сүртэ - 1) чрезвычайный, исключительный 2) величественный; грозный

сүүв (сүүве), тевр - охапка

сүүгх (сүүгхе); үлэх - продувать; дуть, сифонить

сүүж (сүүже); ууц; таша, нуй - 1) тазобедренные кости 2) бедро

сүүкнх (сүүкенхе), ёмсх, өңклх - пыхтеть, сопеть

сүүл, чилегч, эцс; адг - 1) хвост; 2) конец, окончание

сүүлднъ (сүүлдень), чилгчднъ - в конце, после

сүүр, ул - 1) основание, фундамент 2) заседание

- Т -

та, таанр, тадн - вы

Таанриг һаза үлдэсм сэн болж (Т.А.).

таава; хөөрүл - 1) сковорода; противень 2) спорт. диск

3) музыкальный диск, пластинка

таавр (таавыр), кирцэн, бодвр – предположение; догадка

...тегэд бидн тегш медрлтэ болж танд тоолгджадг болх
-тиж Хомутников Василь таавран кель (И.Л.)

таал, өкөрлін, эңкөрлін – I. ласка, нежность

таал – II. условия

таалмж (таалымжи), таасмж - 1) приятность 2) ласка,
проявление нежности

таалмжта (таалымжита), таасмжта - приятный, симпатичный;
любезный

Таалмжта, килнц уга зүүднд тавлж седклэрн эн чивв
(Д.Б.)

таалта, өкөр, эңкөр - ласковый; любезный; приятный

таалх (таалхы), өкөрлх, эңкөрлх - ласкать, нежить

Өкөр бички Кааруг өрк-бүлнү таална (Д.Б.)

таанр (тааныр) - см. та

таар, зөв, эвцэн - 1) согласие 2) слаженность

таарлдан, зөвшөлдэн, эвцлдэн - установление согласия

таарлт см. таар

таарх (таархы); зөвшөрх, таасх, ирлцх - 1) соответствовать

2) нравиться; одобрять 3) уживаться

тааста; зөвтэ; үзмжтэ, ирлцтэ – приятный; подходящий

Тер кевөрн тедн хаана көвүнд тааста күүг олж чадл уга
мердэн унж авад, зөвөр атхр хөрөд йовж одцхав (Т.Герл)

таасх (таасхы) - см. таарх

таах, бодх, кирцх – предугадывать; предполагать

Баату эн өвгн бийлөхөн кергтэ йовхинь тааһад медв
(Д.Б.).

тааха, халцха, хожхр; һалзн - безволосый; бритый

...дунд нурхта, толханнь үсн өрөлдэд унж одсн учрар,
халцхалад хусж орксн тааха толхата... залу аашна
(Б.А.).

тав, күсл, тачал; дурн – I. 1) желание, удовольствие

2) тренировка

Өрүн хот болтл таван ханһад, сүүж-нурхан тинилнэд
орндан кевтнэ (К.Д.). Тав болсн зеерднь сээхн талкан
сээр талан хураһад (Ж).

таварн (таварын), дуарн, үрвэд, санамр; дурндан; сансарн – свободно, по желанию

Теег өлгөтө кевтх таалур күүкд мет **таварн**, санамр сарсаад унтв (Б.Б.) Бүкл долан хонгтан көвүн көд цаһан бээшнд амрад, хот–хоолан сансарн эдлэд, **таварн** бээв (Бд.А.).

таварлх (таварылхы), санамрлх, үрвх - чувствовать свободу, волю

Хавр ирэд, дулан-бүлэн болхла, тер цагт **таварлж**, болжана (Д.Б.)

тавг (тавыг) ул, сүүр – I. основание, подошва

тавг (тавыг) – II. стопа, ступня; лапа

тавг (тавыг) – III. большая деревянная чаша

тавлх (тавылхы); довтлх – I.1) ехать галопом 2) выдерживать (лошадь перед скачками)

Өл Манхн цаһан уул хархад ирв, deerny өрө **тавлад гарв** (Ж.)

тавлх (тавылхы) – II. злорадствовать

Сэн назр, сэн көдлөчир авсн бийн, терүгэн эзлж чадсан угат! Сэн болж! – гиһэд тедниг **тавлдг** билэв (Бд. А.).

тавлх (тавылхы) - III. чувствовать спокойствие, успокаиваться Гесндэн идж, чидлэн батлх кедү тосан бурхнд зул **тавлнав** гиһэд шатасн болх (Д.Б.).

тавлх (тавылхы) – IV. закатывать, клепать

тавр (тавыр), тавр-туvr, ховр - редкий

Пөөдр бийн **тавр-туvr** сахлта, хальмг күүнд ховр атхлдсан отхта хар үстө, нагцхр хамрта баахн хар залу (Б.Б.).

тавта, айта, тааста – I. благоприятный; удобный перен.

выпивший

тавта – II. пятилетний

таг, тэвц – I. полка

таг – II. совсем, совершенно

Эн **таг** сохр тенгэр назр хойр негдж одсн аюл дотр хажунаас дөн ирх гиж күлөж болшго. (Б.А.).

таг, таг-яг – III. крепко, крепко-накрепко

Һартан пистулан **таг** атхсн Онегин Ленскиг хэлэв (Д.Б.).

таглар, бөглө; декүр - затычка, пробка

таглрх (таглырхы), бөглх - закупориваться, затыкаться перен. молчать, притихать

Татьяна гарв. Евгений ормдан тенгрт цокулсан мет **таглрв** (Д.Б.).

тагт (тагты), бурм - мост

Тагт деегөр тавржгнад һарад одвидн (Ж.А.).

тагчг (тагчиг), ә-чимән уга, ә-ки уга, дун уга - тихо, спокойно
Ә-чимән уга, **тагчг** өдр (ү.). Тадн, хөөчир, яһад **тагчг**
суунат? (Б.А.).

тадн (тадын), таанр; та - вы

Эндрк ик байрла **тадниг** өрүн седкләсн йөрөжәнәв (Х.
үнн).

тажирха, ховр, хатяр; тару - редкий

Цаадк өөдмин ташуд делж, идшилсн хөөн **тажрха** бор
үүлнә өңгтәһөр үзгдв (И.Л.).

тайг (тайиг); довныг - 1) трость, посох 2) костыль

такрх (такырхы); сүүдүр дөврх - согнуться; парализоваться

тал, үзг - 1) сторона; направление 2) послелог к, по...

тала; далвн, талва, тегш һазр - открытое пространство, поле;
равнина

Талван цаһан көдә (Ж.).

талвах; төвкнх; номһрх, тогтнх - 1) успокаиваться, приходить в
себя 2) расстилаться, раскидываться

Теег гиичинрин өмн **талваһад**, сунад кевтв (Сус.А.).

талдан, ондан; талын - 1) другой, иной 2) отдельный, особый

Хотнь - маҳн лапша хойрас **талдан** юмн уга (Т.А.) Төгөд
талдан күчтэ э соңгсхш (Бур.Н.)

талданар, онданар; талданар - 1) по-другому, иначе 2) особо

талмич (талмышчи), орчулач, амдач, толмач - переводчик

Күцөх тернь - тер амдач саарлахна улсиг дахулж, бас
талмич болж чадх уганинь сурж, үгцж авх (Д.Б.).

талрх (талырхы), тарх - рассеиваться

Нә, болв. Бурхн әәлдг, будн **талрсн** болад одвшн, - болж
Клава санаудв (И.Л.).

талт-мулт (талты-мулты); өрө, өрө-көрө - плохо, кое-как, едва
Көвүн жил өрө давад, **талт-мулт** тавглж ишкәд йөвҗасн
саамла Бога өңгрв (Д.Б.).

талтһр (талтыр), у, өргн - широкий

талхлх (талхылхы), үүлх; нүдх, **талхм**-тарм болх – толочь, из-
мельчать, рушить

Улачудт хамхлуулгдсн цаһачуд **талхм**-тарм болад, салад
сөврөд йөвцхав (Д.Б.).

талхн (талхын), нунтг; ө - порошок

талхчх (талхычхы) см. талхлх

талын, ондан, талдан - другой, иной

Мүүһан талын күүнд медүлөд яахв? – гиж немж кельв
(Д.Б.)

тальвх (тальвхы), тэвх, окх - 1) ставить, класть 2) пускать, отпускать

тамһ (тамһы), темдг, им - тавро, клеймо

Мөрнд тэвдг **тамһан** махладан, маңнадан наасн...
(К.С.)

тамһта (тамһыта), темдгтэ, имтэ - таврёный, клеймёный

тамһлх (тамһылхы); темдглх, тамһ тэвх, тамһ дарх - клеймить, таврить (скот)

тамлх (тамылхы), зовах - мучить, пытать, истязать

тамтрх (тамтырхы), дээвлх; нээхлх - шататься, качаться

Яахан медж чадад, хойр көлнү **тамтрад** бээв (Б.А.)

танг (таныг); чинр - качество

тангто, керго - непригодный, негодный, некачественный, не нужный

таньдг (таньдыг), меддг - знакомый

Таньлта күн төеegin чингэ, **таньл** уга күн альхна чингэ
(Х.ү.)

таных (таныхы), медх - узнавать, распознавать

таньшго (таньшиго), медшго - неузнаваемый

Төгөд чигн эн хойр тер даруһан нег-негэн сээнэр **таньж**, чадлго бээв (Х.үнн.)

таңһирг (таңһырыг); андһар; сэкл - 1) клятва; присяга, обет

2) товарищ по клятве

Һурви **таңһирган** бээһэ бээлт һанцхн Егоровас сүмс алдад бээнэч? (Т.А.)

таңһирглх (таңһыргылхы); андһарлх; сэклх - давать клятву, присягу

таңһич (таңһычи); олн-эмтн, улс - 1)народ 2)область; республика
Таңһичинн хотл балһсн төефт дүнгэж ёсв (Шугр.В).

таңсг (таңсыг); өврмж, сээхн, жигте; энкр - 1) прекрасный, чудный 2) ласковый, нежный

Арви тавн баатр көвү Цаһада **таңсг** адучдан һарһж ёгв (Бд.А.).

таңсглх (таңсыгылхы); энкрлх - ласкать, нежить

Йоста гидг сээнэ экли гиж бидн энүг **таңслжанавидн** (Д.Б.)

таңх (таңхы), дүлө, чикн хату; оварһ уга - глухой

Чанһар келхлө - бичэ хөөкред бэ, би **таңх** бишив, - гиж ёөлнэ (Ж.А.).

таңхрх (таңхырхы), дүләрх - совершенно оглохнуть

Тер күрнтрсн нарн дорас жиигсн, ишкrsн дун хойр чикиг
таңхрулна (Бд.А.)

тар, зовшөл - согласие

тарах; көөх; тархах; цацх - распускать; разгонять, разбрасывать
перен. тратить, транжирить

Көвүд хоорндан керлдн йовж, көөж тер нохасиг **тарацхв**
(Д.Б.).

тарвс (тарвыс) - арбуз

тарг (тараг); экн; тарха - головной мозг

тарһлх (тарһылхы), мах бәрх; билхә - полнеть, тучнеть

Киитн булгин уснd, көк девән евснd күçж **тарһлад** бәөж,
(Ж.).

тарһн (тарһын), мах бәрсн; билхhr - жирный, тучный, упитан-
ный **перен.** довольный

Кедү даюқ хамдан сууһад чирк-чиркән харһулад, **тарһ-**
нар инәһәд, орс эрк ууж, бәөв гилч тедн (М.Н.)

таржыңх (таржинңыхы), даржыңх - трещать, дребезжать

тарлн (тарлын); цоохр - пестрый, крапчатый, в яблоках

Чон идсн Ляльк гидг мәрнә ормд Тишко гидг **тарлн** бор
мәрн нанд билә (Т.герл).

тарлнцх (тарлыңтыхы), цоохрдх - пестреть, быть крапчатым

тар-тур гилһн **парн.**, керлдән, цүүгән, өглдән - перебранка
(словесная)

Шинде, большо юм бичә **тарнад** бә. **Не, тар-тур** гиһәд
керлдсн чигн болый... Мини гем (Ж.А.)

тартах, көөх, тертәх, тешкәх, чирдәх - раздуваться

тару, ховор - 1) редкий 2)разбросанный; разбрехшийся

тарх (тархы); евлх; тольх - 1) расходиться; рассеиваться

2) распространяться 3) рассасываться (напр., об опухо-
ли), перен. разругаться

Үгән медлцлго таржана. - болж хәрү өгчәнә (Н.М.).

тарха; толна - I. 1) голова 2) головной мозг

тарха - II. плешивый; шелудивый

Сөөхн иныг минь гиһәд, саамлад Амулн **тархаг** өкәрлв
(Леж.Ц)

тархагч (тархагчи), түгәч; делгрәлч - распространитель

тархах, түгәх - распространять

таслх (тасылхы); хаһлх; шуучх; сүһлх - 1) отрывать, рвать

2) прерывать, прекращать 3) разбирать (дело)

Нег саамд эвәр яһад эс **таслхар** седсмб? (Т.А.)... өрәсн
келинь **таслад** хайчкиж (Э.К.)

тасм (тасым), сур - ремень, ремешок, лента

Тасм жолаг тасртл татв (Ж.).

тасрлтго (тасрылтго), зогслтго - беспрерывный, непрерывный

тасрсн (тасырсын), шуурсн - оторванный, порванный

тасрх (тасырхы), шуурх - 1) рваться, отрываться; обрываться

2) вырваться вперед 3) прерываться, прекращать 4)

отделяться, отбиваться

тасрха (тасырха), ёёдсн, кизэр - 1) отрывок, клок; лоскут пе-

рен. перерыв 2) оторванный, разорванный

...дорд монглын болн дөрвн ёөрдин нойдуд зун шаху

жилд **тасрхан** угаһар хоорндан ноолдж йовсмн (Бд.А.).

тата; тонг - упряжь

татал, худг, шат - колодец

Минь эн цагла хотна залус **таталыг** малтад, булгт күрч
йовдг болна (Н.М.).

татасн (татасын), шуһм, зурасн - 1) линия, черта; тире

2) стык

татаста, шуһмта, зураста - линованный; подчеркнутый

татата, секөтө; задна - I. открытый

татата, зүүсн - II. запряженный

татврго (татвырго), салиң, самһа, татмжго – небрежный; не-
ряшлиwyй; невыдержанnyй

Татвр угад - ясвр уга (Х.ү.).

татлдан (татылдан), оралдан, зашклдан - осложнение

тату, дуту, дуту-дунд, тату-тартг - недостаток (чны); нехватка

Мини сургууль ода деерэн дегд тату (Бад.Б.).

татх (татхы); чирх; татх-маажх - 1) тянуть, тащить; дергать
2) натягивать, подтягивать

Мөрн деерэsn таш бэрлдэд, нег жилин эргцд **татлдад**
оркна. (Х.т.).

Эмтнэ залус болхла, хажуһас **татад-маажад** олна (Б.А.)

тахрлх (тахрылхы), күлх, боох - связывать

тахсхн (таххисын); батрсн - закаленный

тахшх (тахшихы); батрх - закаляться

Өдр ирэд, цаг давад, жил өнгрх дутман медрл болвсрад,
ухан **тахшад**, дамшлт өсөд, батрад йовна (Д.Б.).

тачал, генэр, жилв, хөрцл; күсл - вожделение, страсть; желание

Саллцж, ханцж һарна гисн энд эн саамла йир **тачалта**,

нашуuta болад бээв (Д.Б.).

тачких (тачкынхы); жинчх, кийтрх - I. трещать (о морозе)

Кийит ода **тачкнад** бээв (Д.Б.)

тачких (тачкынхы); хагшад (инех), хагшх - II. хотовать

- таша, һүй** - бедро
ташмғ (ташмыг), маля, аратныг - бич, кнут
 Эргед хөлөхлө, нидн жил геедрсн ташмгиним салдрh
 көлиним чигчэхэд торч йовсн бээж (Х.т.).
- ташмр; арhсн, кийдцн;** бэмбө – кизяк-лепка, кизяк
 Эн хоорнд сээнцг дэвр-тавн ташмр арhс төврэд орж ирв
 (Д.Б.).
- ташрдх** (таширдыхы), халхлх; бултх – заслоняться; прятаться
 Кузьма Городовиковин мэрнэ сүүлэснь атхад авсн болв,
 цаhачуд сана автлнъ тер хойр гер **ташрлж** одв
 (Бд.А.).
- ташу, кец, бел; хажу** - склон; косогор, откос; пологость
 Цаг ода чигн бээнэ, - гиж редактор наадн **ташуhар** кельв
 (Ж.А.).
- тээhн** (тээhен), ноха - собака
- төөз, тевцн** - сцена
 Төөз deer эн артист hарч ирлhн балhн оныг уга үлдхш
 (Х.үнн).
- тээлэte; секёte; задhа** - открытый
- тээлвр** (тээлвер), цээлhвр - толкование
- тээлх** (тээлхе); секх; татх - 1) развязывать, отвязывать; рассте-
 гивать 2) открывать, отворять 3) растолковывать, отга-
 дывать 4) снимать
 Үзсн зүүдн Татьяниг үүмүлнэ, үүг яhж **тээлхэн** медлго...
 (Д.Б.).
- тээрх** (тээрхе), керчх; утлх - резать, отрезать; ампутировать
 Болд хар хоңшаринь тас **тээрэд** цокн унhав (Ж.)
- тээтhр** (тээтhер); мээhр - косолапый, кривоногий
- тэвүр, тэвц, таг** - полка
 Зүн бийдк **тэвц** deerес шанh авад, цээhэн самрад,
 үслэд болhв (Э.К.).
- тэвх** (тэвхе), орх - 1) ставить, класть 2) назначать
 Дош хар гидг эмэлчинь **тэвэд** (Ж.). Бийнь невчк
 тэвгдсн болла (Н.М.).
- тэвц** (тэвце), таг - 1) полка 2) вклад; взнос 3) преподношение
 ... зүн бийдк **тэвц** deerес шанh авад цээhэн самрад,
 үслэд болhв (Э.К.).
- текр,** сүүдр дэврсн - неподвижный; парализованный, сведен-
 ный, стянутый
- тэх** (тэхке); бэрк; ёргх - совершать жертвоприношение
 Шин бүүрт ирхлэрн, бас цеврлж hal **тэх** кергтэ (Б.А.).
- тэрх** (тэрхе); суулhx – I. сеять, засевать; сажать

Өгсөн авдг, тэрсэн хаддг (Х.ү.).

тэрх (тэрхе) – II. прививать, делать укол

тевг (тевег), қүкл; гижг - коса (волосы)

Үсэн **тевг** көж гүрж унжулад... ширэ дээр сууна (Позд.)

тевр (тевер); сүүв 1) объятие 2) охапка

тевцн (тевцен), тээз - сцена

Олимпиад кехэр шишлү бэрсн зуна театрин **тевцн** дээр
Баһ-Дервд нутгахн билг-эрдм үзүүллөн эклв (Д.Б.).

тевчх (тевчихе), теех; даах - 1) уважать; терпеть; выдерживать, сносить 2) простить, извинить

тевш (тевши), идш - корыто, лохань; деревянное блюдо

тегш (тегши); тиньгр; әдл - 1) ровный, гладкий 2) равный

тегшлх (тегшилхе); әдлцүлх 1) уравнивать, выравнивать

2) распределять поровну

тегдһр (тегдеһер), ахр - короткий, укороченный

тедү, эдү - столько, столь; сколько

Жанғир **тедү** хүвлөтэ болхны, би чиги **тедү** хүвлөтөв (Ж.).

тедүкнд, уүжмд - поодаль

Боова эмгнө гер мана герес **тедүкнд**, хоша болж бээдг билө (Д.Б.).

тееvr (теевер), ачлһ, асан; тең - 1) поклажа, груз 2) перевозка

Темэн тиигж үхалв, **тееvrtэн** зөөж үүгдлв (Д.Б.).

теег; көдә; кеер - I. степь, поле

Эн-зах уга өргн тиньгр **теегин** цол дунд бээх Гүзэк гидг бичкн нуурин өмн амнд арв шаху гермүд бүүрлж (Д.Б.)

Кеер, **теегт** – хадх биш, хармж иддг ёвсн уга (Т.А.).

теег; тэдг, тевч – II. поперечина, распорка, перегородка

тееглх (теегелхе); үүлх; боох - 1) туюг связывать 2) закрывать (задвижкой)

теех, зөөх - 1) носить, возить 2) разгребать ногами

Эс соңсар темэн ачлнан **тееһад** йовна. Берк цаһан омадан эрк кевэр **тееҗ** (Д.Б.).

тежәл, күмс, хот-хоол, хот, тежәл-теткүл - 1) питание, пища

2) корм

Хотна өмтсин **тежәл-теткүлн** мел му болх бээдл уга (Д.Б.).

тежәлтә, күмстә, хотта-хоолта - 1) имеющий корм 2) состоятельный

тежәх, асрх, хот өгх 1) кормить; вскармливать 2) воспитывать

Анђучлад эцк эк хойран **тежәһөд** бөөв (Ж.).

- тежг** (тежиг), нууц, бүтү үг - иносказание // иносказательный, тайный
 Би нег **тежг** үг келнэв (Х.т.). **Тежгөхөр** докъя өгөд, зэрмдэн сурһмжин үг келхлэ, күүкн аштахаар анхсан бөөдл үзүлхш (И.Л.)
- телсн** (телсен); татсн - растянутый, распаяленный
телтр (телтер), тер талк; цаадк - противоположный; находящийся на той стороне
 Немшир нуурин **телтр** бээх Өвдт күрч ирв (Х.үнн)
- тэлх** (телхе), татх - распяливать, растягивать
темөн; хәркрдг, харулт, хойр харулт - верблюд
темдг (темдег); докъя - 1) примета, знак 2) отметка
 Эн Бумбин орнд архта көвүн нарсан болхла, нег **темдгэн** өгти гиж дуудн зарлв (Ж.).
- темсн** (темсен), земш, тэрэн, тэрэн-темсн, ург - плоды; овоши
тенг (тенег), муңх, эргү, һөрг; бала - глупец, дурак // глупый, неумный
тенглх (тенгелхе), һөрглх, эргүдх, баларх - глупеть, глупо вести себя
тен, өрөл - 1) половина чего-л.; 2. равный, одинаковый
 Күрэс Алашан нутгин зах күртл һазрин **тен** эн гинэ (Позд.)
- тенгр** (тенгер), охтрhy - небо; божество
 Чамас үрн эс нарв чигн, **тенгрин** өгсн көвү юнгад эс авнач? (Ж.)
- тенк** (тенке), чидл, күчн, ид - сила, мощь
теннө; ацан, даальн - груз, выюк, поклажа
теннөтө; ацата - навьюченный, нагруженный
тенх (теннехе); ачх - нагружать
 Не, кесг болчв. Иван хәләждэг болх гиһэд, мишгэн темэндэн **теннэд**, хурдн харгч ингнэ бурнгас шүүрэд авб (Э.К.)
- тенцх** (тенцхе), әдлцх - равняться
 Нарт делкэн орнд, нарн сар хойрин дорнь нанла **тенцх** күн бээнү? (Ж.)
- тергүтн** (тергүтен), нань чигн – I. прочее, и так далее;
 Бүвш, тазмуд **тергүтн** – бүлин олн зүсн өв (Д.Б.)
- тергүтн** (тергүтен), ахта, толхачта – II. во главе
теркө, можр, кивзң; занта - строптивый; упрямый
 Теркэ мөрд күзүхэн сунһад, сүүлэн саадглад, хаммарн бүшкүрдлдэд, теегин гөрөсд мет ооляд-ооляд һарад бээцхэнэ (Э.К.)

тернлх; саглрх, бутрх распускаться (напр.о дереве); куститься
тертәх; көөх, көөрх, күрдәх - набухать, вспучиваться, разду-
ваться; перен. спесиво надуваться

Темсә захәд цаһан-цаһан хәд кевтә тарвсмуд, шар-шар
нахан кичкүдин бәәдләтә һуус **тертәлдәд** кевтнә (Б.А.)

тертхр (тертехер), тешкһр, тартхр, теглг; диглһр –

1) приземистый 2) толстый, вздувшийся

Тертхр эмгн терм һәрәдж (Х.ү.)

терүг, түүг - его

Түүг дахад цүһар инәлднә. Тиигжәһәд, Сәәхә герүрн
ирәд; ода яһдмб, альдаран хәәдмб **түүг?** (Т.А.)

тееңһү; чидмә - терпеливый; вежливый

тесх (тесхе), тевчх - терпеть, переносить

Советск церг иим бәәдләт һурун дундур жилд **тесж** йов-
на, ода **тесх** дала ыаг үлдсн уга (Ж.А.)

теткх; хаңах - обеспечивать;

Шин ирсн улсиг нам бәәх бәәрәр **теткнә** гидгн - хаңлж
большо тәрт тохрдг билә (Д.Б.)

тетнә, келкә - заика; косноязычие

Закар, зөвәр **тетнә** келтә, дурнь күрхлә, үгин наку да-
хулад, бәәжәһәд-бәәжәһәд ил худл чигн келәд оркдг
(Д.Б.)

тетнх (тетнхе), келкәлх заикаться, страдать косноязычием

тешкәсн (тешкәсен), тертәсн, тартасн, күрдәсн, билхәсн;

тарһлсн - толстый, неуклюжий

тешкәх, тертәх, тартах, күрдәх, билхәх; тарһлх - быть толстым,
неуклюжим, громоздким

Төгөлңгдән чолун гермүд // **Тешкәлдәд** күриһәд үзгдв //

Теегин хаалһ харлад // **Тешкәһәд** сунад кевтнә (Т. герл)

тиигән, тер тал, тигәрән - туда, в ту сторону

Өцкәлдүр болхла... «Волга» машиһәр нәгл ик ахлач
метәр өвгн хойрداد **тиигән** одв (С.-Б.Х.)

тиирих (тиирихе), ишкіх; хәәрх, девсх, мааслдх - лягать; пинать
ногами

тиирицг (тиирицег), бил - шляпа

Мөртә күн... зегсн **тиирицгта**, ик цогцта... өвгәрг күн (3.
таал.)

тиньгр (тиньгер); тегш, ё уга, тиньгр - ровный, гладкий

то, то-томж; то-кемҗән - 1) количество, число 2) цифра

- түүг**, тер даалһвриг ядхла **тооһарнь**, чидхлэ **тооһаснь**
 давулж күцэх эндрин эрк үүлдвр... (З. таал.). Тер ту-
 скднь **то-томжн** тасрад бээсн юмн (Н.М.)
- товорун**, шигдэч, шигдэсн, үүрмг хадасн, **һосна** хадасн –
 1) мелкие гвозди, сапожные гвозди; 2) кнопка;
- товчлх** (товчилхы), ашлх - 1) заключать, делать выводы
 1) застёгивать 3) сокращать, ужимать
 Зүн берэ хол **һазринь** зогсл уга зурһан долан хонгт
товчлн эргэд ирв (Ж.). Далн хойр алтн товчинь...
 дээвлтл татад **товчлв** (Ж.)
- товчта** (товчита), товчта-тоолврта - 1) краткий, лаконичный
 1) застегивающийся
 Манжин Нимгр урн-сээхн болн гүн **товчта-тоолврта**
 кельврмүд бичдг бээсмн (Мац. И.)
- тогдһр** (тогдыһыр), ахр - 1) короткий, укороченный;
 2) низкорослый
 Тогдһр киилгтэ, төгрг нүйтэ, доңхһр хамрта көвүн...
 (Д.Б.)
- тогльх** (тоглихы), альвлх - развиваться (о домашних животных);
 играть
 Эзвртэ нарнд **тогльсн** эрк хурһд сээхн (Д.Б.)
- тогтавр** (тогтавыр), шийдвр - распоряжение, решение; уста-
 новка, установление
 Ормднь малын ферм тогтах **тогтавр** һарһла (Х. үнн)
- тогтах**, бүрдэх - 1) устанавливать, образовывать, учреждать;
 2) удерживать
тогтнах, төвкнүлх, номһрах, номһрулх, тогтнулх - успокаивать
- тогтнх** (тогтынхы), төвкнх, номһрх - 1) успокаиваться
 2) утверждаться, устанавливаться
- тогтх** (тогтыхы), боосх, үеелтх - 1) зачать, забеременеть
 устанавливаться, утверждаться 3) усваиваться,
 закрепляться
 Даандан **тогтад**, һунжндан күүклгсн (Ж.)
- тоһа**; хээсн - котёл; котелок
 Дотрнь шавр зуух кеһэд, түүнэ deer **тоһанан** нерэд
 хотан кеж ууна (Позд.)
- тоһш** (тоныш); бүтүшк - крендель
- тод** (тодрха), ил - ясный, отчётливый
 ...эн таньдг олн күүнэ нерд **тод** гиһэд тодрха үзгдэд
 одцхав (Санж. Б.)
- тодлвр** (тодылвир); санл, дуртхл - воспоминание; память
 Дээнэ **тодлврмуд** кесгтэн маргдшго (Б.А.)

тодлх (тодылхы); сананд орх - вспоминать; напоминать

Эврэ Тутгна назурн ирхлэ, эрг, толна, худг, царн болһн эврэнъ туужан **тодлуулна** (Д.Б.)

тодрха (тодырха), ил; том-тодрха - ясный, очевидный, конкретный

Том-тодрха нердинь келхлэ, үлгүрнь иим-иим улс:

Майора Бадм, Пөедрэ Дорж... (С.-Б.Х.)

токарх (токархы); төгсөх; чилэх - завершать; разделяться
Баазр, зөв ёгтн, түүгитн бидн **токарнавидн** (Н.М.).

Өр шарлж цөөхэс ёмн хөөчир эрт босад, хөөдтэн ёвс усийн ёгж **токарчкад**... (З. таал.)

толналх (толналхы); **нардх** - возглавлять; руководить

толь, нүрздг, ширздг – I. зеркало

толь - II. словарь

тольклдан, түлклдэн, зүтклдэн, керлдэн, ёглдэн, цүүгэн, зүткэн; керүл - спор, перебранка

Ода, иим цагт, партизанск отрядт иим **тольклда нархж** болш уга... (Т. герл). Мана **тольклдан** улм-улмар гүдв (С.-Б.Х.)

тольт см. тетнэ

толян; герл; тuya - луч, свет, сияние

Усна дусалын умш үүрмг болв чигн, нарна **толян** тусхла гилвкдг (Д.Б.)

том, бод, ик - большой, крупный

Түүг көвәләд йовж йовтлмдн **том хаалh харhв** (Б.Б.)

тома, ухан; оюн; тома-толна - рассудительность, рассудок, толк
Чамла, өцклдүр күртл **тома** угад тоолдг бээсн көвүнлөхэн ода бийлөхэн өдл залуд тоолад, залу улсин күр кех бээнэ (З. таал)

томарх (томархы), ухалх; тоолх - стать рассудительным, толковым

Хееннь, бэн-сун бээтлэн, **томарад**, медгдэд ирв (Д.Б.)

томата, ухата; тоолврта - рассудительный, толковый;

Харм келнд орж, келсиг **томардг** болсн (Д.Б.).

Тегэд эн ламла күүнхлэ, томата күүнэ янз **нарад** бээв (Позд.)

томh (томы), ногт – I. верёвочный недоуздок

томh; томh сахл, боорлсн сахл – II. бакенбарды, борода

тонтах, монтах; дердэх - быть выпуклым; выпячиваться

Тонтаhад чолун деер // Тохшрад мона кевтв (С.-Б.Х.)

тонх (тонхы); хулхалх - грабить, ограбить

Мадна хаалын нег мэрн тергтэ манын хархв. Бидн терүүг
тонхар шийдүүвидн (Амур-С.)

тонхах, өвөх; келтэх - наклоняться, согнуться

тоолвр (тоолвыр); ухалвр, ухан - размышление; рассуждение, мнение

Тоолвр уга болхла – көөрдг, толгад уга болхла – аляд авлгддг (Х.Ү.)

тоолх (тоолхы); ухалх - 1) считать, подсчитывать

2) думать, мыслить, обдумывать

Көхэс урд тоолти // Көлхэс өмнүү ухалтн (Д.Б.). Өмнөснүү 35 боди шаван толлдад һарад ирв (Ж.)

тоомсрта (тоомсырта), қундтэ - почётный,уважаемый

Эврэ энгдэн тоомсртан тоод бээдг, зөвөр көр Муудан Жал босад, энд-тэндэн хөлөчкөд, кель (Д.Б.)

тоомтха, гиичлмг - гостеприимный

тоорм (тоорым); тоосн, тоосн-тоорм - пыль

Эрднь мэрэн уйчкад, костюмин тоорм сажад, тедүкнэд бийэн сажжасн Түмдиг күлэв (Күүк. А.)

тоосн (тоосын) см. тоорм

Малмуд дахад Соятур орж ирсн тоосн-тоорм талрад, буурлда шарлжна үнрэ каңкнж хамрт таанград бээв (Б.А.)

тооста, тоормта - пыльный

тоостх (тоостхы), тоормдх - пылиться, покрываться пылью

тоосх (тоосхы); чолун - жёлтый кирпич

тоох, гиичлх, хот өгх, тоох-тэх; оньган өгх - 1) угощать, потчевать 2) проявлять внимание

Бийэн эс тоосн күн, кү тоож чаддмын биш... (Э.К.). Бидн тенкэн уга байрлдад, тоонад-тэкөд бээнэвидн (Б.А.)

торвр (торвыр); зогсалт - задержка; остановка

Торвр һарсан уга (Т. герл)

торлзх (торлзыхы); жирлэх, эрвлэх - мелькать, едва показываться

Хан зархч залрж суусн ханшг үнртэ хар үүли деегүр өрэ күрч торлзад өөрдэд ирв (Д.Б.)

торлх (торлыхы), жиргх, жиржих - чирикатъ, щебетать

Начн торха хойр гөгөн завсрт торлн жиргж надв (Ж.)

тосвр (тосвыр), тосч авлхн, угтвр - встреча

тосх (тосхы); угтх, хархы; үзлцх - 1) встречать; выезжать на встречу, подстерегать 2) ловить

Эн һарч үвлүг тосхм, үвлүн кийит уураг кийилхш (Д.Б.)

тосхх (тосххы); бэрх, делдх - строить

тотхур, шалтан – задержка, помеха, роковое несчастье
һазаһас орж ирсн захта хувцн герин эзндтн **тотхур** болад шалтглж... (Д.Б.)

тохата, эмәлтә - оседланный

Арвһр-сарвһр моднд алтн эмәл **тохата** (Х.ү.)

тохм (тохым); уңг-тохм, уңг – I. порода; род; происхождение
Күүкнэ **тохм** - ёсрсн цусн, тасрсн махн (Х.ү.)

тохм (тохым) – II. потник

Дегц зурһан давхр **тохм** тальвад (Ж.)

тохных (тохынхы), эрвәх; ясрх - 1) поправляться (напр. о болезни) 2) благоустраиваться

Гемчнъ дала юмн уга болад, **тохняд** бәесн дүртәч (Д.Б.)

тохрх (тохырхы), хүврх 1) превращаться в кого-что-л. 2) устанавливаться; осваиваться, привыкать

Багш йовсн Бамба эмч Бамбад **тохрад** одгнъ бас нег эврә учрта юмн (Д.Б.)

тохх (тоххы), эмәллх - оседлывать

тошурхх (тошурххы); хара бәөх - беситься с жиру; бездельничать

Төрл-саднасн салсн, **тошурхсн** бух болсн, кенә-кен гидг адусн көлврәд орж ирв? (Н.М.). **Тошурхад**, хаалнин йовдсн кү даҳад йовдг арһ көгшиңд уга, хәрнъ тер (Д.Б.)

тошх (тошхы); хальтрх - 1) скользить; 2) бежать рысью

тошхр, гилгр; тегш; тиньгр - гладкий; ровный

«Булгт» селәнәс Дивн хәләһәд асфальт кесн даңшан уга **тошхр** хаалһар «ЗИЛ-120» гидг тамһта... хурдн гүүлдәд йовна (С.-Б.Х.)

төвкнүн, эв, амулң, эл - мир, спокойствие

Төрсн орн-нүттиннъ // **Төвкнүн**-элинъ харң // Жывхлнгә дүркисн жириләд // Жүлмүдиннъ жүндмән бүртә (К.Д.)

төвкнх (төвкенхе), тогтнх - успокаиваться, умиротворяться
Сәенәк зовлнгасчин орм угаж // Сәәхн цеңшн чирәчин **төвкнж** (Д.Б.)

төвлх (төвелхе); зәрүлх - целиться, прицеливаться

Тавн ишкм дәкәд келдв // Зүн нүдән дарж Ленский **төвлв** (Д.Б.)

төвшүн, амулң; номһн - спокойный, мирный // спокойно, мирно
Хотна зүн өмин бий талк мал ода чигн **төвшүн** кевтцхәнә (Д.Б.)

төгөлнән, эргнән - вокруг, повсюду

Богзг... хойр хар нүдэн чирмл уга **төгөлндөн** харж, негжэд, арань зуугдад, бизһнь көдлөд йовна (Э.К.)

төгөлх (төгөлхе), эргх - обходить, объезжать

Төргтэ улс өрүн эрт көндрлдэд, өнг-откин хотдуд **төгөлэд**, төмрин зүүтэ юмн бөөхиг цуглулхар эргэд йо-вад одв (Д.Б.)

төгсөх, чилэх - заканчивать, оканчивать, завершать

Эгчм арви класссан **төгсөһөд**, эмчин курст сургуль сур-ла (Х.үнн)

төдг (төдег), nox; дөгэ - затвор, задвижка, вертушка, крючок

төкш (төкеш), утхур, хова; шанһ, еңг - черпак

Төкш уга онһц тенгсин йоралд (Х.ү.)

төл, **хазлж** молодняк

төлжлт (төлжилте), көгжлт, өргжлт; делгрлт - развитие; Хальмг келнэ **төлжлтин** хаалһд шин үгмүд орс келнэс орж онц-онц темдглжэх ик хүврлтийн тускар номт соньнаар цээлһүжнэ (Х. үнн)

төлжх (төлжихы), боожх, борлх, ёсх - рasti, крепнуть; Мууха гентки **төлжк**, бөөхмчи. Тана тохм дөч күрхлэрн төлждм гидг била, үнн бөәжл эн (Түлм. М.)

төмө, эрчм - кручение; крутизна,

төмөтө, эрчмтэ - крученый, закрученный

төөмдө; боодһа - узел (калмыцкий)

Яман, үлү үг келлго, эмгиг хооран цухрулад түлкчкэд... арһмжин **төөмдэг** тээвл (Д.Б.)

төөнлх (төөнелхе), төөн дарх, төөн тэвх, хээрх – I. прижигать (способ лечения)

төөнлх (төөнлх), эркэр төөн дарх – II. точечный массаж

төөнрх (төөнерхе); голцтрх - мерцать; оставлять пятно (напр. от прижигания); перен. запечатлеваться

Онтрhуд одд тагчг **төөнрнэ**. Орчлц унтсн нам-чим (Д.Б.)

төөрх (төөрхе); тенх; хажих, геедрх - заблудиться, сбиться с дороги

Төөрж йовад, төркөн олж (Х.ү.). Тийм дала машин ирхлэ, мини Манж тедн дунд **төөрэд**, геедрэд, булхад хуурх, - гиж Чүрм цокна (Б.А.)

тер, төр-йосн, төр-төкм; керг, керг-үүл - 1) проблема; вопрос

2) право 3) дело, задача; 4) политика

Эн хойр танас үг угахар **тер** хাহлш уга болв (Э.К.). Төр-йосн батрад йовтха! (З. таал.). Гертес кү көөнөд бөөдг ямр **тер** авсн күмбч? (Ж.)

төркн (теркен); төрл - родители, родня (замужней женщины);

Күүкнэ **төркн** нерән һуташгоһар зүткдг авъяста(Амур-С.)

төрл (терел), төрл-садн, төрл-төркн - родство; родня,

родственники

Манахн бийдән тааста орм ахлгч **төрмүдин** ард бийднүү
ишкә герән бәрүвидн (Амур-С.). Төмрин сөң - зеврдг
уга // **Төрлин** сөң - мартгдг уга (Т. герл)

төрсн (терскен); ээж-аавин нутг; төрсн һазр - родина, отечество

Төрсн һазрин шора алтын (Х.ү.). Седкл санаһарн кедүү
дәюү // сөөхн **төрсндиң** ирж буухт (Шугр. В.)

төрүц, мел, шуд - совершенно, совсем

Өцилдүр асхн хөөчин дунд болсн күүндөр энүнэ уханас
төрүц һархш (З. таал.)

төрх (терхе); һарх - родиться

Көвүн **төрв** гисн зэнгин хөөн цугтан байрлад, Арслыгин
туск күүндөр мартж оркв (Санг.)

төсв (төсве); зура - 1) план 2) проект, схема

туһл (туһыл); күзүвч - телёнок

тулг (тулыг), түшөн; түшг, дөң - 1) опора, подпорка; 2) оплот,
твердыня

тулм (тульым), уут мишг - мешок (коожаный); ...түүг улан **тулмидан**
дүрәд, үүрж авад хәрәд һарна (З. таал.)

тулх (тулхы), түшх - упираться, опираться на что-л., заикаться

Үг келхләрн зөвөр **тулж** келдг билә (Х. үнн)

тумлх (тумылхы), бүслх, аарглх - окружать, опоясывать

Туг али? Туг... // Тавн үйдән алдад уга // түмн церг
тумллад ирв чигн // Булагдад уга оһтр ҳар туган // ...
куүнд булагдв гих... му нерн (Б.Б.)

тунжр (тунжир), шалһр - отборный (о конях богатырей)

тунт rh (тунтырхы), ер цәэх - светать, рассветать

Өмтәхн нәөртән диилгдәд, дуг гиһәд сүркләд одсн да-
ру: ер **тунтрад**, bogшрһас жиргәд, холын баран бар-
лзад, хоорад ер цәэв (Э.К.)

туңhy, цегән - светлый, прозрачный

Тунһлг һолмуд, нуурмудчин оньдинд чеежин киләсн
болж санггад... (Д.Б.)

туңхн (тунхын), төвкнүн, тогтун - спокойный

Эртинь экн цагт, эн Бумбин орни **туңхн** цагт алдуудгс
ээн нойн Жанһр нег юмнәд күрәд чигн уга (Ж.)

турнха (турынха), эцн, му – плохиш, худой

туршар, эргцд - в течение

Кесг жилин туршарт дээнэ цагт чигн (Т.А.)
туршул, хээхүл - 1) разведка 2) передовой отряд;
Ик туршул йовж, йовж, тенж-тенж, 7 наста өөрд көвү
бэрж авна (Кич.)

тус, орш, дөң, дем – I. 1) польза 2) помощь; услуга
Ода кенд юн дала **тус** күргсн бээсмб эн (Д.Б.)

тус өмн – II. прямо, напротив

тусмж (тусымжи), дөң - помощь, содействие

туслң (туслын), ончта – I. особенный, отличительный
Болв **туслң** сэн дун олн-эмтнэ дун болж хуврдг бээсмн
(Бд. А.)

туслын (туслын) шишилн –II. персональный

туслх (тусылхы), дөңгэн күргх -1) приносить пользу
2) оказывать помощь

туста, кергтэ - полезный, толковый
Эн ухата, **туста** селвг эмгнд йир икэр таасгдв (Д.Б.)

тустан, тоодан - 1) прямо (о направлении); 2) независимо; от-
дельно

тусх (тусхы); торх; орх - 1) попасть, попадать 2) падать
1) отражаться
Нанас көлтэстэ Манжд **тусхинь** медэ билэв (Э.К.)

туульх (туульхы), бухх, цеглх - взрыкивать; брыкаться
Эн һаив дотр эмнг һүнн темэн эргэд **туульна** (С.-Б.Х.).

Түмн хар темэн **тууляд** тавлсн болв (Н.М.)

туульч, келмрч - сказитель, сказочник

туурвч (туурвчи), зокъялч - автор

туурх (туурхы), нерн һарх - прославляться, становиться извест-
ным
Мана төрскнэ сүлдхарин болн тустан бээлнэ тэлэ
дээлдэнд әмэн өгсн баатрмуд мэнк **тууртха** (Д.Б.)

туух; көөх; залх - 1) перегонять, прогонять 2) вести, сопровож-
дать; конвоировать

туша, чөдр - путы (на передние ноги лошади); перен. помеха,
препятствие

тушата, чөдртэ - спутанный, опутанный (о ногах лошади,
верблюда)

тушу, таас уга; му - неблагоприятный, несчастливый
Һүрв хончкад, бидн хэрхэр седхлэ, худнр зөвшөрсн уга,
юңгад гихлэ, **тушу** өдр гиж цээлнхэв (Амур-С.)

тушх (тушхи), чөдрлх - надевать путы
Төгөд тер асхн Цомг хойр мэрэн **тушад** идүлчкэд,
архмжин үзүринь хойр көлдэн архлчкад, төргнэсн

тедүкнәд бәесн идтә царнәд хонсмн (Б.А.). Сәәхәһән-
гергән кәлинь тушад, гертен үлдөтн (Т.А.)

туя, толян; герл - луч, свет

Эн ээврлүлгч элвг нарни туян дор өврмж болгч теегин
өрүн хойр нүдн харциг элвгәр байсана (Д.Б.)

түгәх, тархах - 1) распределять, раздавать 2) распространять
Услур түгәж өгдг гине (Ж.)

түдлт (түделте), завср - пауза

түжгр (түжгер), хожгр, халцха, тааха - безволосый

Тер часн цаһан сахлта, түжгр толһата өвгн Ленинә
бумблва эргж йовхинь үзҗәнтә? (Бд. А.)

түкрх (түкерхе), тукрх, өдәлх - натравливать, наусыкывать;
подстrekать

Хоома-худл ухатань // Хәәкәрж шүлгчиг түкрнә // Бий-
синь эс кәндәснәд // Байсж түүг магтна (К.Д.)

**түлкх (түлкехе); худрх - толкать, подталкивать; перен. побуж-
дать к чему-л.**

Түлкхлә, түмн хонж жиңнәд (Ж.)

түлх (түлхе); шатах, асах - 1) растапливать, топить (печь)

2) жечь

түлш (түлши), цав, буй келһн - поминки

түмн (түмен), то-томж, ү-түмн; то уга, чилшго олн - множество,
тъма; бессчётое количество

Балһсна харан тасрый угай гилһнлә Доланд то-томж
уга... тоолвримуд орв (З. таал.)

түнтг (түнтег); дер, дернг - подушка

Леежн унһна арсн түнтгиг барун тоха доран дәңүләд
орксн сууна (Д.Б.)

түнг (түнге), йозур - основание (напр. травы)

түнгрцг (түнгерцег), тунғрцг кетч, улвч - 1) кисет 2) кошелёк

түншүр; цецн - мудрый, умудрённый опытом

Би таниг өвртә түншүр өвгн бәәжит гиж санжанав (К.С.)

**түншх (түншихе), зовх - 1) страдать; 2) стонать; перен. беспоко-
иться**

Церн түншн йовж, тоха дееရен өндәһәд, экүрн зәрлцж
хәләв (Б.А.)

түргер, хурдар, шулуһар, бачм, бачмар - быстро, скоро

Арһта болхла, түргер хот авч иртн, - гиж һурвн
көвүдтән эцкн келв (Бд. А.)

түргн (түрген), хурдн, шулун - I. быстрый, скорый, спешный

түрглх (түргелхе), хурдлх, адх; уст. яарх - спешить

түргн (түрген) - II. овод

Намртнь теегт серүн орна. Түргн болн батхн уга болна
(Бд. А.)

түргүр, элкдөд - ничком, ниц

түрд (түрде), невчк, агчм зуур - чуть, немножко (о времени)

түрн (түрең), түрн савң, тоота савң - туалетное мыло

түрү, түрү-зүдү - нужда, нехватка // бедный

Эн **түрү**, угатя өрк-бүлин көвүн бичкндөн баячуд-
нойдудин мал хөрүлж йовсмн. Дээнэ күнд өмсхлиг эн
бичкн күүкн бас соңж, өмтнө **түрү-зүдүг** үзж меджәв
(Д.Б.)

түрүләд, эхн авгтан - сперва, в первую очередь; **Түрүләд** сов-
хозин-директорин даалһвр күцәхмн (Т.А.)

түрүлх (түрүлхе); манналх - быть впереди, в авангарде

түрүн, төргүн; нэгдгч - первый; головной; передовой

Эн шин бүүртнь түүнд «**түрүн** харада» болж ирснэ -

Элстин библиотекин көдлөч (Буур. Н.)

түрх (түрхе); зовх; түрү үзх, түрх-зүдх, муурх - нуждаться, бед-
ствовать

Берк үзгдүл хархж // Бийим икөр түрэлэ // Тавн ухааним
тараж // тасмар күзинһим орала (К.С.). Бидн **түрхн** уга-
видн (Т.А.)

түүкө, болад уга - 1) сырой, недоваренный; 2) неспелый, не-
дозрелый

түүрм; казамд, бэрэн - тюрьма, каземат

Зархин шинидвр чигн уга, олна хургин шинидвр чигн уга,
яһж эдниг **түүрмд** бэрхмн болжана? (Д.Б.)

түүрчх (түүрчихе), зовх; түрх - мучаться, страдать

Хөрү герөдөн орж ирсн хадм эк унтж ядад кесгтэн
түүрчв (Ж.А.)

түүх, хурах, цуглулх - 1) собирать; 2) полоть

Өөд цеңг **түүж** наач йовсн бийим эн эмгн авч ирэд(Ж.)

түшөн см. **түшг**

түшг (түшг); дөң, тус - опора; помощь

Көвүн күн - эцкин **түшг**, күүкн үрн - күүнэ **түшг** (Б.А.).

Энтн - мана диилврин **түшг**, мана сөөни эклц гидг эн
болжана (Д.Б.)

- У -

у, өргн; уудм, у-өргн; нала - широкий, просторный, привольный
увж (увжи); көкүр - соска, рожок

увжх (увжихы); көкүлх - кормить из соски (рожка)

увш (увши), сакл - мириянин, давший и соблюдающий обет

уг, үндсн, үнг, тохм, уг-тохм, үнг-дөң - 1) основание, корень,

2) происхождение; возникновение; род, порода

Үрһа зандың модыг үндстөһінь сүһ татад авб (Ж.)

угадх (угадхы), түрх - испытывать нужду, терпеть лишения
үгарлін (угарылғын), түрлін, түрү-зұдлін - обеднение, разорение

үгарх (угархы) см. угадх

угатя, яду, уга-яду - бедный, неимущий

Нег дәюқ ... угатя күүнә һанцхн цоохр үкрнө орсін тәрәнд орж (Э.К.)

үгдрх (үгдырхы), цуцрх, бул тусх, көшх - уставать

үгзрх (үгзырхы); сегсрх, татх; сөңглх - дергать, тянуть рывками
үглх (углыхы); зүүх; ишлх - 1) насаживать; набивать 2)-вставлять, надевать

үгта, нертә, удмта - родовитый, именитый, знатный

үгтх (үгтыхы), тосх; харх - встречать, выходить навстречу

үнавр (үнавыр); хұвң - рукомойник, умывальник

удадх (удадхы), тұдх, ужх - замедляться, затягиваться, задерживаться

удан, тавар, унжарсн, архул, унтад серсн - 1) медлительный

2) затяжной, продолжительный

уданар, өрвәд, үрвәд, таварн, архул - медленно, не спеша

удһиң (удынын), бе - лекарь, шаманка

удлго, удл уга, дарунь, тұдлго; шидрәс - вскоре; незамедлительно

Удл уга сурғулясн ирхмн (Т.А.). Удлго школд орхв (Б.А.)

удрдач; һардач - руководитель

удх (удхы), ужх, тұдх, айх - медлить, мешкать, задерживаться

удшго (удшиго) см. удлго

үйдэр (үйдывыр), гейүр, һұнъғ; уудъхр - грусть, тоска; печаль

үйдврта (үйдвырта), гейүртә; уудъхрта - 1) умилительный, трогательный; 2) тосклиwyй, грустный

үйдл (үйдыл), шидә; зүүдл - шов; строчка

үйдх (үйдыхы), гейүрх, һұнъх 1) грустить, тосковать 2) сгибаться (напр., о дереве)

Ут занды армнь үйдад шавдад одв (Ж.)

үйн (уйин); баһ - 1) юный; 2) гибкий, эластичный

үйрх (уйирхы), седкл жәөлрх - 1) растаять, оттаять; дөлаться мягkim 2) перен. растрогаться

үйх (уйхы), боох; құлх, архлх - привязывать

үйхн (уйхын); баахн - 1) юный; 2) довольно гибкий, эластичный

үйя, үйдл, боодһа (боона) - 1) завязка; привязь; 2) шов, строчка үйята, боона - на привязи, привязанный

Хозлгин төгөхөс **уйята** хойр ноха хүцл уга босад шарвадв (З. таал.) ...**уйята** мөрөн төөлөд, тергн deeren суув, бригадур йовв (Бд.А.)

уйяч; уүлч - портной; белошвейка

ул., сүүр - 1) основание, фундамент 2) подошва, подмётка

улавтр (улавтыр), улвр, нелэвтр - красноватый

улан, нелэн - I. красный, алый; румянный

улан; элсн - II. барханы, дюны

улах, нелэх - 1) краснеть, становиться красным 2) накаливаться докрасна; 3) перен. стыдиться

ульч (улывчи); түнгрцг, тунхрцг - кисет

улм (улым), даву; дэкт - I. ешё, ещё более, всё, всё более

Тарха **улм** үкс гиһөд йовна (Ж.)

улм (улым), бальчг, ла - II. топь, болото

улмта (улымта), лаата - топкий, болотистый

улнтрх (улынтырхы), урн-урн гих - мерцать; еле гореть

улс (улыс), күмн-өмтн, күмс, олн-өмтн - I. народ, люди; население

Не, кенәхмб тер ирхэр бәесн улсчин? (Т.А.)

улс (улыс) - II. государство, держава

ульг (улиг), ульг-долг - назойливость // назойливый, надоедливый

Оли үг келхлэ - **ульг**, цэн үг келхлэ - билг (Х.ү.)

умср (умсыр) см. **неётн**

унһах (унһахы), хольвлх; хайх - 1) сбрасывать; сваливать

2) пөрён. свергать

ундасх (ундасхы), цанх, цөлдх; мөөртх - жаждать, хотеть пить

унди (ундын), зелмн, аршан - напиток

унжхр (унжиыр); ёндр, шавшхр - 1) долговязый 2) свисающий

унжу, шавшу - висящий, висячий

унжх, шавшх - свисать, нависать; болтаться

Минь эн агчмд дакад одак орн deeren **унжсан** альчур үзгдэд сана орулад оркв (Э.К.)

унтрях (унтырхы), бөөх - I. гаснуть, тухнуть

Сакл адһж фонаран **унтракад**, гүүж haрад, үүдэн назаңасн төегльв (Бд.А.)

унтрях (унтырхы) - II. неметь, затекать

унтси (унтысын); нөөрссн спящий, уснувший

унтх (унтыхы); нөөрсх - спать, засыпать

унх (унхы), мордх, зээднх - I. садиться, ехать верхом

унх (унхы), киисх - II. падать; опадать (о листвах); выпадать (о волосах)

уняр. будн; утан - мгла, дымка, марево
унг (унғы); уг, йозур, уңг-дәңг; уңг-тохм - корень; род; происхож-
дение

ур, килң, цухл - I. гнев, ярость, злоба

ур - II. пар; испарения

уралан, өмәрән - вперёд

Мууха әрлә ирж յовхмч, уралан нарад су, Кермн (Т.А.).

Уралан орхла, эн хан нама алх (Ж.)

уралын (уралы), шунимна, навшун, шудрмг, шулун - живой,
ловкий, проворный

ург (урыг); элгн, садн - I. родственник, родня

ург (урыг) - II. плод, семя

урһлт (урһылты), ёслт, боожлт - развитие, рост

урһх (урһыхы); ёсх; тәлжх - расти, произрастать; всходить

урд; өмн; эрт - прежде, раньше

урдк (урдыкы); өмнк; эртк - 1) прежний; 2) предыдущий

Урдкланаңарн әдл намаг гемшәх (Б.А.)

урлъг (урлиг), иру ке сәәхн - изящный; прекрасный

уругшан; дорашан - вниз, книзу

утлх (утылхы); керчх - резать, разрезать

утх (утхы); балг, тоңһрг - I. нож

утх (утхы), учр-утх - II. смысл, содержание

үүһн (үүһын); түрүн, ик - первенец; старший

үүһр (үүһыр), орс - русский; уйгар

Чамд орм уга гиж **орсаңар** келхшв (Э.К.)

үуд, амна - удила

үудлх (үудылхы), булхчх; хәәх - рыться, шарить

үудъвр (үудъвыр), үүдвр, һуныг, уйдвр, үрүдх, урудлһн - тоска,
уныние

үудых (үудыхы), урудх, үүдх - тосковать, унывать; томиться

үужм (үүжим), хол, алс - далекий, отдалённый

үульх (үульхы), уульх-унжх, шукшх; орклх, бирких - плакать,
рыдать; выть

Үүрләһәрн салхларн - долан жил уульдг,

Тәрснләһәрн салхларн - жирһлинн туршарт уульдг
(Х.ү.).

үурлх (үурылхы), цухлдх, килңх; хорн буслх - сердиться,
злиться

үурта, цухлта, килңтә - сердитый, злой

үурх, зогсах - прекращаться, останавливаться

үут, мишг; дорв, шууда - мешок

үутъхн (үутъхын); үүтхн, шахр - узкий, тесный

уух; зальгх; оччлх - пить
ухалх (ухалхы), бодх, санх - мыслить, думать, размышлять
ухан, томан, цецн - ум
ухата, томата, цецн - умный, мудрый

- Y -

ҮВ - см. ёв

Өмд йовхдан - үвэн идлций, үкхлэрн - ясан өрглций (Х.ү.). Би ик бичкнэснэ авн үвинь белдэв (А.).

ҮГСГ (үгсег), чальча, олн үтэ, бурмтха - многословный, болтливый

ҮГТЭ, үтэ-кууртэ - разговорчивый, словоохотливый

Үтэ-кууртэ күүкн дораар хэлэжэхэд: сээхн цогцта күнч гиж санв (Кек.Э.)

ҮГЦЕН, үгдэн багтх, үгдэн орууллхи; бооцан - говор, уговор; соглашение

ҮГЦХ (үгцех) үгдэн оруулх; бооцх - 1) сговариваться, договариваться 2) дружить; ухаживать

Үгцэд күүндэ бээдл медгдэд бээхгов... (Э.К.).

ҮД, һал үд - полдень ◊ үдин һазр - расстояние в половину дня

Үд үзг хэлэхэд одв (Х.п.а.)

Ү-дэ уга, нэг-сөг уга - неудержимый

Теднэ өөгүр шурхад хортна церг ү-дэ өгл уга орад ирж (Н.М.)

ҮДШЭГЧ (үдшэгчи); хаалгч; күргүлч - проводник // провожатый

ҮДШЭХ; haphx; күргх - провожать; сопровождать

- Батаг үдшэх нэр кэжэнэвидн, нээрт иртн - гиж эндр хург деер бийн зарлв (Э.К.).

ҮЗГ (үзег); чик тал - I. направление

Өмн үзг дулан // Ар үзг киитн... (Э.К.).

Үзг (үзег) - II. 1) буква 2) перо (для письма)

ҮЗЛЦХ (үзелцэхе); хархлцх, зөрлцх - видеться друг с другом

ҮЗМЖ (үзэмж); дүрсн, өңг-зүсн, овр; бээдл - вид, наружность; образ

ҮЙР (үйер), орунин усн, деврл - половодье, разлив; наводнение

ҮЙЛХ (үйелхе), өңглх - 1) разделять на части тушу; расчленять 2) делить на периоды

ҮКЭР, бульш - могила, кладбище

Би түрүн байна үкэр олсн, би ээмб, - гиж Зурхач келнэ (З.таал.)

ҮКЛ, өңгрлхи; насан барлхи, сээхэн хэлхи - смерть, кончина

Үклэс ээхлэ, өмд бээхэд керг уга. (Х.ү.)

Үкүр; үнгн уст - корова

Үкс (үкес), адһимтаһар, үкн хурднар, нүрс - быстро, стремительно, внезапно

Һәрд үкс нисж одна (3.таал)

Үксн (үксен), өңгрсн, сәәһен хәәсн, насан барсн - умерший, покойный

Үксн хәен жирһл бәәдв, үдәс хәен халун бәәдв (Х.ү.)

Үкүг ; авдр, хәәрцг - ларь, сундук; шкаф

Альков, Сәәнцг, бар үкүгт нег целвг бәәдг, авч өглчин (Д.Б.)

Үкх (үкхе), өңгрх; жилих, коних, сәәһен хәәх, хальх, залрх, цааран хәләх, зөвәр болх, менк неөртән орх - умереть, скончаться; погибнуть

Үкх хулһн миисин сүл зууж нааддг (Х.ү.)

Үлгүр; жишә – I. пример, образец

Үлгүр – II. пословица, поговорка

Үлд (үлде), селм, мишл - меч, сабля

Даладж чавчсн үлд // Дал хоорнд буугдна (Д.Б.)

Үлдәх; ардан хайх; хәһцх 1) оставлять, лишать

2) опережать, обгонять, расставаться

Үлдәц, шавхр, үлдл, хайгдл, шаар, шаг – остатки; объедки

Кегшин буурл хаанад бәәтл, асхн намаг хотан кекәтл, кегшин буурл хаана мис күрч ирхлө, мана ноха хаана

үлдл баһдад, мини хойр көвүнә үлдл –шавхрт күртхөр йовхмч? – гиж кель (Х.т.)

Үлдх (үлдехе); хоцрх - 1) оставаться 2) отставать

Үлме, нилч, хальдмж - влияние, авторитет

Өңг-откин улс дунд түүнә үлмәнъ ик (Д.Б.)

Үлмәх, хальдмҗан күргх, нилчлх - влиять, оказывать воздействие

Үлметө, нилчтә, хальдмҗта - влиятельный, авторитетный

Үлү; үлү-дүлү; даву, үлү-дүту - излишок, избыток // лишний, излишний

Баатр һәәһә көвүн. Эс болх үлү-дүлү үг уга (Т.А.)

Үлүдх (үлүдхе); икдх; давудх - 1) оказываться лишним 2) превышать

Үлх (үлхе); давх, ик болх - 1) излишествовать

2) превосходить

Китд йосна хәөнәс даҳад эн жил сар үлсн уга (Позд.).

Үмгр (үмгер); жимгр - поджатый, скатый (о губах)

Үмгх (үмгехе), ниткrh, базh; элдх – I. 1) мять 2) потирать (напр., руки)

Арви хар савран лүчнитлінъ үмгөд (Ж.).

Үмгх (үмгехе) - II. кусать (о собаке)

Үмисен (үмисен); бүрлдсн, цәглрсн – стянувшийся, затянувшийся

үмих; бүрлдх, цәглрх, жимих - 1) стягиваться, затягиваться 2) быть поджатым (о губах)

Үмк (үмке), эзсм, керчм - кусок, кус

Үмкә, му үнртә - вонючий, тухлый, зловонный

Үмкх (үмкехе); зуух, хазх - откусывать; кусать

Үмсн (үмсен); нүрм - 1) зола, пепел 2) прах

Үмтрх (үмтерхе), үвх; унх - выпадать, вылезать (о волосах, шерсти)

Үнгн (үнген), арат - 1) лиса 2) самка (животных, птиц)

Үндсн (ундесен), йозур 1) корень 2) основа, основание

Үрн уга күн үндсн уга модн әдл (Х.ү.)

Үнр (үнер); үнр-танр - запах перен. что-то узнать, слышать, унюхать

Та, Боврг, нам нег юмна үнр авчкад ирсн болвзгот? –
гиж Бамб бас дөт дууһар сурв (Д.Б.)

Үр, нәәж, амрг; иньг; үр-өңг – I. друг, товарищ; подруга

Үр үкхәр, ээж үкг гидг, мини зүркн ода ирж ямаран ик
үнтә үүрән геесиг мәдж түңгшч өвдв (Б.А.)

Үр - II. гнездо

Үрвәд, адһм уга, арһул - мәдленно, тихо

Үргөх; әәлх; чочах - пугать, спугнуть, тревожить

Өлн өлчән дахулж чон өөрдж, хаалһ бөлчж һарна, үүг
мәдж - хаалһин мөрн үргнә (Д.Б.)

Үрглжидән (үргелжидән), кезәчин, зогсалт уга, даң - беспрерывно,
все время, постоянно

Хур үсәрәд ирв. Болв одахн күртл үрглж үүлн сегәрәд
ирж (Док.Б.)

Үрглх (үргелхе); нәөрнү күрх - клонить ко сну, дремать

Кемжән уга үрглж // Кедү жилмүд давулж // Цагин селгә
дахулж // Цаарапанды маниг кетлвчи... (К.Д.)

Үргмтхә (үргемтхә), әәмтхә; чочмһа - пугливый

Үргх (үргехе), әәх; чочх - пугаться, шарахаться

Үржл (үржил); есхлт; урһлт - 1) размножение 2) рост, прирост

Үржх (үржихе); есх; урх - умножаться; плодиться

Үрлһн (үрлһен), үрвр - приглашение

Республикин негдгч съездт ирж орлцтха гисн үрвр
нанд бәөтхә мини үүрмүдт ик байр болв (Д.Б.)

Үрн (үрен), нилх, бальчр - ребенок, младенец

ҮРСН (үрсн); эвдрсн - испорченный

ҮРҮ, доржсан - 1) вниз, книзу под уклон, по течению 2) нанос мусора (от воды на берегу)

Сенкө ардны үлдсн баг хөөдиг хөрөд, скирдин үрү бийд авч ирэд зэрв (З.таал)

ҮРҮДХ (үрүдхө), гейүрдх - 1) печалиться, горевать 2) спускаться Тохруна ду соңсад, көвүд юсндан **ҮРҮДЭД** ира (Б.А.).

ҮРХ (үрхе) – I. пропадать; разрушаться

ҮРХ (үрхе) – II. чесать, трепать (напр., шерсть)

ҮРХ (үрхе) – III. приглашать

Эн кергин халхар нэkd кехэр бидн Григорий Аронович Шаргородский гидг инженериг үрж көдлмшт авлавидн (Т.герл).

Ү-ТҮМН (ү-түмн), то-диг уга - бесчисленное множество

Үрэн үсөр асрдг // **Ү-ТҮМН** багхн... (К.Д.)

ҮҮДЭВР (үүдэвер), бүтэл - произведение

ҮҮДЭЧ, зокъялч - творец, создатель

ҮҮЛ, көрг, көрг-үүл - 1) дело, поступок 2) должность, пост

Күүкн үүлөн, тер хатхмран арhc түүхлэрн бийлэхэн авад йовдг бөөж (З.таал). **Үүл** үнн болхла // Уснд чигн чивдго...(Б.Б.).

ҮҮЛТӨ, көргтэ - I. занимающийся делом; рукоделием

ҮҮЛТӨ – II. облачный, покрытый тучами

ҮҮЛХ (үүлхе), үр-мэр кех, үүрмгдүлх - дробить, размельчать

Уралан, үкс ги // Үлдэд хоцрад йовхлачн // **Үр-Мэр** көнэд // Үлдэр чавчад алхв (Х.п.а.)

ҮҮМӨН, давхсан, түлклдэн - суета, давка, столпотворение

...**ҮҮМӨН** тогтихла, Жал Текеевич машинэнн моториг көдлгэд, уралан йовхар седв (Т.герл)

ҮҮМХ (үүмехе), давхцх - волноваться, беспокоиться

Богшура шовун өөхэд **ҮҮМХЛЭРН** - урha модна ацар... нег-негнлэхэн шахлдж суухш гисн седклтэхэр шимлднэ (Сус.А.).

ҮҮНД (үүнде), энүнд, энд - здесь

ҮҮРГ (үүрег), ацан – I. вязанка, ноша, поклажа

ҮҮРГ (үүрег), ерн-үүрг – II. долг, обязанность

Иим ик үүрг бийдэн авсн үй (Кич.)

ҮҮРЛХ (үүрелхе), үр бэрх иньглх, нээжлх – I. дружить, подружиться

Арг Улан Хонғрла **ҮҮРЛЭД** (Ж).

ҮҮРЛХ (үүрелхе), үр бэрх – II. гнездиться

ҮҮРМГ (үүрмег), жижг; үчүкн; үүрмг-заармг - мелкий; мелочь

Эдн хотн болһнар эргж, кампад балта, тоһш болн **үүрмг-**
заармг юм хулддг билә (Н.М.)

Үч, девл - шуба

Үсәрәд орсн хүртн // **Үч** девлиһөн норһлав (К.С.)

үчүкн (үчүкен) жижг, бичкн; үүрмг, баһ - маленький

Терхин хату зовлңгиг// Төлг дарунь мартв // Үрн деөрән
үүмәд // **Үчүкн** зүркнъ хәәлв (К.С.).

- X -

хаавр (хаавыр), хөрг, цеер, хаалт - запрет

хааврта (хаавырта), хөргтө, цеертө - запретный

хааһасы, альдасы - откуда

хаалһ, зам; жим, цувг - 1) дорога; путь, тропа 2) **перән**. найти
выход из затруднительного положения; образумить; на-
править на правильный путь

... залу **хаалһин** амин тал нарад зогсв (Д.Б.)

хаалһдан; зууран - по пути, в пути

хааран, альдаран, хамаран, хааран-яаран - куда

Тиигж келхләнъ **хааран**, кенә күүнд Босхмҗдан хадмуд
хәәх гихлә, Сәклө күүнд гиҗәнә (Т.А.). Нанаң тертн **ха-**
ран-яаран одхан сурж йовхш (Т.А.)

хаах; босх - 1) загораживать, преграждать 2) закрывать; за-
творять

Цаатн Калаус һолыг **хааһад**, ус төвжәхш гиснь үнний? -
тигәд Василий Баргур хәләв (Т.А.).

хаац, хаша, шитм - изгородь, загон для скота

хав, цав, сав - совсем

Хав хар, сав Ҿаһан.

хавал, бу - ружье

Деед хотна улсин хойрны **буута**, хойрны **хавалта** болж
наре (Н.М.)

хавасн, ширсн - стежка

хавг, чанач, дураг - тыква

хавдр, бадяр, көөмг; **хавж**, ба - опухоль, отек, воспаление

хавдрта, бадярта, көөмгтө, баата - опухший, отекший,
воспаленный

хавдх, бадярх, көөмгрх, баалх - опухать, распухать; нарывать,
воспаляться

хавжнх, дагжнх; чичрх, дагжх - дрожать (от холода)

Икэр өэмсэд одсны, үгинь дахж өргнү хавжныннаас ил
мэдгэв (Д.Б.)

хавлх; шүүрх, бэрж авх - 1) ловить 2) хватать

Архул үсэрж түрглсн амни киивичн **хавлнав** (Д.Б.)

хавсн, ширсн - 1) стеганый 2) ребро 3) поперечные перекла-
дины, стропила

хавсрh, хү - вихрь, смерч

хавсрх; эргүлж авх - брать в тиски, окружать

Хазгуд бэрэнэ улс **хавсрж** авад, хурл **хелнэд** нарав
(Н.М.)

хавтх, хор, даһм - карман

хавтхлх, даһмнх, хорлх - положить в карман

Амбуш блокнотан **даһмив** (И.Л.)

хавтха; тегш, ө уга - плоский

хавтх; хавших, келх - 1) складно говорить 2) щелкать, скреже-
тать

хавх, ширх - 1) стегать (напр., одеяло) 2) капкан

Хэврэс шинжлсн нанд // Хэлэц, бэрц, бийчн // **Хавж**
кизэрмүдэсн уйсн // Хувцн надрин бээдлтэч (К.Д.)

хавхит, хавхандг, ааһлт - черепаха

хавцлач, надрач - переплетчик

хавцлх, надрх - переплеть

хавчг, уутъхн, шахр - I. тесный, узкий

хавчг - II. теснина

хавчилзх, хүүхлэх - ерзать; чувствовать себя стесненно

хавчур, дарлт, шахан - тиски; зажим

хавчх; дарх, шахдх - 1) сжимать, сдавливать 2) засовывать;
3) прищемлять

хаг, хусм - I. 1) налет, накиль; нагар 2) перхоть

Арднь хойр дүнү арслнгагар шаһа кеһэд, алтар **хаг**
кеһэд шава начадг болна (Х.туул.)

хаг - II. солончак

хагдх, хусмдх - 1) образовываться (о перхоти); 2) быть под-
стреленным 3) выплететь, выскочить пулей

хагдл, сүрчүр - фонтан

хагзлх; көвх - линять

хагсу, хүүрэ, хәкр, хатсн, хумха, чийгтэ биш - 1) сухой

2) перен. жадный, скупой

хагсх, хатх, хүүрэ болх, хумхарх - высыхать; пересыхать

хагшх; тачкнх, тохижнх - заливаться смехом; хохотать

Харнху сөөчин тагчт // **Хагшж** нохас хуцлдана. (К.Д.)

хাহач, харвач, бууч, мергн - стрелок, снайпер
хাহлх, цоолх, буулх; хадрх; нүклх - 1) прокалывать, вскрывать
2) пахать, вспахивать 3) решать; разбирать (напр.,
вопрос)

хাহрх, изрх, тесрх, шуурх - 1) раскалываться, разрываться;
прорываться, трескаться ◇ чирэх - набраться смеха,
лости, первым заговорить с кем-либо
нүян ташад, голханан хাহртл инэв (Ж.)

хা�хрха, цоорха, шуурха-буурха - щель, отверстие, дыра; ды-
рявый, разорванный
Хулсар хавлад кесн цөөкн хা�хрха-буурха кошар кезэ
нурж унж...

хাহцан, саллт - 1) разлука, расставание 2) развод (супругов)
3) избавление

хা�хцх, салх; хайх - 1) расставаться, разлучаться; 2) избавлять-
ся

хад, хад чолун - утес, скала

хада, хадасн, сер - гвоздь

хадата; уйата - прибитый, пришитый

хадилх, герэслх, үлдэх - хранить, сохранить

хадмлх, цеерлх - табуировать, запрещать
«Хадмлх» - гисн күүндлх, шүтх гисн ухата (М.Н.)

хадн, бодн, шовшур, зерлг наха - дикий кабан

хадрн, башаң - вобла

хадх, уйх - I. прибивать, вбивать; подниматься вверх
II. жать, убирать; косить
Утца эз авад, товчан көшж хадв (Д.Б.)

хадрх, үүчх, сиичх, худрх - распороть, рассечь
Зүн хэвренин хадрад хайад оркв (Ж.)

хадяр, оралдата, цүүгтэ - приидирчивый, драчливый

хаж, шалт - I. коса
II. копье
Хан биш, эш хальмг махлаан хажла харвх болечн авдго
юмн (Нуур В.)

хажхр, буру, чик биш, эндүтэ - неправильный
Хамг юман белдчкэд, эх болх чини хажхрас көлтэ сансн
санахан күцэлго бээшгов (Т.А.)

хажих, кецөх, келтэх - 1) скривиться, быть кривым 2) перен.
отступать, уклоняться

хажу, өөр; хэврх - 1) сторона, край; бок 2) возле, рядом

хажуд, өөр, хэврхд - около, рядом

* Эднэ хажуд хошин барг нохас бас халунд жэ гитлэн зовчкад, асхни серүнлэ сергэд хөөнэ ард дахцхана(Т.А.) хажуднъ, өөрнь - возле, рядом

Хажуднъ бээсн улс иигж келдмн: тиигтхэ, йөрөл шингртхэ (Х.ү.) Зуг өмтн дең болхш гиснчин хажиhr. Зуг эртэсн манд эс келдгнь буру (Б.А.).

хажуhaр, өөгүр; өөрхнэр - рядом, поблизости, мимо
Өцклдүр би түүнэнчин өөгүр конторас haрч йовхлань, зерц өөрхнэр haрад, толнаhan өрөхн геюж мендлэд инаамсгллэв (Т.А.)

хажуhaс, өөрөс, хөврhөс - со стороны, сбоку

хажудк, өөрк, хөврhдк - находящийся рядом, возле

Хажудк хоша бээсн бригадын улс келжэнэ (Т.А.)

хазар, нокт - узда, недоуздок

хазлн, төл - молодняк

хаздг, зуудг - кусающий

хазх, зуух - 1) кусать, откусывать 2) лөрөн. ругаться, браниться
Күзүн күрсөн хазад, кел күрсөн ишклэд (Ж.)

хайг, шаар - отбросы, утиль

хайх; шивх, геех -1) бросать, кидать, метать 2) прекращать, оставлять

Нурви-дерви өдр давулхла, бүчрэн хайчкн гижэнэ (Т.А.)

хал, күчр, күнд, көцү, бөрк - I. трудный

хал-хал гих - II. дрожать, вздрагивать

халвх; авх - снимать

Үснэ өрмины халвх.

халнан, мөстлнн - гололедица

халhрх; эрэтрх - колыхаться; рябить (в глазах)

Седил амраҗ урсна // Сергж хужр халhрна (К.С.)

халдах, нилчлх, ниhурлх, үлмэлх - влиять

халмна, халц - нетрезвый, слегка пьяный, навеселе

халта, догшн, шүрүн - суровый, строгий, жесткий

Халта догшн Сибирт // Хээрл угaнтар туулhла (Д.Б.)

халун, бүлэн; дулан - 1) теплый 2) лөрөн. ласковый, сердечный, задушевный

халх, хачр - I. щека

Дорд улан хачрнъ хонг дунднъ улалзад (Ж.)

халх - II. страница

халх - III. сторона

халх - IV. нагреваться, лөрөн. увлекаться чем-л., горячиться

Даарх кийн угaнтар, халх халун угaнтар (Ж.).

халх - V. отрасль; сфера

халхвч, хорһт - 1) прикрытие, заслон 2) перен. защита, покровительство

халхлх, хорһх; боох - 1) заслонять(ся), загораживать(ся); прикрывать(ся) 2) перен. спасаться, маскироваться

халцха, жолвадг, хожһр, тааха, маңхн, һалэн (мал) - лысый, плешиивый

халцхалх, хожһрлх, таахалх, һалзлх - оголить, сбрить, снимать

халцхарх, хожһрх, таахарх, һалзрх - становиться редким (о волосах, шерсти), облезать, плешииветь, лыsetь

хальдэр, ширг, кижг - зараза, эпидемия; инфекция

хальдмж, нилч, үлмө - влияние

хальдмжта, нилчтэ, үлмөтэ - влиятельный

хама, альд - где

Тедн **хама** тер хәhlж, төрх, **хама** хадлһ бөрх, зокалыг меддг бәэсмн (Т.А.). **Хама**, ямр хулс батлу хаджахинъ үзнөв (Т.А.)

хамг, цуг - все, вместе, совместно

Хамг юман белдчкәд, эс болх чини хажһрас көлтә сансн санаһан күцәлгө бәэшгов (Т.А.)

хамгин, даву, кеңү - самый

Хамгин сән.

хамаһас, альдас - откуда

хамаран, альдаран, хааран - куда

хамдан, цутган - вместе, все

Би **хамдан** йова йовж, үг келж **негинь** таслсн угав... (Э.К.)

хамдулх (хамдулхы), хамцулх, ниилүлх - соединять

Арш лам хойр альхан **хамдулв.** (Х. үнн)

хамр (хамыр), цомг; довнг - холм; выступ

хамт (хамты) см. хамдан

хамцх (хамцыхы), негдх, ниилх - объединяться, сплачиваться

хандх (хандыхы); эргх - отворачиваться, повернуться ◊ буру хандх - отвернуться

Нарн үд **хандулж** бөрсн кийд (Позд.)

хантлан; цадтлан - вдоволь

ханх (ханхы); цадх - получить удовлетворение; благодарить

Халта зовлнц **хансн** // Хоолынн дун төгсэд... (К.Д.)

хань, дахуль; баран - спутник, попутчик

Ахлач бәэсн Батнасна Боврг төгэд нам... комиссин

ханьд чигн орулжахш (Д.Б.)

ханъцх (ханьцыхы); харһлцх, хамдан бәәх - 1) объединиться, составить пару, быть в товарищах 2) быть в близких отношениях, сходиться; сожительствовать

Урднь бәкнриг иигж нег-негнәнн чирә үзүлшгоһар халхлж **ханъцулдг** бәәж (Т.герл)

ханях; хоолан ясх - 1) кашлять

хаңға; ик, хун, аһу ик, әвртә ик - громадный, огромный, просторный

Алтн **хаңға** шилнъ // Арднь көкрж дүңгәнә (Х.п.а.)

хаңғавр (ханғавыр), тетквр - 1) удовлетворение

хаңғах, теткх - удовлетворять, обеспечивать, снабжать

хар, бор, баран - черный; темный ◊ хар дарлһн - кошмар, хар гер - клевета

хара, хара (сул) күн - праздный, свободный ◊ хара биш - не-простой

Церн **хара** бәәхәр һазаран һарв (Докр.Б.)

харалта, зовлңта, му йорта, хар мәртә - мучительный, проклятый, несчастный

Эн **харалта** жылмүдин туршарт кедү бичкдүд өнчрәд, күүкд улс белвсрәд, эңкр болхла эңкр үрдән геев (Х.үнн).

харан, нүдн - I. зрение; поле зрения

Харань буурад бәәсн нүдәрн ширтәд, сулхнур орасн түүдгиг цуцлад сууна (Д.Б.)

харан, баран - II. силуэт, очертание

харвх (харвыхы); хах - стрелять из лука (ружья)

Суман **харвад**, нуман нуух (Х.ү.)

харһлдх (харһылдыхы), зөрлдх, үзлдх - 1) встречаться

2) столкнуться

харһлцан (харһылцын), зөрлцән, үзлцән - встреча, свидание

харһлцх (харһылцыхы) см. харһлдх

харһнх (харһынхы), өлсх, өлн бәәх - голодасть, быть голодным

харһх (харһыхы), зөрлцх, үзлдх - 1) встречаться 2) сходиться, видеться

харжакар, хара бәәхәр - от нечего делать

Харжакар одад ирий (З.таал)

харжынх (харжынныхы), күржынх - 1) греметь, громыхать

Залу улсны Арахаг сүрдөхәр, терүг салһж көөхәр, хала, тевш, суулһ хамгин авад... **харжынулв** (Сус.А.)

харлх (харлыхы); шатх - 1) чернеть; смуглеть; загорать 2) темнеть; становиться темным; перен. подозревать, не доверять

Мана **харлжах** (герлжәх) нег цөекн өрк-бүл бәәнә (Э.К.)

харм (харым); хәәр - 1) жалость, сожаление 2) скопость, жадность
хармнх (хармынхы), хармлх, хатучрх - 1) скупиться, жадничать 2) жалеть
Хармнсн юмн хар нохан амнд (Т.герл).
хармх (хармыхы), түүх, цуглулх - собирать, сгребать (напр., траву)
Мана хош эврәннъ идглдг бәәрн алднд бәәх саласартгиг, хош туск ташуг **хармад** хадад авчкввидн (Т.А.)
хармч (хармычи), хатуч, улан хорха, ховдг, бәрү - скопой, жадный
харңүрх (харңүрхы), барг-бүрг болх - становиться темным, мрачным перен. мрачнеть, омрачаться
харсач, аврач - защитник, заступник, спаситель, спасатель
харсх (харсхы), аврх - 1) защищать, оборонять 2) охранять, сберегать, спасать
харул, сәкүл, манул - I. караул, охрана, стража
Өрин өмн **харулд** зогжасн улс машинә ә нарад, герл үзгдәд йовна гиж зэнглцхәв (Санг.)
харул - II. фуганок
харул - III. мачта
харх (хархы), хәләх, ширтх; гиилих - смотреть, глядеть
Аду **харж** йовх адуч кевтәһәр, нашун дууһар ишкәв (М.Н.)
Та, сельсоветин ахлач - күн тер халхарнь хәләх, **харх** зөвтэ эсийт? (Т.А.).
харц (харцы), хәләц - взгляд, взор
Нүднь болһна **харц** // Нигт үүлнүр шилтнә (Х.п.а.)
харш (харши), saat, саалтг, хөрг - I. препятствие, помеха
Кесн кергт, күцәжәх төрт... хажуһин **харш** харһна (Т.герл)
харш (харши) - II. несовместимый
харшлт (харшилты) см. харш
харшлх (харшилхы), саалтгх, хөрглх - 1) быть помехой, мешать, препятствовать 2) противоречить
хасх; танх, кемтлх, баһрулх
Мел чик: малыннъ тооһан үвлд орхасн өмн **хасх** кергтә (Т.А.).
хасх (хасхы), танх, кемтлх, баһрулх; ахрдулх - 1) убавлять, уменьшать, сокращать, укорачиваться 2) вычитать, отнимать

Мел чик: малыннъ тооһан үвлд орхасн өмн **хасх** кергтэ (Т.А.).

хатах, эврэх – сушить, высушивать, вялить

хатмл (хатмыл), эццн; марха - 1) худой, тощий 2) высушенный
...хатмл урһца, болв чанђ-чиирг дүрстэ (Т.герл)

хату, хату-мөтү; бат - 1) твердый, жесткий; крепкий **перен.**
хладнокровный; скупой 2) тугой (о слухе); **перен.** трудный, тяжелый

Хату һазрт цандг зогсдг, хатуч күүнд кишг тогтдг. Иим
хату-мөтү цагла зоотехникиг маласнь салһад яһжахмбт?
(Х.үнн).

хатурх (хатурхы); батрх - 1) отвердеть, твердеть 2) закаляться
перен. становиться строгим

хатуч см. хармч, бэрүч

хатх (хатхы), энх - затвердеть

хатханчг (хатханчиг); цегрг - колючка

Арсынь болн махинь ивтлэд, яснднь кургэд **давсн идчкисн**
һарнь архасн **хатханчгин** бэөдлтэ (Бд.А.).

хатхата, шаанаата - воткнутый

хатхх (хатхыхы), шаах - 1) колоть, вонзать 2) накалывать,
нанизывать; водрузить 3) чинить 4) кусать, жалить
Көк зандин арман **хатхж** оркад (Ж).

хатяр, ховр - редкий

Эдн төрүц ю чигн чаддго бэәж, ташр эднэ меддг юмсуднь
чигн йир **хатяр** (Ж. А.).

хах (хахы) см. харвх

хахр (хахыр), һаппаш, һав; маштг - низкий (о росте)

хачр (хачир), халх - I. щека

Нульмснь – шур улан **хачрарнь** бомбрлж дусв

хачр (хачир) - II. наледь

хаш, сагса - I. каша

Нег сээхн эмгн хээсэр дүүрн **хаш** кесн суудг **болна...**
хаш өгхөр седх. **Хашинь** бичэ ид. (Х.туул.).

хаш - II. яшма

хаш, хотн - III. забор, ограда, двор

хаша; хаша-хаац; шитм - скотный двор

Цагнь ирэд, өвгн эмгн хайхар нөкд кеһэд, хөөнэ идг
эргүлэд **хаша** - мод көвүн төрв (Н.М.).

хашалх (хашалхы); шитмлх - загораживать, преграждать

хашкrh (хашкырхы); хээкрх - провозглашать; кричать

... кек һалзн тунжрмуд хээкрэд, **хашкрад** хамв, күүкн
цаһан уулар көмлөд... күржнүүлж шахад услв (Ж.).

хашлг (хашлыг); билцг, бөгж - перстень, кольцо

хашлх, хотлх - городить, огораживать

хаши (хашиң), оцл; залху, хоома - I. ленивый; медлительный

Хаши мөрнөд һазр хол, хатуч күүнд нөкд хол (Х.ү.)

хаши (хашиң) - II. уст. чай (Кич.А.)

хаяр, айурцг - огурец

хая-хая, энд-төнд парн. зэрмдэн - изредка, иногда, кое-где

Зуг **хая-хая** салдсмуд баг-багар йовад одна (З.таал).

хәәкрән, оркран, бәркән - крик, вопль, рык

хәәкрх (хәәкерхе), оркх, бәркх - кричать, вопить, рычать

хәәмл (хәәмел), кеелтэ; бөөс - стельная, жеребая

Хәәр уга ной даахар **хәәмл** иньгнө бекснъ дах (Рам.Г.).

хәәмн (хәәмень), көөрк - бедный, жалкий

Нә, **хәәмн**, менд йовад, менд ир, «зарц күн мөрн

турунъ эргцәр» гиж келдг үг бәәдмн (Т.герл)

хәәр см. харм

хәәрдх (хәәрдехе); баңрх - мелеть, обмелеть, уменьшиться; стать мельче

Өмн хажуднь бәәсн ик өргн Жөвалгин Цаһан нүр... хаг-сад, **хәәрдж** одна (Б.А.).

хәәрлһн, тиирлһн, ишкллһн - лягание

хәәрлх, хармнх - 1) жалеть, сожалеть 2) дорожить

Хәләсн һанцхн үрнәсн **хармнх**, **хәәрлх** юмн бәәхш (Д.Б.)

хәәрх (хәәрхе), тиирх, ишклх - I. лягать (задними ногами - о животных)

Негнь хату көктэ // Наадкн **хәәрдг** мектэ // Иловтэ юмн кевтэ // Ивлцән егдго занта (К.С.)

хәәрх (хәәрхе) - II. обжигать, прижигать

хәәрцг (хәәрцег); ховд, яршг - ящик, шкатулка

Энд-төнд шүүрэд хөлөхөй һовж бичкн **хәәрцг** болсн юм һаргад авад ирв (Х.үнн)

хәәсн (хәәсен); бакрсн; тәңг - I. котел

Эвраннъ цергчирлә хамдан нег **хәәсн** хот уудг бәәсмн (Бд.А.)

хәәсн (хәәсен) - II. разыскиваемый

хәәчлх (хәәчилихе), кирх - 1) стричь, обрезать (ножницами)

2) прядь ушами (о лошади)

Бичкн буурл уужмд һарад, хойр чикэн селж **хәәчлэд**... үүдүрн... орв (Ж.А.).

хәөрһәс (хәөверһәс), хажунас, бөөрәс - сбоку, со стороны

хәөрһднъ (хәөверһеденъ), хажуднь - рядом, возле

Эн хаалһар йовад, хөврһөрнүү бәәх овалһата өвсдт
хөлөхм гијү санжанав (Му.Д.)

хэврх (хөверхе), бүлүдх, ир оруулх - 1) точить, заострять 2)
скрежетать

Хазхар шүдэн **хэврсийн** хамх цоюк (Д.Б.)

хэлөх, харх - смотреть, глядеть

Хавр дүрклөд, хамг ноһарад // **Хэлэж** - нүдм ханхш
(Т.герл)

хэлэц см. харц

хэнкних (хэнкенхе), жинчнүү - звенеть, дребезжать

Эн яһж бәәнэ ээжин дунь **хэнкниж** (Д.Б.)

хэр, талин, хажуүнин - I. посторонний, незнакомый

хэр - II. мелкий, неглубокий

хэрг (хөрөг), бишркг; эмэх - застенчивый, стеснительный

Күүкн, дегд **хэрг** бәәжч // Күн невчк адһх зөвтөлм.

хэрглдэн (хөргелдэн), ниргэн, шууган - шум, треск

хэрглдх (хөргелдехе), нирглдх, шууглдх - 1) шуметь

2) толпиться

хэргх (хөргехе), ниргх, шуугх - 1) шуметь, 2) толпиться

Хэлэж Татьяна юм үзхш // **Хэргсн** олнд дурта болхш
(Д.Б.)

херин см. хэр

хэркх (хөркөрхе); бэркх - реветь, кричать (о верблюде)

Хаж! Хаж! Гихлэ // **Хэрклэд** бийн (темэн) босх (Куук.А.)

херү; хооран, гедргэн - назад, обратно

хов, хов-жив; худл, хов-хууль - сплетня, клевета

Ховт үнн уга, худлд сән уга (Х.ү.)

ховд (ховды) см. хээрцг

ховдг (ховдыг), авлһч - жадный, алчный

Ховдг манж хойр хурлин хоорнд хоосн һарч (Х.ү.)

ховдглх (ховдыглыхи), авлһлх - жадничать, быть алчным

ховр (ховыр) см. хатяр

хог, хог-бог - мусор, сор

хогта, ботга - сорный, мусорный перен. имущий

Хоосн йовсны **хогта болх**, хогта бәәснүү, хоосн болх эн
чик ухан (Мац.И.)

ходрн (ходрын), шүвтр - едкий перен. колкий, едкий

хожһр (хожһыр), налзн, тааха - безволосый, плешиwyй

Хожһр толһата бәәх би гелнгий, тиигтлэн?... болж Мууэг
дууһан өөдлүүв (Д.Б.)

хожм (хожим), хөөн; дарунь - после, потом

хойрта (хойирта), хө мөстө - двухлетний

хол, уужм; алс; долан уулын ца - далекий, дальний // далеко
холас, уужмас; аллас - издалека, издали
холва, залһлдан; ниилдән - I. связь
холва - II. грам. союз
холвата, залһлдата - связанный, сцепленный
холвх (холвыхы), залһх - связывать, соединять, сцеплять
холд (холды), уужмд, уухнд - далеко
холас, уухнас, уужмас - издалека
Чоһра талас каналар шоржңнад ирж йовх усна ө **уухнас**
шол-шол гиһәд, көөстәр дольгалад аашна (Т.А.)
холдх (холдыхы), уужх - отдалиться
холжх (холжыхы) см. холдх
хольх (хольхы); семрх, ниилүлх, хутхх - перемешивать, смешивать, разбавлять
хомһл (хомһыл), ётг, әргдл; шог - перегной; навоз
хомнх (хомынхы), ачх - нагружать, грузить
Хойр таласнь **хомнад** цоюла // Хамаран усн орхан мәд
(Б.Б.)
хомрдх (хомырдыхы), һундх, энрх - скорбеть, печалиться
хомс (хомыс) см. хатяр
хона, ширә - стол
Ик тәгрг **хонад** клеенк делгв (З.таал)
хонц (хонцы), хорһн - бельмо
хоншар; хамр - 1) геол. выступ; нос 2) морда, рыло 3) клюв
хоол, баҳлур - 1) горло, глотка, перен. проход (узкий) 2) протока 3) труба
Бадаш чочад, **хоолан ясад** өөһән егв (Э.К.) Сурһулин
багш **хоолан ясад**, цааранднъ кель (Б.А.)
хoomа; залху; оцл - 1) ленивый, нерасторопный 2) небрежный, халатный
хооракшан, ардакшан, хәрү, гедргән - назад, обратно; на север
хооран см. хооракшан
Түүгин анхрсн бийнь Бальжр **хооран** цухршгоһар седв
(Д.Б.)
хоорндан, хоор-хоорндан - взаимный; между, взаимно
хоосн (хоосын), эжго; көндә - пустой перен. не имеющий ничего
Донжгта үсән хәэв // Дотрк **хооснинь** хәләв (Д.Б.)
хоосрх (хоосырхы), эжгорх; көндәрх - 1) пустой, пустовать
2) опустошаться, разоряться
хор; даһм, хавтх - I. карман

Огл хоран уудлад, һанзан һарһад, терүндөн тәмк нерв
(Ж.А.)

хор - II. робость, нерешительность // робкий, нерешительный
хора, ерә - комната

Еи эврәннө өрәд көлиннө үзүрәр ишкәд күрвв (З.таал)

хоралх, ерәлх - перегораживать, отгораживать

хорһадх (хорһыдхы); бултх; немрлх - укрываться, прятаться, на
ходить убежище

Тиигж тоолад (бабуха), **хорһадад** тагчг бултад көндрхш
(Д.Б.)

хорһн (хорһын) - см. хонц

хордах, наад бәрх; дөөглх - I. насмешничать, язвить, дразнить

хордах - II. травить, чернить; амальгамировать

хордх (хордыхы), кихүрх - I. злобствовать, таить злобу, злиться,
сердиться

Хоосн үүлдврт буслсл // **Хордсн** түүнэ ухан...(Д.Б.)

хордх (хордыхы) - II. отравляться

хоржиннур (хоржиннур), һоожур - ручей

Сөени өрәл давад ирсн кемд, удтын һолын **хоржиннурас**
уульдсан чонмудын дун соңсгадад, хотна нохас хуцлддг
билә (Э.К.)

хорлх (хорлыхы); һөөһөн күргх, көнәх - I. наносить вред, причинять
ущерб; травить

хорлх (хорлыхы) - II. положить в карман

А, Хонжр минь! Әмд зиндамань эрдни минь **хорлыч!**
(Ж.).

хорсх (хорсыхы); өвдх - жечь, щипать (о чувстве боли); саднить
◊ нүдн хорсх - ненавидеть кого-либо

хортн (хортын), дәэсн; өшөтн - 1) враг, неприятель 2) вредитель

Хойр **хортниг** дорнь чавчад хайн түмрдв (Ж).

хорх (хорхы); эмәх - 1) проявлять робость *перен.* скончаться
2) убавляться, уменьшаться (количественно)

Энүнэ хөөн олн күүкд төрсн болв чигн кесгнь нилхдән
хорад бәәж (Х.үнн)

хорха, өтн; һуур; хорха-хотн - насекомое, червь 2) моль

хоршавр (хоршавыр), хоша-хора - пожитки, скараб

хоршулх (хоршулхы); цуглулх - копить, накапливать

Бийн ах зоотехник кәдләд, **хоршулсн** мәңгәрн авсн
«Жигули» машите (Т.А.)

хоршах (хоршахы); дүрх, цуглулх - накапливать

Зина сургулян чилөһөд, көдлөд көлсөн **хоршаһад** маши авх (Т.А.)

хот (хоты), тежәл, идән, идш; хот-хоол; хурсн; шүүсн - пища, еда

Хотын амнд - хөрүлн, хөөнө хошт – хоюрн (Х.ү.)

хотах, мөтих, уйдх - гнуться, прогибаться

хотлх (хотылхы), бүслх, зэрх, күрэлх - окружать; располагать кругом

хотн (хотын), селән; хотн-хоша - хотон, село; деревня; соседи

Хотыг зов эргэд, хооран хөлөһөд довтлав (К.С.)

хотта, тежәлтө, идәтө; хот-хоолта - обеспеченный питанием, пищей

хотхр (хотхыр), дор назр, сөг - низина, лощина

Тер хотхрин захд... геедрсн малмудан олж авсн болдгж (Д.Б.)

хоцрх (хоцырхы), ард үлдх - отставать

Зуг турүhas гарсн тоосн зовж цунрад арднь **хоцрна** (Х.үнн)

хочх (хочихы); харлх - ревновать; подозревать

хөш; бәэрн, бүүр - стоянка, стан

Егор Михайловичин **хөш Сенкэн хөшас** дала хол биш билө (З.таал)

хөв, өлзә, кишг; аз - счастье, блаженство

Түүнэс даву манд **хөв-кишг** уга (Т.А.)

хөгх (хөгхе), цокх, гүвдх - быть, избивать

хөкр (хөкер), шогч; наадч, шаляг - шутка // шутливый; заводной Кезәнә баахн цагтан тер йир **хөкр** күн билө, ода улм давж (З.таал)

хөкрлх (хөкерлехе), шоглх; наадлх - шутить.

хөмх (хөмхе); хурах - собрать (в одно место)

хөөхх (хөөххе), мөлтрх, гетлх; хাহцх - 1) избавляться, освобождаться 2) отделяться, разделяться 3) лишаться; устранияться

Түрү-эүдү бәэлһиңэс **хөөххэр** зүтюж мана ноолдлһиңас терүнэ седкл-санан холд бәэдмн (Т.герл)

хөөмр (хөөмер); баран - передний угол, красный угол (почетное место для гостя)

хөөннь, дарунь - после, после того

Хөөннь эн шидр бәәсн хальмгуд гермүдән экләд бәрцхәж (Х. үнн).

хөөтк (хөөтке), иргч - последующий, следующий; будущий

хөөтндөн (хөөтендөн), иргчдэн - в будущем, в дальнейшем, следующем году

хөрг (хөрөг), саалтг, харш - 1) помеха, препятствие 2) запрет

хөрлт (херелте), хаавр, цеерлт - запрет; вето

хөрн (хөрен), хойр арвн - двадцать

хөрүл см. хөрлт

хөрүлтө, хааврта, цеертэ - 1) запретный 2) заповедный

хөрх (хөрхе), цеерлх, хаах - 1) запрещать, воспрещать 2) предостерегать

Тер хоорнд Егор Ноhаниг **хөрв**: юн болх билэ тенд (З.таал).

Сенкэ арднь үлдснъ баг хөөдиг **хөрөд**, скирдин үрү бийд авч ирэд зэрв (З.таал)

хөрцл (хөрцел), тачал - страсть

хөрцлтэ (хөрцелтэ), тачалта - страстный

хувах; өнгүрлх - делить, разделять; распределять **үүсэн хувах** - выходить замуж (букв. разделить волосы)

хувха, му, бусрмг - дурной, скверный

хувцлх (хувцылхы), өмсх - надевать, одеваться

Бумбин Улан Хоnхр **хувцлхин** сэлгэн болв (Ж.)

хувцн (хувцын), хувцн-хунр - одежда

хугтан см. цугтан

Намаг уульницд үзэн эмтс **хуһар** тотхж зогспдад хэлэhэд йовцхана (Б.Б.)

хуһрх (хуһырхы), хамхрх; нуһрх, хуһ тусх - переломиться, сломиться

Ут занdn армнь **хуһрад** уга болхнь, угтнь манас өшөhэн авх (Ж.).

хуһрха (хуһырха), хамхрха; нуһрха - переломанный, сломанный

хуһцан, болзг, сорг - срок; отрезок времени

худг (худыг); шат; татал - колодец

худл (худыл), худл-хурмг; худл-хов; хар-гэр - неправда, ложь, фальшивь

Худлд сэн уга (Х.ү.). Яманд **худл-хов** орж ирэд, **хар-гэрин** үүллэ хархсмн (Д.Б.)

худрх (худырхы), шаах - 1) всадить, воткнуть; вонзить 2) толкнуть

Намаг **худрчкад**... барун хулхарнь диинрүлэд оркув (Х.үнн).

хужр (хужир), марц; хаг, цээмд - солончак, солонцы **нүдни хужр**, чикни хужр - услада зрения, услада спуха

хулдлін (хулдылғын), хулд-гүүлгән, хулд-хура – продажа, торговля

Хулд-гүүлгәнә арсмд дассан Довдн ода йосар арсм кеҳгов (Д.Б.).

хулмлзх (хулмылзыыхы), хултхлзх, онғлэх; ормлзх - озираться
Өвгн келн йөвж босад // Энд-төндән **хулмлзад** // Эрсд
бәесн махлаһан авв // Орн дорас носан татв (Ж.А.).

хулха, хулха-зелкә, хулха- худл - кражा, воровство

Хулхачиев **хулха-худл** кеһәд, зарһла харһҗадгә гисн
нег ширклән зәңг һарла (Ж.А.).

хулханар, нууцар, далд - тайно, скрытно

хулхалх (хулхалхы), тонх - воровать

хулхач, зелкәч, тонач - вор

Хулхач нег килнцтә, хулхан ээн хәрн килнцтә (Х.ү.).

хумха, хагсу, әгрсн, әгрсн - увядший, засохший, выгоревший

хумхарх (хумхархы), хагсх, әгрх, әгрх - высыхать, желтеть;
увядать

хурах, хамх, хамцуулх, негдүлх, цуглулх - 1) собирать, копить,
скапливать 2) сгонять 3) убирать

Маңғидур хург **хуранав** (Х.үнн.).

хург (хурыг), цуглран - собрание; сбор

хурдар, шулунар, бачмар, түргәр - быстро, скоро, срочно

хурдлх (хурдылхы), шулудх, бачмдх - ускорять, убыстрять,
спешить, торопиться

Хасн сумн мет **хурдлад**, долан долан дәчин йисн хонгт
гүүлгәд одв (Ж.).

хурдн, шулун, түргн, өтр - быстрый, скорый, резвый

Сән мәрнә гүүдл **хурдн**, цецн запуһин ухан **хурдн** (Х.ү.).

хурл (хурыл), күрө, сүм, кийд – монастырь

хурлдан (хурылдан) см. хург

хурмш (хурмыш); ишкә - войлок

Азаг көвтнү нүкнәд буулһә орулчкад, deerny mu. **хурмш-**
муд дөлгв (Д.Б.).

хурта, хур-чиигтә, бората - дождливый; осадочный

Эндр хүүрә сө болв, **хур-чиг уга** (З.таал).

хурх (хурхы), хурлдх, цуглрх - собираясь, сходиться, съез-
жаться

Иигәд-тиигәд, **хурад-хүүвләд** бәәтл нарн үдт күрхдән
шахад одв (Д.Б.).

хурц (хурцы), кипті, иртә, үзүртә - острый, наточенный, остро-
конечный, перен. проницательный; острый, язвительный
хурцал см. тачал

хурцлх (хурцылхы), бүлүдх, ирлх, үзүрлх - точить, заострять
хусг (хусыг), зүсм, керчм, хүрх - кусок, ломоть
хусм (хусым); хаг - накиль; пригорелая корка (на дне котла)
хусри (хусрын), суврх, эрмг - яловый, бесплодный

Үкремидн **хусрн**, - гиж үүртэн наста салдом келәд (К.Д.).
хустг (хустыг) см. сернг

Шүүрч авсн **хустган** ормднь хэрү тэвчкәд, Сээнцг...
тагчгар нарч одв (Д.Б.).

хутхач, хутхур, үүмүләч - возмутитель, смутьян
Би **хутхур** татхар седжэхшив, худл гихлэ эн...(Куук.А.).

хутхлх (хутхылхы), бутхчх - мутить, тошнить
хуулх (хуулхы); шуулх - сдирать, отрывать; обдирать; срывать
Багш Балжр чамд дурн-седклэн ёгчюк... чамас хэлэцэн
хуулж авш (Д.Б.).

хуухлх (хуухылхы); шатах - паливать, опаливать, жечь
хууль; закан, йосн - I. закон

хууль - II. распущенность // распущенный

хуурмг (хуурмыг) см. залху

Терчнъ нам һөөвхө юмн болн гижэдгжл... **Хуурмг улс**
тер занған хайх (Д.Б.).

хуурулх (хуурулхы), тонылх - отдирать

Юунд күрнэ күрснэсн өгэд болв чигн **хуурулхас** биш,
нань яахв? (Д.Б.).

хуурх (хуурхы), шарх - I. жарить, поджаривать, перен. попасть
в беду, доводить до изнеможения

хуурх (хуурхы) - II. отдираться, облупливаться

хуучн (хуучин), бор тоорг, элсн; хуучн-саачн, кезәңк - I.1) ста-
рый, поношенный, ветхий 2) давний; старинный

хуучн (хуучин), хуучн өвчин, хуучн шалтг - II. хроническая бо-
лезнь, хронический недуг

хуучрх (хуучирхы), элх - устареть, ветшать, изнашиваться

Багрь ода уга. Тер дээнэ жилмүдт кеер хонад, кең
дерлэд, даархтнъ даарад, елсхднь өлсөд йовж бийдэн
хууч авад өнгрж одла..., - гиж би теднд цээлхивв (Ж.А.).

хучх (хучхы); бүркх, немнэлх, бүңх - покрывать, накрывать,
укрывать

хү, хавсрh, хүвсхлт - I. смерч, вихрь

хү; гер, дугту - II. ножны, футляр

хүв, өнг; пэ - 1) часть 2) пай, доля

хүвлх (хүвелхе), өнглх - делить на части, дол

хүвндө, үнцэсн - акция (ценная бумага)

хүврх (хүврехе), ондарх, зүсврдх - изменяться, превращаться во что-л.

Хорта моһа болж **хүврэд** (Ж). Чи, директор болснаас авн, мел **ондарж** одвич (Т.А.)

хүмһөр (хүмһер), үмгр, жимгр - стянутый, сжатый

хүркрх (хүркерхе); хоржчх; сүркрх - храпеть (во сне)

хүрм (хүрем); нэр - свадьба

Түүнла хархулад **хүрмэн** кехм гиж би санжанав. **Хүрм-** нээрэн совхозин көдлмштэн мартхин биш (Т.А.)

хүүре см. хагсу

Эргмдэн deerес хур асож // Эргэд **хүүре** һазриг услна (Куук.А.).

- Ц -

ца; һатц, тер тал, ца бийднь, ца хажуднь, телтр – I. за, сзади; по ту сторону, с той стороны

Цэ өгх хоорнд ца хораһас Бадм нарч ирв (Т. герл)

ца; марл, бүһ, бүһ-марл - II. уст. северный олень, олень

цааһас, ца хажуһас, ца талас; ардас - из-за, сзади, с той стороны; издалека, оттуда

цааһин-цааһас, ик тендэс, ца-цааһас - издалека, издали
цааһур; тендэһүр - подальше

цаадк (цаадкы); тендк, телтрк -1) находящийся по ту сторону чего-л.; дальний, отдалённый; 2) тот

цаадкнь (цаадкынь), хөөткнь – дальнейший

цааж (цаажи), засг - наказание

«Килнц көзө, яһад нарсиң медж авч болхий? Болх, – гиж келәд, Зарһч дэкн цаажин бичгүрн ширтв (Д.Б.)

цаажлх (цаажилхы), загслх - наказывать

цааран; тигэрэн - дальше; подальше, туда

натлад **цааран** дөчн йис хонад одв (Ж.) Бийн үүн эс көөлдж йовхинь медчкэд, **цааранднь** номһар йовв (Бд.А.).

цааран-нааран, иигэн-тиигэн, игэрэн-тигэрэн, нар-цар - парн. туда-сюда

цав; шуурха; завг – I. щель, трещина

цав – II. рел. - поминки

цавдх (цавдыхы), цацх - рел. окроплять, полоскать, очищать

Тууж кесг сааж// Тиигж шүүврим авла// Ухмлта иньглэ батрах// Улан цусарм **цавдла** (К.С.)

цаг, кем; болзг; сорг - время, пора, срок

Цагнъ ирхлө, тергөр туула күцдг (Х.ү.). Тер цагас авн хулсн хатурхнъ ил (Т.А.).

цағлань, кемләнъ, болзглань, сорглань - своевременно, вовремя, в срок

цаһан, гилән - I. белый

Дор цаһан, деер цаһан, төгөлңгдөн юмн үзгдхш (Э.К.).

цаһан; Цаһан сар - II. праздник весны

цадарх (цадархы), көөх - раздуваться, вздуваться (напр., о животе)

цадсн (цадсын), бахан ханһасн - насытившийся, насыщенный

цадтлан (цадтылан), дурндан - досыта, вдоволь

цадх (цадхы), бахан ханһах - насытиться

цалһа, цалдн, самһа, салң, хooma - небрежный; беспечный

Цалһа йовдл һарһсинь цаажлад оркдг биләв (К.С.).

цалдн (цалдың), цалһа, салң татвр уга, бәрмт уга - неопрятный

Баһ цалдн насыд байр, кеермж. Давхцанд зокиңиү гергдин хувцнд зург көрхн көлдн дурта биләв (Д.Б.).

цалм (цалым), арһимж, дeesн - аркан, лассо

цалмдх (цалымдхы), арһимжлх - ловить арканом, арканить

цальгрх (цальгырхы), асхрх, деврх - расплескиваться; переливаться через край;

Хойр уунад, һурвдгчн өмнән тәвгсн цальгрв (Ж.)

цальң (цалин), жалв; көлсн - зарплата, жалование

цамадх (цамадхы); бүргх, бурх - пустословить, болтать языком

цаман, хоосн үг - пустословие

цамца; киилг; күлмг - рубашка

ца-на, там и здесь; то да се

цандг (цандыг), цөлмг - лужа

цанид, чөөрө - I. рел. высшая богословская школа (ламаистов)

цанид - II. рел. диспут, дискуссия

цаң, кору, кирү - I. иней

цаң - II. музыкальные тарелки, литавры

цаңх (цаңыхы), цөлдх, ундасх; цөөх, мөөртх - испытывать жажду

царан, орм, мэр, сүүр - след, следы

царцах, көргөх, киитрүлх - охлаждать; замораживать

царцсн (царцысын), жинц авсн - 1) простуженный; 2) застывший; охлажденный

царцх (царцыхы), жинц авх - 1) простудиться 2) застывать, охлаждаться

цахлан, илдн - лишай

цацг (цацыг); зала - 1) кисть; бахрома 2) бот. головка, соцве-

тие

цацмдх (цацымдыыхы), муурх, көшх, цуцрх - уставать, истомиться

Даңһар ор эргәд ирв гиж цацмддг йосн уга... (Ж.).

цацрх (цацырхы), мандлх, бадрх, герлтх - сиять, блестать; расцветать

цацу, әдл, тенцү; тегш - 1) равный 2) одинаковый

цацуулх (цацуулхы), әдлцүлх, тенцүлх - I. приравнивать, уравнивать; сравнивать

цацуулх - II. заставлять бросать, разбрасывать

цацх (цацхы) см. цавдх

цә, жомба, хуурсн цә - чай;

Чанх **цәәһән**, тосан эртәс белддг бәәж (Х. үнн) Ута үкс гиж босад, Буляд киитн цә кеж өгв (Э.К.)

цәәлһөвр (цәәлһөвер), тәәлвр - объяснение

цәәлһөх (цәәлһөхе), тәәлх - I. объяснять, растолковывать

цәәлһөх (цәәлһөхе) - II. менять (напр. деньги), разменивать

цәәх, гегәрх; цаһах - I. 1) белеть, светлеть 2) бледнуть (напр. о лице) 3) светать, рассветать 4) седеть (напр. о волосах)

цәәх мәәртх, цаһидх - II. испытывать жажду

цәв, нимгн һазр, үев-циух - пах

цәклх (цәкелхе), гилвх - сверкать, блестеть (о молнии)

цән, үсн - молоко; молочные продукты

цәңнх (цәңнхе), жиннх, үоннх - звенеть, звучать

цев; шинжр, шүлзэ - цепь; цепочка

цевдл (цевдел), царн; цекә - заливной луг

цевр (цевер), әрун, цевр-цер, бузр биш - чистый; чистоплотный, опрятный

цег, цомг, зурмна толна - I. холмик

цег - II. знак препинания точка

цеглх (цегелхе), туульхы, бухх - I. взвиваться; взбрыкивать

Алтн шарһнь деегшәндән нәэмн минһ **цәгләд** оркв (Ж.)

цеглх (цегелхе) - II. 1) ставить точку 2) останавливаться на точке (при чтении)

цеглх (цегелхе) - III. метать, подбрасывать (при игре в альчики)

цегтә; саг, болһамжта выдержаный; осторожный

цеерлх (цеерлехе); хөрх, хорх, уурулх - 1) запрещать, налагать запрет 2) воздерживаться от чего-л.

целмг (целмег), сарул, чилгр, гилм - ясный; чистый, безоблачный

целмх (целмехе), целмәх, сөгөрх, сарулдх, чилгрлх - прояс-

няться (о небе, погоде)

цемцхр (цемцехер), кеемсг, кааг - франтовской, щегольской

цемшх (цемшехе), цеб-цеб гих, жи� - ходить на цыпочках

ценг (ценег), биил; серә - вилы

ценглх (ценгелхе), нәәрлх - веселиться, развлекаться

ценкр (ценкер), кәк, зенкр өңг - голубой

ценнсн, җиннсн - звонкий

ценнх (ценнхе), җиннх - звучать звонко

цервх (цервехе), эрвлзх - порхать;

Деернь гент һурви шар толһата хун цервж нисж ирәд(Ж.)

церг (церег), әәрм - войско, армия

цергч (цергчи), салдс - воин, солдат

цеци (цецен), күңкл, ухата - мудрый;

Хәеткән сансн - цеци, хуучан хатхн урн (Х.ү.)

цовлх (цовлыхи), тевлх - прицеливаться, метиться

цогц (цогцы), махмуд, бий, цогц-махмуд - 1) тело, организм (человека) 2) рост, фигура

Нег сард одад, цогц-махмудан амраһад иртн гиснд багтад байрлад одв (Х.үнн).

цодх (цодхы), менрх - потерять чувствительность, онеметь

цоката, адргта, даңшата - ухабистый, неровный, тряский

цоклдан (цокылдан), зодлдан, гүвдлдән, ноолдан - драка, потасовка

цоклдх (цокылдыхи), зодлдх, гүвдлдх, ноолдх - драться, биться

цоюх (цокхы), нанчх, зодх, гүвдх, ләкх - бить, ударять, колотить

Кү цоюх. Күнд шар балтарн күүчин тавтан күртл нанчв (Ж.).

цол; нерн - I. звание, титул

цол, зав, завср, чөлән, сул цаг - II. свободное время;

Ханҗанав, Жойха, нанд цә ууһад суудг цол-уга (Т.А.)

Ода deeren цол уга (Д.Б.).

цол, ил - III. открытый

цолта; нертә - I. имеющий звание, титул

цолта, завта - II. имеющий свободное время

цольгх (цолигхы), нүклх - прожигать чем-л. калёным

ционнх (ционныхы), чиннх - прислушиваться, напрягать слух

ционх (ционхы), терз - I. окно

ционх (ционхы) - II. холм

цолвурт (цолвурты), цулварт җаалг - зоол. сом, усач

цоолх (коолхы), цумлх, буулх; нүклх - пробивать отверстие, продалбливать, просверливать

цoomа; Ҿеемә, шаазн, шайын, җөгц, ааһ - чаша

цоонгрх (коонгырхы), бөөмнх, цуунглх - клубиться, подниматься высоко

цоорх (коорхы), цумрх, буурх - 1) продырявливаться
2) проваливаться

цоарха, буурха, цумрха, цольгрха – продырявленный, дырявый

цоохр (коохыр), цолвта см. алг; эрете

цох, заһрмг – I. висок

цох – II. ступа

цеөрүл, цүврүл, тоожур, өргүл - кран

цөгц (цөгце), цөөмө, бичин ааһ - чарка; чашечка

цөкрлт (цекрелте); үрүдлт - отчаяние, уныние

цөкрх (цекрехе); үрүдх - отчаиваться

Сарң **цөкрэд**, өдр-сө кеер көдлмштэн йовад **йовав** (Му.Д.).

цөл, көдә, гүвә, гевә - пустыня // пустынный, безлюдный

цөлдх (цөлдехе) см. цаңх

Өнгнүн барлж **цөлдэд** бөөсн ширдг делгчкөд, бичин Бимбаг ардан суулһж авад **һарв** (Д.Б.).

цөлмг (цөлмег) см. цандг

цөн, цөөкн, невчн, баһ - малочисленный // мало

Мана цагт сурһуль уга күн **цөн** (Т.А.)

цөөкн (цөөкен), баһ, невчк, өрвжго - малочисленный; редкий; несколько

Умшач, бөөдлнүн, урдаснь анхрад мөдчксн болх: бидн

йир **цөөкәхн** үгөр медүлж келсн... күүкн – мана түүкин үүлдэч болжана (Д.Б.)

цөөкрх (цөөкерхе), баһрх, невчкх - становиться меньше

Ода көгшдүд **цөөкрэд** ирввидн (Х. үнн)

цеөрм (цеөрем), боодг - пруд

цуув, девл, үч - шуба

цувг (цувыг), жим – I. тропа, тропинка

цувг (цувыг), жулв – II. канал

цуг, хуг, цуһар, цуһарн, хугтан, хогтан, хогдан - все; всё, весь

Геедрж одсн тохма малан босхж болхин **цуг** таалнь бәэнә (Т. герл)

цуглран (цуглрыан), хург - 1) собрание 2) сбор

цуглрсн (цуглрысын), хурсн - 1) собранный 2) накопленный

цуглрх (цуглрыхы), хурх - 1) собираться, сходиться 2) скучиться, накапливаться

Намраһа күргнләһэн хоюрн малтад, боднцгинь авад хайчксн һазрас дакн **цуглулж** йовна (Бд.А.).

цугтан, хугтан - все

Дәкәд наадқ улст **цугтады** дараһарнъ бәрүлв (Т.А.)
цуһары, хуһарн, тастан - все
На-ца гилдәд кесг улс гүүлдәд һарч ирнә - **цуһар**
эмчир (Т.герл)

цилвр, жола; көтлвр - повод, чембур
цимг (цимыг), көтл, цомг, зурмна толна, довң - холмик
цимлх (цимылхы), цоолх, буулх, нүклх, хаһлх - проколоть; про-
рвать
цимрх (цимырхы), цоорх, буурх, хаһрх - проваливаться, про-
рваться, проламываться
циур, мел, тәруц, туң - совсем, совершенно
Төрүц ухандм орсн уга (З. таал.)
циурдһр (циурдыһыр), цардһр - толстопузый
циухлң (циутхылың), белчр; адг - I. устье (реки)
циухлң (циутхылың) - I. сплав
циурдх (циурдыхы), инцхә - ржать
циухл (циухыл), ур, килң - гнев, возмущение
циухлтх (циухылтыхы), уурлх, килңтх - гневаться, возмущаться
цицрх (цицырхы), муурх, көшх - уставать, истомиться
циврх (циврыхы), цувлдх, ард ардасн, цуврх - идти гуськом
Асхн бүрүлин гегән тасрхла, Адучин ардас **циврлдәд**
һарвидн (Б.А.)

циүгән, керүл, кемклдән - скандал, ссора, раздор
циүгх (циүгхе), керлдх, кемклдх; базһлдх, цүүгө татх - сканда-
лить, ссориться;

- Ч -

чавг (чавыг), уст. маш - курок
Бууиннъ чавган хахд бел кечкв (Х. үнн)

чавһиң (чавһыңцы), уст. гелңма - монахиня

чавчур; сүк, балт - топор
Матхр иштә чавчурн // Мәөһин зоод шигднә.

чагчим (чагчим), эрг, өөдм - крутизна, обрыв // крутой, отвесный
Ямаран чагчим өөдмд // Яһж келсн асхрна (И.Л.)

чадвр (чадвир), арһ - умение, способность, сноровка

чадврта (чадвирта), арһта - умелый, способный, сноровистый

чадмг (чадмыг), шамдһа; навшун - умелый, ловкий, искусный
Тернь хамгин чадмг гисн адуч... (Д.Б.)

чадмһа (чадымһа) см. чадмг

чадх (чадхы), чидх - мочь, уметь
Кедү хен һарсиг ода деерән келж чадшгов (Куук. А.).

чадсарн (чадсарын), чадх-чидсәрн - в меру своих возможно-

стей

чальча, хоосн үг, бурлён – многословие, болтовня // многословный, болтливый

чальчаг; цөлмг, цандг - лужа

Меклэ кедү һәрәдв чигн - чальчагтан (Х.ү.)

чальчх (чальчихы), бурх - болтать, пустословить

чанач, хавг, дураг - тыква

чанх (чанхы), болһх; кех - варить

чанһ (чанһы), чиирг, күчтә, чидлтә - 1) сильный, крепкий
2) громкий, сильный (о звуках);

Намжлд болхла нег үлү чанһ билә (Б.А.)

чанһар, күттәһәр - 1) крепко, сильно, тugo 2) громко, сильно
3) строго

чанһах; немгдүлх, икдүлх, батрулх - усиливать, увеличивать
закреплять

чанһрх (чанһырыхы), немгдх, чанһ-чиирг болх - 1) становиться
крепче 2) крепнуть, поправляться

частр (частыр), мегзм - гимн

чачр (чачир), шүкр - зонт

Заһснд шүкр керго. (Х.т.)

Би чачр талан мәлюә қүрәд, аршан өвснә ус уунав (Д.Б.)

чашк, үлд, мишл - шашка, сабля, меч

чашкур; шүгл, бүшкүр, бишкүр - свисток; гудок

чеежж, (чеежжи), омрун; өрч - 1) грудь, грудная клетка; 2) перен.

душа, ум ♂ чеежжы девтх - расстрогаться

Тер бийнъ көвүнә уханас, чеежжес көгжм һарч өгл уга
бийинъ ээрәд, дахад тәвж өгл уга йовж (Х. үнн)

чеежжлх (чеежжилхе); ухалх - заучивать, запоминать

Би баһдан кедү дәюә ирсән чеежжлнөв, - гиһәд Баат-
рдала келв.

чиғ, намрһ - роса; влага

чиғән, әәрг - айран, кумыс

чидл (чидел), күчин, чинән - сила, мощь

Тер хулсиг цугинъ хадж авх тана күчин қүршго (Т.А.)

чидлтә (чиделтә), күчтә - сильный, мощный

чидх (чидхе) см. чадх

чиингтә; омун, умср - сырой; влажный, мокрый

чиирг (чиирег), күчтә, күдр, бат - выносливый, крепкий, сильный

Заячин заяясн күдр, чиирг цогц тусан қүргснъ лавта (Х.
үнн)

чиих; харан тасрх; сохрх – слепнуть, терять зрение

чик, зөв, зөвтә, болдг - правильно // правильный

Тер төләд эврәннүү шинидврән эндр өдр авад шүүхлә, чик болж мөдгнә (Бд.А.).

Болдг үг та, Эрнцн, келжәнәт (Т.А.).

чилкх (чикелхе), ясх - 1) исправить 2) выпрямить

чикрх (чикерхе), ясрх - 1) исправиться; 2) сделаться прямым

чиләх, төгсәх - завершать

Тендән Костя зурһадгч класс чиләһәд, доладгчд оржала (Б.А.).

чилгр (чилгер), сарул, цевр, үүлн уга - ясный, безоблачный

Чилгр тенгрт чирмлдсн оддуд мет... тенд-энд кедлсн техниксүн герл цәэв (Бд.А.).

чилгрлх (чилгерлехе) см. целмх

чилгч (чилегчи), эцүс, адг, сүүл - 1) конец 2) тупик

Бидн уульцин чилгчд бәәнәлм! (Санһ. Б.)

чилх (чилхе), төгсх - кончаться; истощаться

Дән чиләд, арвн нәәмн жил болж йовна (З. таал.)

чимән, ә, ә-чимән - шум; звук

чимәтә, әэтә, әэтә-чимәтә - шумный, звучный

чимк (чимке), әрвжго - щепотка; чуть-чуть, немножко

чимкен (чимкесен), яссн - кастрированный, холощёный

чимкүр, атхм - клещи; щипцы

чимкх (чимкехе), ясх - I. кастрировать, холостить (животных)

чимкх (чимкехе) - II. щипать; пощипывать

чимкх (чимкехе) - III. отделять, обшивать

чинх (чинхе), көөрүлх, сәәхрүлх, эврлүлх - наряжать, украшать

чинән, күчн, чидл - I. сила, мощь

чинән - II. упитанность (скота)

Хөөдин чинән ода deerен гем уга (К.А.).

чиндр (чиндер), очн, ёсрсн цог - искра

чинх (чинхе), күчлх; дүлх - напрягаться

чинх (чиннхе); соңсх - слушать; прислушиваться

чирә, нүр, чирә-зүсн - лицо, физиономия

Нег аю нам сән болв, гиж Бата Гернзлин чирә хәләв (Э.К.).

Шинес чирә-зүснү инәдәр дүүрәд ярлзад йовна (Э.К.).

чиргүл, арш - оглобля, дышло

чирдх (чирдехе); цацх - брызгать

чирм (чирем), агчм - I. миг, мгновение

чирм (чирем) - II. совершенно, совсем

чирмәх, шүтх, гүткәх, зүткх - усердствовать, прилагать усилия

чирчир (чирчинер); хатмл; эцн - худой, худощавый; невзрачный

чичрх (чицирхе), дагжх - дрожать, трястись

Түргүр кевтн кевтж, махмуднү цуг чичрэд, эжлэд үг көлж,
эс чадад Өлзэт бир төвэд уульв (Бад.А.).

чичур, чечур, цальр - лом (инструмент)

чишкх (чишкехе), хәәрх; орклх - кричать, визжать, реветь

чомпах, бомбах - возвышаться, громоздиться

чон, теегин (кеерин), тенгрин ноха; белтрг - волк ◊ **чонын** нүдэр
хәләх - сердиться

чорпһр (чорпыныр) см. хатмл

чорхах (чорхахы), уурлх, хүвснх - сердиться

чочмһа (чочимһа), үргмтх - пугливый

чочх (чочихы), өөхө, үргх - вздрогивать, встрепенуться (от вне-
запного испуга)

чөдр (чедер), туша - путы, тренога

чөдрлх (чедерлехе), тушх - спутывать, треножить

челән; завср - свободное время; досуг

Тегэд чигн жилд нег чөлә авхларн... нутгин **бөөрнүр**
курлго бәәж чадхшив (Д.Б.)

чөлмх (чөлмехе); түүх - клевать, собирать

чөөжлх (чөөжилхе); оньслх, төдглх - закрывать на задвижку

чөткр (четкер), шулм, эрлг, нооста нар (күн) - чёрт, дьявол, бес,
сатана

Нанд әмтн чөткр гидг нер өгч, тернь ямаран нерн
болжахмб? (Бд. А.). Кесг күн нал цаһан өдрөр дотрь
суусин «нооста кү» үзсәр келдг билә (Бд.А.).

- Ш -

ша; даран, чеерүд - I. очередь

ша; элгт, севг - II. сетка; сито

шаавр (шаавыр), шоонг, цокур - I. колотушка, кувалда

шаавр - II. тиски (ременные, для крепления юрты)

шаарh (шарбы), эсрун; аксмч - скандальный, дебошир

шаарhлх (шаарбылхы), аксмнх - дебоширить, скандалить

шаар; үлдл, шавхр - чаинки, испитой чай

шааха; сөөкә - туфли

шаах, хадх, шигдх, цоюж орулх - 1) втыкать, вбивать 2) колоть

шав; сөрв - рана; шрам

шава, нөжг - 1) сгусток крови 2) кровоподтёк

Нег нартан шава цус бәрж нарсн, нег нартан болд-тэмр
бәрж нарсн (Ж.).

шаварх (шавархи), нөжгрх - свёртываться (о крови); посинеть

шавасн (шавасын); шавдг - 1) обмазка 2) шпаклёвка

шавдһр (шавдһыр), шовдһр, натр, кевлүн - красивый

шавдл, баар - черепица

шавдх (шавдыыхы), цокх - хлестать; подгонять

Аш сүүлднь эдн ончта сөөхн күүкд мөт **шавдалдад** одцхана (Мац.).

шав, шарх, дәэр - рана

Хөр hар хөенэ нооснь шатсан, ик **шарх-шав авсн бээнэ** (3. таал.)

шавтсн (шавтысын), шархтсн - раненый

шавр (шавыр), мокн, монғл - глина

шаврта (шавырта), мокта, монғлта – глинисты

шавхр (шавхыр), үлдл - остатки; объедки

шавхх (шавххы); чиләх, утхх - 1) вычерпывать, осушать 2) лөрөн, исчерпывать

шавшдг (шавшидыг), унждг, делсдг - висячий, свисающий; развеивающийся

шавшх (шавшихы), унжх; делсх - висеть, свисать; развеваться, колыхаться

Хумха уга көкәр көк девән өвснь **шавшад бээнэ** (Ж.)

шаг, тамтг – I. брак (в производстве)

Шаган барсан залунь шүдн хурц гидг (К.Д.).

шаг – II. отходы, остатки, брак, мелочь

шагшг (шагшиг); шагшг хулсан, шагшг буг – мелкий **камыш, мелкий кустарник**

шагшх (шагшихы), дарцлдх - идти гурьбой

шанаҳ; хәләх - заглядывать

Сар шахунас манур эмчир чигн, зоотехникуд чигн **шанаҗ** ирдгэн уурв (Т. А.)

шажн (шажин), бурхн-шажн - религия // религиозный

шал, тас, йир, төрүц - совсем, совершенно

Сарңга Бадм **шал** согту клубин наза зогсҗана (Т.герл).

шалва; цандг, чальчаг - лужа

шалвах, цальгрулх; цацх - расплёскивать, разбрзызгивать

шалвр (шалвыр) - брюки, штаны

шалһ (шалһы), хаж - коса

Өвс **шалһар** хадх.

шалһх (шалһыхы), шинжлх, ажглх - исследовать; наблюдать, анализировать

шалдар, урсхмл - раствор

шалдң (шалдын), нүцкн; хоосн - голый

шалдңх (шалдңыхы), нүцклх - оголять(ся), обнажать(ся)

шалдрң (шалдрын), шингн - жидкий

шалтг (шалтыг), сөртг, учр – I. повод, предлог
шалтг (шалтыг), өвчи, гем – II. болезнь, недуг;

Зуурдин **шалтг** гемэр баһ наасндан өнгрж одв (Х. үнн)
шалттга (шалтыгта), гемтэ, өвчтэ, хуучта, эвго - больной; бо-
лезненный

шалтглх (шалтыглыхы), гемтх - болеть

шалхасн (шалхасын), билхэсн; тарһн - обрюзгший

шалхлзх (шалхылзыхы), билхлзх; тарһлх - быть обрюзгшим

шальжңх (шальжиңыхы), бульжңх - 1) булькать (напр. о
жидкости) 2) хлюпать (напр., о грязи под ногами) 3) ле-
рен. нести вздор, болтать чепуху

шальшг (шальшиг), дашкан, оралдан - канитель; канительный

шальшдг (шальшидыг) бурмха, олн үгтэ, задһа амта, ут келтэ -
болтливый, многословный

шальшх (шальшихы), олн үг келх - болтать

шаляг, гииг тоолврта; генгн - легкомысленный

шам, шумр - лампа

Хөөт эк ман хойрин **шам** хамдан шатшго болв (Б.А.)

шамдһа (шамдыһа), шулун, шулун-шудрмг, навшун – провор-
ный, расторопный

шамдх (шамдыхы), адһх, шулудх, бачмдх - спешить, торопить-
ся

шанһ (шанһы); савл - ковш; половник

шанд (шанды), булг; экн - 1) ключ, родник; ключевой, роднико-
вой 2) скважина

шандһх (шандыһыхы), машурдх, машудх - объедаться

шантһр (шантыһыр), кортхр, корсхр, корнус - курносый

шаң, мөрэ – I. вознаграждение, поощрение

шаң – II. казна

шанңлһн (шанңылһын), мөрөлһн - вознаграждение, поощрение

шанңх (шанңыхы), мөрөлх - вознаграждать, поощрять

Ниднин намаг Москван һәәхүлд машинәр **шанңла** (3.
таал.)

шанҳаглх (шанҳагылхы), гүрх - скручивать, заплетать (волосы
на лбу лошади)

шаншм (шаншым), налун - гусь (дикий)

шаргх (шаргыхы), шаржңх; хәргх - шуметь; греметь

Онтрhy күржнәд, хур **шаргад** орна (Э.К.)

шарклх (шаркылхы); зовх, өвдх - 1) страдать ревматическими
болями 2) ломить (в суставах), ныть (о костях)

3) перен. щемить (в груди, сердце)

Цуг совхозин малмудын төлө мини зүркн **шарклхана**

(Т.А.)

шарл (шарыл), күш - труп

шарлжн (шарылжин); буурлда - полынь; бурьян

шарлхх (шарылхыхы), чинән алдрх - недомогать, чувствовать себя плохо

шарх (шархы), шав, шарх-шав - рана; болячка

Шарх шав хойр деернь асхад, агчмин тедүд эдгөхөд авв (Ж.)

шаңнх (шаңныхы), мөрәлх - награждать, поощрять

Уаг - бәәнә гиж келхләчин уурхан саңтар шаңнав гиж (К.Д.)

шатах, асах - 1) поджигать, сжигать 2) топить (печь) 3) включать (свет)

шатр (шатыр), чачр - I. шатёр, палата

шатр (шатыр) - II. шахматы

шатх (шатхы), асах - 1) гореть 2) загорать 3) перен. гореть, загораться

шат, дәрә - 1) лестница, стремянка 2) сруб (колодца) 3) разряд, ступень,

шахвр (шахвыр), хавчур, дарвр - пресс, тиски

шахлнн (шахылнын), давталнн 1) трамбовка 2) перен. давление, нажим

шахр (шахыр); уутьхн - тесный // тесно

шахур, хавчур, шахвр - пресс; тиски

шахх (шаххы); дарх; хавчх - 1) жать, давить 2) теснить

3) прижимать 4) перен. притеснять, зажимать

шивә; хорх - 1) крепость 2) укрытие

шивәлх (шивәлхе); хорх - строить укрепление (крепость)

шивҗ (шивҗи), хорха-хотн, хорха-шивҗ - насекомые; букашки

шивҗнх (шивҗинхе), тачкнх - щёлкать (бичом, кнутом)

шивкәндг (шивкәндег), дегә - багор

шивх (шивхе), хайх - 1) бросать, кидать 2) метать

шигдх (шигдехе); шаагдх - вплиться, воткнуться

шигм (шигем), өөмсн - носки

шидгх (шидегхе), адхх - спешить, торопиться

шидмсн (шидемсен), багана; кирвтн, дeesн - веревка, бечевка

шидр (шидер), өөр, хол биш - 1) поблизости, близко; около, возле 2) недавно

Шидр хулдҗ авсн шин машиг хамхлҗ большо. Шидреһе

Адуч иим қүүндвр ондан улсас чигн соңсад бәәв (Бд. А.)

шидрдх (шидердехе), өөрдх - приближаться, подходить

Махмудан керчх гиһәд Цеңи эцк талан шидрдж, бәәхш
(Б. А.)

шидрхн (шидерхен), одахн - недавно

шижм (шижим), багана, кирвтсн - тонкая верёвка, бечевка

шиигх (шиигхе), хурдлх, елвих - 1) быстро ехать 2) шипеть

шиидвр (шиидвер), тогтавр - решение

Эдн һурвдгч курст сурчаһад гер-бүл болх шиидвр авв
(Х.үнн)

шиидх (шиидхе); тогтх - решить

шиир, шил - 1) гряда, хребет 2) голень

Эргнин жирн зурһан шиир.

шилөвр (шилөвер), һозаха - кочерга

шилвкх (шилвекхе), алвх - озираться (по сторонам), бегать
глазами

шилвүр, маля, ташмг - кнут, бич, нагайка

шилвүрдх (шилвурдхе), малядх - хлестать, бить кнутом

шилжх (шилжихе), холжх, уужх; зәэлх - 1) удаляться
2) отодвигаться

шилтнһү (шилтенһү), кицәнһү, шүлтнһү - сосредоточенный,
усердный

шилтх (шилтхе), кицх, шүлтх - усердствовать

шилхх (шилхехе), билхх - быть толстым

шим, ел, шим-шүүсн - 1) продуктивность; питательность // пита-
тельный 2) сок

шимдг (шимдег), көкдг - сосущий

шимтн (шимтен), амтн-шимтн - вкус

шимх (шимхе), көкх - сосать

шинес, дәкнәс - снова; опять

Шинес хәедлә оралдх (З. таал.) Шинес учрсн төрски
нутган - Өрәсөг харсад, хальмг улс кесг дәәнд орлцсмн
(Х.үнн).

шинж (шинжи), темдг - 1) признак, примета 2) ушко стремени

шинжләч, судлач; шалһач - исследователь

шинжлх (шинжилхе), шалһх, судлах, аҗглх - 1) исследовать,
изучать 2) наблюдать, анализировать

Шарин зурһан миңһиң арви хойр бийәрн шинжлж, бәәнә
(Ж.) Тадн бичәчир авад, умшад шинжлтн, нег уга юмн
биш болх бәәдлтә (Э.К.)

шинжур, шулзә; гинж, цев - цепь

Күдр хар хард шинжүрәр толһаһинь шинжүрләд оркдг
болна (Ж.)

шинруләч; ондарлач - новатор

шинхн (шинхен), одахн, минь ода - 1) только что, сейчас
2) новенький

Чи шинхн арвн йис орвч (К.Д.) Би одахн ирэд, **шинкэн**
хотан ууһад босжалав (Бд.А.).

шинглх (шиңгелхе), урсхах - разбавлять, растворять

шингн (шиңген); нигт биш; шалдрн; гөңгн - 1) жидкость // жидкий
2) редкий

шингрх (шиңгерхе), ивтрх - разжижаться, разбавляться

шиншх (шиңшхе), үнрчлх - нюхать

шир, будг - I. краска

шир - II. тюк

шир - III. изморось

ширәлх (ширәлхе); суух - 1) класть на стол; 2) садиться за стол
3) восседать на троне

ширвх (ширвехе), шүргх, әра торх - 1) соприкасаться 2) слегка
задевать

ширг (ширег), тахл, кижг - эпидемия, мор

ширг (ширег) - тәвх

ширгх (ширгехе), хагсх - 1) испаряться 2) высыхать, пересыхать
3) перен. переставать доиться, исчезать (о молоке
в вымени; срав. дүүрх)

Миниһәр болхла, тенгрин һаң күчтө болад, һолмудын
усн **ширгжәнә** (Т.А.)

ширдг (ширдыг), девскр; улв - подстилка, куртка

ширдх (ширдехе), будх - красить

ширк (ширке), чирк - рюмка; стакан

ширкһр (ширкеһер), модърун, шүрүн - грубый; жёсткий, щети-
нистый

ширкшх (ширкешхе), шүрүлх - 1) быть грубым 2) ощетиниться

ширлх (ширелхе), ширлдх, буух, суух, тунх - 1) въедаться,
оседать (о пыли) 2) моросить, падать мельчайшими
крупинками 3) обтягивать, тюковать

ширм (ширем), үмсн - пепел // пепельный, зола

ширсн (ширсен), ширәстә, хавсн - стёганый

ширх (ширхе), хавх - 1) стегать; прошивать (одеяло, одежду)
2) ковать, варить, паять

шитвр (шитвер), үнавр - рогожа; мочалка

шитм (шитем), хаш, хаша, хаша-хаац - 1) изгородь, плетень
2) овечий загон

шишли (шишлен); туслн - специальный

шовах, һозах, шошах - 1) выступать; торчать 2) быть остроко-
нечным

Тер хоорнð булхж одсн көвүн... толһаһан шовалһад
һарч ирчкәд... ик меснә захас бәрәд авб (Бд.А.).

шовт (шовты), ивт, нивт - насквозь

шовхрх (шовхырхы), мошкх - выжимать (белье)

шог, наадн-инәдн, наадн - шутка

Кезәчн тинъгр **шогта**, наадта (Т.А.)

шоглх (шогылхы), наадлх - шутить; юморить, смешишь

шогта, наадта, инәдтә - шутливый; иронический

шогч (шогчи), наадч, дәгч, инәдч, хәкрч - шутник, юморист

Сидоренко, түрүн үэсн күүнд, **шогч**, наадч... күн болж
медгдг билә (К.Д.)

шолвалх (шолвалхы); шулвлх, хуулх - содрать (напр. кожу); по
царапать

шонх (шонхы), бахн - 1) жердь 2) столб (напр. для привязыва-
ния лошадей)

шоодх (шоодхы), керлдх - бранить, порицать

Теднь Витяг **шоодх** (Б.А.)

шоонг (шоонгы), ланту - кувалда (металлическая)

шор, жид - 1) штык; пика 2) несчастье, беда 3) вертел, шампур
4) пересоленный

шора; элсн; тоорм; шора-тоосн, тоосн - пыль; песок

Алтн **шорад** даргддго. Шорһлжнас олн, **шораһас** нигт
(Х.ү.)

шоратх (шоратха), тоормдх, тоостх - запылиться

шордвр (шордывыр), һару - убыток

шордһр (шордыһыр), шовдһр, ахр оһтр; һодһр, охр - короткий;
стоящий торчком (напр. о хвосте лошади)

Барань бардһр, һуйнь **шордһр** (Х.ү.)

шордх (шордыхы), һарудх - поплатиться, понести убытки

шорлх (шорылхы), хатхх - нанизывать (мясо) на вертел, шам-
пур

шорнч (шорынчи), шогж, утх - небольшой, остроконечный, уз-
колезвийный нож

шох, тоха, култук - излучина, лукоморье, полуостров

шошах, һозах, шовах - торчать

Хадсн ормднъ өвсн хара бишәр **шошадм** (Ж.А.).

шәрә, дарвч - шпоры

шувт (шувты), ивт - насквозь

шувтлх (шувтылхы); тәәлх - сдирать, содрать (шкуру), спускать
(штаны)

шувтрмтха (шувтырымтыха), хальтруха, һульдрмтха - спадаю-
щий (о штанах)

шувтрх (шувтырхы), хальтрх, һульдрх – I. спадать (о штанах)
шувтрх (шувтырхы), саах – II. 1) сдираться; сползать 2) доить
шупшх (шугшихы); уульх - хныкать, плакать
шуһм (шуһым), татасн, зурасн - линия; черта
шуһу, ө-шуһу, бүтү - чаща, чащоба
шуд, һоодан, шуудтан - прямо // прямой
шудрмг (шудырмыг), шамдһа, һавшун - проворный; ловкий
шудрх (шудырхы), хусх - скрести, соскребать
шулм (шулым), эрлг, чөткр, күн бүс, донам, алмс - черт, бес,
дьявол
шулун, түргн, хурдн, шулун-дулун - быстрый, скорый, спешный
шумр (шумыр), шивк - лучина
шуннмһа (шунымһа), кинмһе – настойчивый, старательный
шунх (шунхы), кинх - стараться
шууган, ниргән - шум, гомон
шуугх (шуугхы), ниргх - шуметь, галдеть
шуулх (шуулхы), таслх, шуучх - рвать, сдирать
шуурх (шуурхы), буурх, шуурх-буурх - рваться, сдираться
шуурха, буурха, шуурха-буурха - 1) рваный, изорванный
2) трещина
шүкр (шүкөр) см. чачр
шүүрх (шүүрхе); хавлх - хватать, схватывать

- Э -

эв, эл; амулң, төвкнүн, эвцән - I. мир, согласие
Эвдрлин экнәс эвин адг (Х.ү.)
эв - II. ловкость, сноровка
эв - III. прием, метод
эв-арһ (эве-арһы), арһ; чадвр - метод, способ; прием,
средство
эвгәрх (эвгәрхе), ирң-тарң гих, чинән алдрх, изң-татң гих -
недомогать, чувствовать себя дискомфортно
эвго, элго - 1) недружный, несогласный 2) неудобный, неловкий
3) неприятный
эвдрл (эвдерел), күүчлт, нурлт - развал, распад 2) раздор
эвдрх (эвдерхе), күүчлх, хамхрх; нурх - 1) ломаться, разва-
литься 2) рассориться
эвдх (эвдехе), хамхлх - 1) ломать, развалить; портить
2) рассорить 3) откупорить
эвкәр, нүһлар, нүһлц - складка, сгиб
эвкәтә, нүһлата - свернутый, сложенный
эвкх (эвкехе); нүһлх - свернутый, сложенный

эвкх, нүһлх - свертывать, складывать, засучивать
эвлүн, һольшг; эвч - мирный, говорчивый, вежливый
звлх (эвлехе), үгдэн орулх - уговаривать
эврх (эврехе), хагсх - сохнуть, высыхать
эвра, бийиннь - свой

Эвра оран темцәд, адуһан тууһад һарв (Ж.)

эврән, бийэрн, бийнъ - сам

звтә, ээлтә; звтә-довта; нийтә - 1) мирный, дружный 2) ловкий, расторопный, проворный

Эвтә туһл хойр эк көкдг (Х.ү.)

эвцән, эв, зев - согласие; примирение

эвцх (эвцехе), зөвшөрх - соглашаться; мириться

Тер үнн болхла, би эвцнөв (Ж.)

эвцшго (эвцешго), зөвшөршго - непримиримый

эгл (эгел), йирин; энгин - простой, обыкновенный

Би эгл хөөч бишив (Тач.А.)

эгц (эгце), эрс - 1) крутой, отвесный 2) прямо; ровно

Эгц нурви сара назрт гүүлгв (Ж.)

эгцднъ (эгцедень), шуудтан, һоодан - прямо, напрямик

эгцлх (эгцелхе), әдлцүлх - 1) делать отвесным 2) выравнивать

эгшглх (эгшиглехе); күүндх - 1) беседовать, голосить

2) melodично петь

Арви долан қүлгин сүүдртө арви долан бодң эгшглж сууна (Ж.)

эд, эд-тавр, эд-көрнг - 1) вещь, имущество; 2) ткань; 3) товар

эдгәх, өндөлх, келд орулх, өмдрулх - вылечить, поставить на ноги

эдго, му - плохой, негодный

эдгх (эдгехе); эрвх; бүрлдх - 1) выздоравливать, поправляться
2) заживать (о ране)

эдл-аху (эдел-аху), аху - хозяйство

эдл-ууш (эдел-ууш), хот-хоол, күмсн - продукты

эдлх (эделхе), олзлх - 1) применять, использовать

2) испытывать, переносить 3) тратить (деньги)

4) принимать пищу

Ай, мини бәэсн Алтайд идх-уух, эдлх йир элвг (К.Д.)

Мендинь сурад, идән, ундинь эдлв (Ж.)

эдү, эдү-тедү, тедү - столько; сколько-нибудь

эжго, эрм, күн уга, көдә, эзнго; аглh - необитаемый, безлюдный; бесхозный, просторный

Буусн назрнь - эжго, көдә тег билә гиж домгт келгднә (Х.үнн)

эзлх (эзелхе), булаж авх - завладеть, захватывать; владеть, занимать

эзркх (эзеркехе), эркшлх - господствовать, властвовать
экәре, аңхас, экнәрә, экнәс; шинәс - сначала

Экәре тиим билә.

экәрх (экәрхе), чидл күрх, күч күрх - успевать, справляться
эклгч (еклегчи); шинрүләч, экләч - зачинатель; новатор
экнәһә, экнәрә - сначала; раньше

эк, зэж, меемә - мать

эклх (экелхе); үүсх - начинать, затевать

эккллһн (экеллһен), үүсклһн - почин, инициатива

эл, эв - мир, согласие; мирный, покойный

эләд, ик; ууһн - 1) значительный, большой 2) первенец

Тиим **эләд** эдл-аху һардҗах фермин залачд... (Т. А.)

Эләд күүкн.

элвг (элвег), элвг-делвг, дала-нала -1) обильный, изобилующий
2) свободный, великоватый 3) перен. свободно, спокойно

... Хен, үкр **элвг** болхла, мана төрсөн махта, үстэ чигн болх, ноосн чигн икәр авгдх (З. таал.)

элвжх (элвежихе), элвжх-делвжх, дала-нала болх - изобиловать

элгг (элгге), севг; шүр - сито, решето

элглх (элгелхе), севглх - сеять, просеивать

элгн (элген), садн , элгн-садн, төрл - родственник

Хашаһар дүүрһ **элгн-садн** бәәнә. Сән тәмр зеэрдго, сән **элгн** хуучрдго (Х.ү.)

элдх (элдехе), нухх - месить

элзә, кишг, хөв; аз - счастье

элквч (элкевчи), заппу; өмнөвч - передник; фартук

элкдх (элкедхе), дарх; шахх -1) обнимать, прижимать к животу
2) ползать на животе

элмир (элмер), жуук - негодяй, мошенник

элсн, шора; улан - 1) песок, бархан 2) изношенный

элх; хуучрх - изнашиваться, ветшать

эм, дом, эм-дом - лекарство; медикаменты

Эм-дом уга назрт эн шархин хориг татна гидг амр биш
(Б. Анд.)

эмәдг, ичдг - стеснительный

эмәл, эрвәлжн - седло

эмәх, ичх; башрдх, ясн хавтах - стесняться, смущаться

Хөөч әмтнәс ичж-эмәж, бәәхмн уга (З. таал)

эмгн; самнн - старуха

эмгэрх, көшрх, өвгэрх - стареть, состариться

эм, күүкд күн; гергн - женщина

эмнг, зерлг - 1) дикий, необъезженный 2) невозделанный

эмнл, церг, аэрм - войско, армия, рать

эмнх, домнх, эмчлх - лечить

энд, үүнд, энүнд - здесь, тут

эндес, үүнэс, энүнэс - отсюда

эндү, алдг - ошика

Чи, Цецн, эндү юм һарһжич (Б.А.)

Кивн шар торнүн утциг эндл уга харвад (Ж.)

эндүрх, алдх - ошибаться

энжүр, эңкр, таңсг - нежный, ласковый

энл, һундл, зовлн, уйдл - горе, скорбь

энлх, зовх, һашудх, һундлх - горевать, скорбеть, страдать

энтл, эн тал - эта сторона

Кезәнә бәәж. Тентл хаана нутг, Энтл хаана нутг гиҗ хойр нутг бәәж (Х.үнн).

энти, эн, үүнтн - этот, сей

энүнэс, эндес - отсюда

Би энүнэсн танад одад келчкнэв, танаһас нәжәднь ирәд авх, - гиһәд мәрән кенәв (Э.К.).

энг, эрг - обрыв, круча

энгдән, хамачн, делгүдән - повсюду, сплошь

энгин, эгл, йирин - обычновенный, простой, обычный

энкр, хәәртә, таалта; дота - дорогой, любимый

һарсн, терсн һазрин үнрәс эңкр, дота юмн уғаһинь ти-игхд тер һурвиң көшәт үзчкәд би медүв (Т.А.)

энкрлх, хәәрлх; доталх - ласкать, нежить

эннән, зерглән; эрәд - ряд, шеренга

энх, зерглх - 1) становиться в ряд 2) мерить в ширину

эр, залу - 1) мужчина; самец 2) перен. дикий, самородный

Эр киистә. Эр цаһан чолун шивә күүчәд одв (Ж.)

эрә, цоохр - 1) пестрота; пестрый 2) узор; расцветка

эрәлх, цоохрдх - 1) пестреть 2) расцвечивать

эрәтрх, эрәлжилх, торлзх - мелькать, рябить (в глазах)

эрвәлжн, эмәл - детское седло

эрвлзх, дервлзх - 1) порхать; мелькать 2) развеяться

эрг, көвә - 1) берег 2) обрыв, яр

эргдг, дуһрдг - врашающийся, вертящийся

эргдл; хүүрә - сухие дрова

эргндк, тәгәлндк - окрестный; вокруг

эргү, мунхг, тэнч, һәрг- глупец; глупый; дурак

Кишган геесн нег **эргү**, келән һолсн хойр дам **эргү** (Х.ү)
эргулх, дүһрулх - 1) вращать, вертеть, крутить; 2) обматывать
3) водить 4) перен. морочить, вскружить голову

эргх (эргехе), дүһрх - 1) кружиться, вращаться 2) обходить
3) поворачиваться 4) возвращаться

Тав ёдр дараһар Адуч колхозин бригадирмүд **эргв**
(Д.Б.). Байчха Босхмж хойр ардан қүүкд дахулад, ик хо-
раһур орад, ширә **эргәд** сууцхав (Т.А.) **Эргв**, **эргв**, экнь
эс эргж,

эрдм (эрдем), эрдм-билг - специальность

Негл эврәннүң үрнлө әдл санад, хажудан авад, эврәннүң
нарин **эрдмән** дасхад... (Т.А.)

эрдни, жىндимн - драгоценность

эркн (эркен), һоллгчи; ах - 1) важный, главный 2) порог 3) четки
эрлг (эрлег), шулм, чөткүр, алмс, донам, нооста **хар** - 1) злой
дух, нечистая сила 2) повелитель ада

эрмч (эремчи), ууср; хусрн, суврх - яловый, бесплодный (о
скоте)

эрмдч (эрмедчи), монж, әвд - уродливый; калека

эрмәх, нәәлх - надеяться, полагаться

эртәсн (эртәсень), өмнәсн - урдасн - заранее

Түүгинь **эртәр** медж авад, чик хаалһар залх кергтэ
(Т.А.). Үкс гиһәд **эртәсн** хөөдән, бод малан махнәд өгәд,
толһаһинь цөөрүлтн (Т.А.).

эрүл, менд, эрүл-дорул, гем-шалтг уга - 1) здоровый; 2) трез-
вый

эрх (эрхе), сурх - 1) просить 2) закручивать, завинчивать

эрчм (эрчем), тәмә - скручивание, кручение

эрчмлх (эрчимлехе), тәмх, томх - скручивать; туго свинчивать

эрчмтә (эрчимтә), тәмәтә - 1) крученый 2) перен. напряженный

эрчс (эрчис), халуч - пылкий

эсвлх (эсвелхе); бодх, тоолх - решать, вычислять

эсргү, сәрүд - против, вопреки, наперекор

эсрнәндән (эсрендән), хөтнәндән, иргчдән, ирх цагтан - в буду-
щем году

эсрүн, модырун, шүрүн - дерзкий; задиристый

этүдәр, тәжгәр, нууцар - 1) иносказательно 2) незаметно, тай-
но

эцк (эцке), аав - отец; дедушка

эцс (эцес), сүүл, адг, чилгч; үзүр - конец; последний

эцх (эцхе), шүүрх, мах-мерә алх - худеть, тощать

Хөд оданас авн эцжэнэ (Т. А.)
эшндэн (эшиндэн), түрүлэд, экн авгтан; дакнас, дэкнэс - сначала, сперва
зэвр (зэвер), нарн, адъян - солнце
Ээвр сүүрэн омха, ээжм зүүднэдм орна (Х.үнн).
зэвртэ, нарта - солнечный
зэж, эк -1) мать 2) бабушка
Сайг сөөхн саарлин // Сеэр deer өслэв.
Сөөхн занга ээжинь // Өвр deer өслэв (дун).
зэлтэ; нийтэ, эвлүн - 1) мирный, дружный 2) обходительный
Дуунарнь дүнхлэ, жөөлн, зэлтэ күн болх бээдлтэ тер Егоровчн (Т.А.)
зэмтэ, далта, зэмтэ-далта - плечистый, широкоплечий
зэнгшх, (зэнгешхе), амштх, ижлдх - повадиться; привыкать
зэрх, (зэрхе), хурах, тууж оруулх; аарглх - 1) собирать (загонять в одно место) 2) прясть, сучить 3) домогаться
Сенке арднь үлдсн баг хөөдиг хөрөд, скирдин үрү бийд авч ирэд **зэрв** (З.таал.)
зэх, дулаалх, халупх, бүләлх - 1) греть, нагревать
2) открываться (о глазах)

- Ю -

ю, ю-ку - что, кое-что
юуна төлэ, яахар – зачем
юуна учрар, яһад - почему
юңгад, яһад - почему
Кезэ, юңгад эклж аав гисэн **медхшв** (Бд.А.)
юнд (юнды), альд - в чем; где

- Я -

яалх (яалхы), зовх – ойкать, страдать
яарх (яархы), түңшх, өвдх – I. ломить, разболеться
яарх (яархы), баглрх, шагшх, дарцх; хурх – II. толпиться, сгруппироваться
яарх (яархы) – III. уст. спешить
яб-яб гих; зүткх - пререкаться; спорить, болтать
явшх (явшиххы), бурх, кевшх; яңшх - болтать, много говорить
яг-таг, таг-яг; зааг угаһар - 1) плотно, нагло 2) по мерке, тютелька в тютельку
яһад, юңгад - почему
Яһад эн хагсу теегт арви һар жил бээсмч? (Бд.А.)
яһв (яһыв), юун болв? - что случилось?

яһлалх (яһлалхы), яһла-халг гих - выражать печаль, горе
ядрх (ядырхы), ядурх, көшх, цуцрх, муурх - изнуряться; обесси-
ливать, устать
яду, угатя - бедность; бедный
ядх (ядхы), чадхго, чадшго - не мочь, не уметь; испытывать ну-
жду
ядхдан (ядхыдан), ядг-адхдан, болвч, яһдг-көгдг - на худой ко-
нец, по крайней мере
ял, анз - штраф; наказание

Кезэ тер тиим ик ял ёгч чадх билэ (З. таал)

яллач; гемшөч, анзач - обвинитель

яллх (яллхы), аңзх, ялд уңхах, ялла хархулх - штрафовать

ялч (ялчи), зарц - батрак

ялчл (ялчилхы), заргдх - батрачить

ям, цол - I. должность, чин

Бийөсн дор **ямта** улсиг күүнд тоолдган уурвч (Т.А.).

ям - II. болезнь (зубов)

ямта, цолта - должностной, чиновник, имеющий чин

янз (янзы), дүрсн, чирэ-зүсн, бээдл - 1) вид, внешность 2) фор-
ма

янһиг (янһыг), шитлг - орех

яншх (янших), кевшх, бурх - 1) болтать, много говорить

2) заливисто лаять (о собаке)

ярвадх (ярвадхы), керлдх, цүүгх - вести себя вызывающе

ярвх (ярвыхы), яарх - 1) болеть, недомогать 2) жаловаться

ярһа, эццн - тощий, худой, худощавый

Ярһа цогцта, шовэр чирэтэ. Ярһа үкр үстэ болдг (Х.ү.)

ярлзх (ярлзыхы), цээлзх - сверкать, блестеть (о зубах).

яршг (яршиг), үкүг; хунз - ящик, коробка

ясх (ясхы), агтлх, чимкх - I. кастрировать

ясх (ясхы), чиклх, диглх - II. исправлять, приводить в порядок;
стелить

ясх (ясхы) - III. вить, свивать

яхлх (яхылхы), ях гих - жаловаться на боль, ахать, охать

Хальмг келнэ синонимсинг толь
Словарь синонимов калмыцкого языка

Опечатки

Стр.	Строка	Напечатано	Следует читать
5	4 снизу	цаңһүк	цаңһх
10	5 снизу	к.н.ф.	к.ф.н.
15	1 снизу	эдичн	эндичн
44	18 сверху	толжүн	төлжүн
73	18 снизу	дүнднь	дунднь
80	21 сверху	хашиң	хашң
82	5 сверху	эрвҗ	әрвҗ
89	14 снизу	инъг, амрг	инъг-амрг
99	17 сверху	овхлзх	овклзх
111	2 снизу	меч	мечн
135	15 снизу	свет	обет
192	2 сверху	шукр	шүкр